

KULTURMILJÖANALYS

KANALUDDEN

HÄRNÖSANDS KOMMUN
ÅNGERMANLAND, VÄSTERNORRLANDS LÄN
2016-02-22

L
LANDSKAPSLAGET AB
*Landskapsarkitektur
& Stadsbyggnad*

AIX AIX ARKITEKTER AB
BYGGNADSANTIKVARIER

Omslagsbild: Vy över Kanaludden från Gådeåparken.

Benämning	Kulturmiljöanalys
Kommun	Härnösands kommun
Fastighet	Kanaludden, Ön 2:52 m.fl.
Datum	2016-02-22

KULTURMILJÖANALYS - KANALUDDEN

Föreliggande dokument har tagits fram av AIX Arkitekter AB och Landskapslaget AB på uppdrag av Härnösands kommun. Arbetet har utförts under januari och februari 2016 och vinterförhållanden innebär att landskapet har varit snö- och istäckt. För att kompensera detta har fotografier tagna under barmarkssäsong studerats.

Kanaludden är en mindre udde i södra delen av Härnösands tätort. Härnösands kommun planerar att via en extern operatör uppföra ett hotell i Kanaluddens nordvästra del. Kanaludden är idag bebyggd med kommunens simhall och i övrigt är udden ett grönområde med ett strandnära gångstråk. Framtagande av detaljplan för hotelletableringen pågår parallellt med denna utredning.

Kulturmiljöanalysen är ett kunskapsunderlag under kommunens detaljplaneprocess och den ligger till grund för en kommande miljökonsekvensbeskrivning (MKB) över detaljplanens konsekvenser för kulturarvshistoriska värden. Den är en förusättningslös analys av området och tar inte hänsyn till föreslagna åtgärder. Eftersom analysen görs parallellt med en detaljplaneprocess för området utreds de aspekter som kan tänkas beröras av en exploatering särskilt ingående. Extra tyngd vilar på platsen betydelse för riksintresset för kulturmiljövården, *Härnösand*, och hur platsen relaterar till riksintressets motivering och uttryck.

Fotografier där ej annat anges är tagna av AIX Arkitekter och Landskapslaget.

Stockholm datum som ovan

Lina Karlsson
Byggnadsantikvarie, certifierad sakkunnig kulturvården - K, AIX
Tel. nr. 08 690 29 89

Pia Englund
Landskapsarkitekt, Landskapslaget
Tel. nr. 08 442 48 31

Vy över Kanaludden från ett istäckt Södra sundet. Foto mot nordväst.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. Sammanfattning	7
2. Bakgrund, syfte och avgränsningar	9
2.1 Bakgrund	9
2.2 Syfte	9
2.3 Avgränsningar	9
2.4 Metod	9
3. Kulturhistoriska lagrum och förutsättningar	11
3.1. Miljöbalken	11
3.1.1 Motivering riksintressebeskrivning	11
3.1.2 Uttryck för riksintresset	12
3.2. Kulturmiljölagen	12
3.2.1 Fornlämningar	12
3.3. Plan- och bygglagen (PBL)	12
3.4 Kommunala ställningstaganden	12
3.4.1 Detaljplan	12
3.4.2 Översiktsplan	12
3.4.3 Kulturmiljöprogram och andra kulturmiljöunderlag	13
3.4.4 Grönplan	13
4. Historik.....	15
4.1. Härnösands historia	15
4.1.1 Stadens grundande och tidiga utveckling	15
4.1.2 Handel, sjöfart och fiske	15
4.1.3 Stadens framväxt	15
4.1.4 Stadsplanering	15
4.2 Kanaludden	19
4.2.1 Topografi och strandlinje över tid	19
4.2.2 Bebyggelse och verksamheter inom Kanaludden	23
4.2.3 Parkanläggning/vegetation inklusive strandzon	23
4.3 Betydelsefulla miljöer och gator i Kanaluddens närområde	25
4.3.1 Östanbäcken	25
4.3.2 Domkyrkan	25
4.3.3 Mellanholmen	25
4.3.4 Hovsgatan	25
4.3.5 Gådeåparken	25
4.4 Angränsande vattenrum och stränder	25
4.4.1 Kanalen	25
4.4.2 Södra sundet	26
5. Nulägesbeskrivning och karaktärisering.....	29
5.1 Härnösand idag - topografiska förutsättningar	29
5.1.1 Kanaluddens topografi och silhuett	29
5.2 Fastighetsgränser och markägoförhållanden	31
5.3 Kanaluddens läge i staden Härnösand	31
5.4 Nuvarande användning	31

5.4.1 Simhallen	31
5.4.2 Övrig bebyggelse	31
5.4.3 Vegetation och parker	31
5.4.4 Hårdgjorda ytor och parkering	33
5.4.5 Strandzon	33
5.4.6 Småbåtshamn	33
5.4.7 Närmast angränsande gator och bebyggelse	33
5.4.8 Gådeåparken: del inom utredningsområdet	33
6. Kulturhistorisk värdebeskrivning.....	35
6.1 Uddens relation till vattenrummet	35
6.2 Simhallen	35
6.3 Parkanläggning och strandzon	35
6.4 Närmast angränsande gator och bebyggelse	35
6.5 Topografi och landskapsbild	35
7. Kulturhistoriskt värdebeskrivning – urval av visuellt avläsbara värden.....	36
7.1 Grönskan och dess betydelse för stadskaraktären i och i anslutning till utredningsområdet	37
7.2 Landmärken och siktlinjer över vattenrummen mot Kanaludden	38
7.3 Silhuetter - exemplifiering utifrån fotografier	42
7.4 Strukturerande parker, gångstruktur och parkentréer	43
7.5 Bebyggelse och gatusträckningar i och i anslutning till utredningsområdet	44
8. Kulturhistorisk värdebeskrivning - viktning av värden i förhållande till närmiljön, staden och riket.....	45
8.1 Kanaludden som del av närmiljön	45
8.2 Kanaludden som del av staden Härnösand	45
8.3 Kanaludden som del av riksintresset i en nationell kontext	45
9. Känslighets- och tålighetsanalys av Kanaludden.....	46
10. Att tillvarata och utveckla - rekommendationer för att bevara Kanaluddens kulturhistoriska värden vid förändring.....	47
10.1 Befintlig bebyggelse	47
10.2 Tillkommande bebyggelse	47
10.3 Orienterbarhet	47
10.4 Grönskan och dess betydelse för stadskaraktären	47
10.5 Vattenrum och strandlinje	47
11. Källor.....	49

Vy över Kanaludden och Mellanholmen mot nordväst, sannolikt vid 1930-talets slut eller 1940-talets början. Bilden visar den raka utfyllda stranden med brett promenadstråk, och udens klubbhus och tennisbana. Kanalens bredd och djup kan jämföras med dagens betydligt lägre vattenstånd. Här ses också den lummiga parken på udden och mellanholmens södra del som flankerar kanalen, och hur områdets södra del likt idag har en öppnare karaktär. På tennisbanans plats en dansbana när staden firade 350 år med en stor jubileumsutställning på Kanaludden. Här ses också hur gångstråket från udden går norrut mot Storgatan och bron till Mellanholmen. Norr om bron fanns fortfarande sjöbodar och magasin vända mot stranden. Läns museet Västernorrland s bildarkiv; BF000116_1.

1. SAMMANFATTNING

AIX Arkitekter och Landskapslaget har på uppdrag av Härnösands kommun upprättat en kulturmiljöanalys över Kanaludden under januari och februari 2016. Härnösand utgör riksintresse [Y21] för kulturmiljövården.

Kanaludden är del av ett grönt vattennära parkrum som karaktäriserar stadens södra strandmiljöer. Udden ligger inom riksintresseområdet Härnösand, och angränsar viktiga värdekärnor inom riksintresset, häribland Härnösands äldsta bevarade stadsdel Östanbäcken.

Kanaludden har ett exponerat läge i staden, i synnerhet från omgivande parkstråk och vattenrummet Södra sundet. Del av udden är bebyggd med stadens simhall, en byggnad med en betecknande silhuett och stora glasytor vända mot vattnet. I övrigt utgörs udden av låglänta gräsytor, med gångstråk längs vattenlinjen och större parkträd främst i uddens västra del, som vetter mot Mellanholmen och Östra kanalen. Vid 1800-talets mitt muddrades och stenskoddades den östra kanalen och blev huvudfarled för bland annat turtrafik med ångbåtar. Den västra kanalen hade då genom landhöjningen blivit alltför grund. Kanaludden och Mellanholmens södra udde blev nu både kanalens och stadens port i söder och de kom under 1800-talets andra del att ordnas till parker. Vid sekelskiftet 1900 utgjorde de en tydligt samgestaltad kanalpark och ännu idag består de som ett grönt rum kring kanalen.

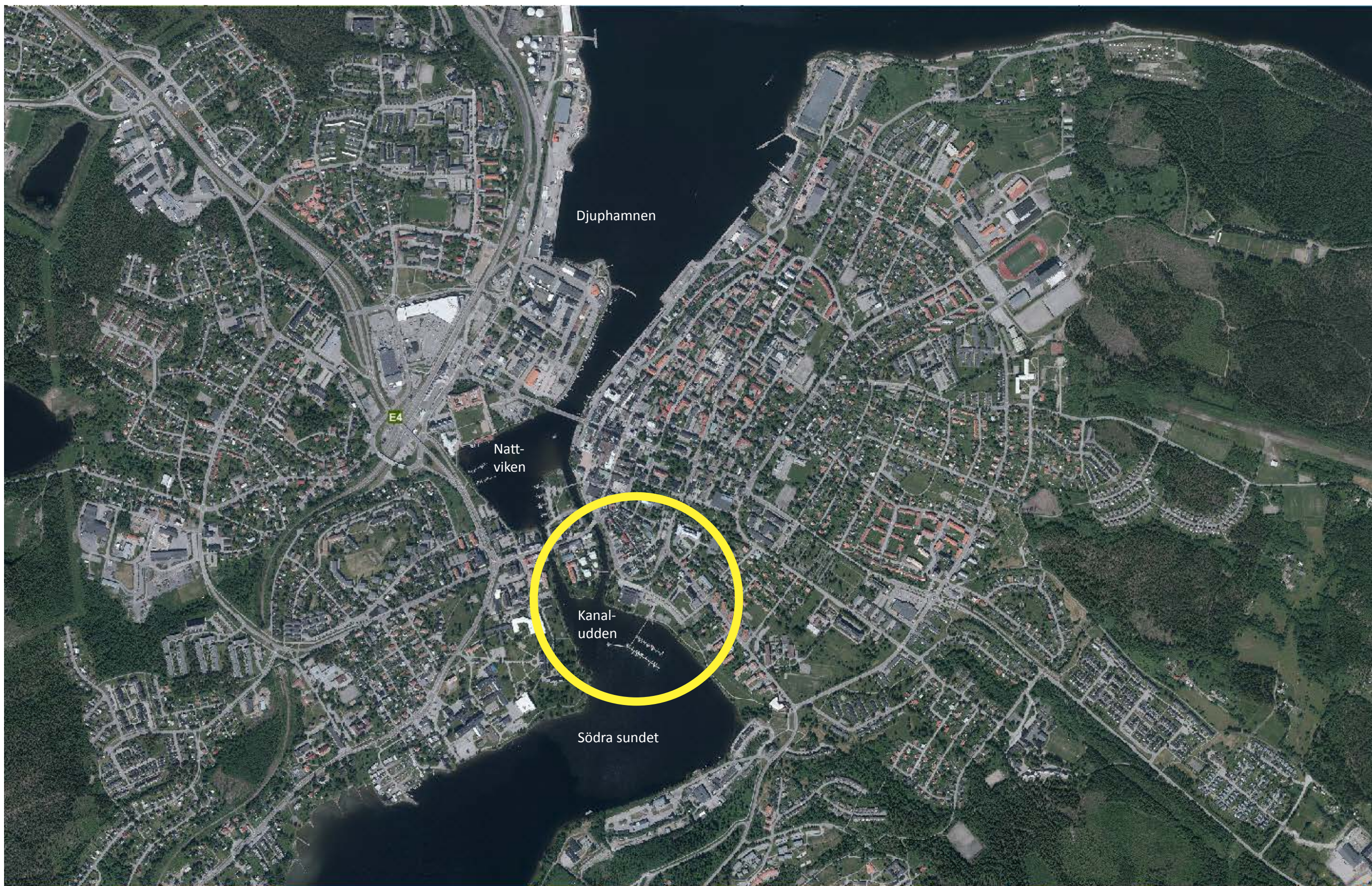
Landhöjningen i Härnösand tillhör den kraftigaste i världen och den har påverkat både stadens tillblivelse, näringar och gestaltning. Fram till 1800-talets mitt sträckte sig sjöbodar och magasin ut i vattnet runt hela stadens kust. Från denna epok finns stadsdelen Östanbäckens bevarad, med en planstruktur från 1500-talet med en huvudgata som följer en tidigare strandlinjes sträckning, och en bebyggelse huvudsakligen från 1700- och 1800-talet. Kanaludden reste sig ur Södra sudet under 1800-talet och har sedan dess förändrats både genom landhöjningen och genom storskaliga utfyllnader under 1900-talets första del.

Sedan 1800-talets slut har udden utgjort gestaltad parkmiljö och under tidigt 1900-tal fanns här ett klubbhus för stadens segelsällskap och ett kallbadhus. Till udden förlades också år 1935 en stor utställning till firande av stadens 350-årsjubileum. I 1970-talets början revs klubbhuset och simhallen uppfördes på dess plats. Samtidigt drogs Brunns husleden fram, en storskalig trafikled förlagd rakt igenom Östanbäckens södra delar, som på ett helt nytt sätt skar av förbindelsen mellan stadsdelen och uddens gröna park.

Härnösands kommun planerar att via en extern operatör uppföra ett hotell i Kanaluddens sydvästra del. Planprocessen för denna exploatering har pågått samtidigt som kulturmiljöanalysen har tagits fram. Då en kulturmiljöanalys är en förutsättningslös analys av ett område tar den inte hänsyn till någon föreslagna ändring. När det som här finns en parallellt pågående detaljplaneprocess och kulturmiljöanalysen ligger till grund för en kommande miljökonsekvensbeskrivning, finns dock skäl att lägga visst fokus på de aspekter som kan tänkas beröras av planen. Extra tyngd vilar på platsens betydelse för riksintresseområdet för kulturmiljövården, Härnösand, och hur platsen relaterar till riksintressets motivering och uttryck.

Kulturmiljöanalysen för Kanaludden har utgått från en ingående utredning av platsens historia och nutida gestaltning och karaktär. Uddens samtida och tidigare funktion i staden, likväl som landskapsbilden, strandlinjens förändring över tid, siktlinjer och vyer har analyserats. Kanaluddens kulturhistoriska, miljömässiga och visuella värden har identifierats. Uddens roll i stadens södra inlopp, tillsammans med Mellanholmens sydudde och kanalen, lyfts som ett kärnvärde.

Platsens känslighet och tålighet har också analyserats och redovisas i en separat karta. Strandlinjen har bedömts ha en hög känslighet medan Kanaluddens västra del och Mellanholmens sydspets är känsliga. Strandparken öster om simhallen har bedömts som tålig för förändring, fränsett området närmast strandlinjen. Värdena har också viktats i förhållande till närområdet, staden och riket/riksintresset. Av stort värde för riksintresset är bland annat platsens roll som lågt grönstråk mellan staden och vattnet, och att kustmiljön här kan samläsas med Östanbäcken och domkyrkan. Av högt lokal värde är bland annat simhallen som är en värdig solitär på platsen och som genom en hög verkshöjd och ett tydligt samspel med både närområdet och mera fjärran bergsryggar, har ett arkitekturhistoriskt värde. Utifrån värderingen har sedan rekommendationer för fortsatt utveckling och tillvaratagande av platsen tagits fram.

Översikt ortofoto över Härmösand och de tre vattenrummen Södra Sundet, nattviken och Djuphamnen. Östra kanalen ligger mellan Mellanholmen och Härnön.

2. BAKGRUND, SYFTE OCH AVGRÄNSNINGAR

2.1 Bakgrund

Föreliggande kulturmiljöanalys har beställts av Härnösands kommun. Den ska utgöra ett kunskapsunderlag i fråga om befintliga kulturhistoriska värden vid pågående utredning och planläggning av en ny hotelletablering. Härnösand är riksintresse för kulturmiljövården.

Härnösands kommun planerar att uppföra en hotellbyggnad i anslutning till befintlig simhall på Kanaludden. Simhallen är uppförd i 1970-talets början och ligger idag som en solitär byggnad i ett parkstråk med grönytor, parkträd och promenadstråk längs Härnösands sydvästra strand. Kanaludden gränsar till Södra sundet och i väster till Härnösands östra kanal och Mellanholmen. I norr gränsar Brunnshusgatan och trähusområdet Östanbäcken. Mot öster och sydost vidtar ett grönstråk längs Södra sundet och en låg exploatering med i huvudsak flerbostadshus längs Hovsgatan.

Härnösand har upplevt en dramatisk landhöjning som förändrat landskapet längs fjärden och den låglänta Kanaludden har därför en relativt kort historia i förhållande till stadens utveckling. Dess roll som plats för rekreation och nöje kan spåras bakåt i källmaterialet till tiden runt sekelskiftet 1900. Vid 1800-talets mitt hade den östra kanalen förbi Kanaludden muddrats upp och utgjorde huvudsaklig geomfartsled söderifrån till staden. Vid denna tid sträckte sig Östanbäckens bebyggelse ner mot kanalen, med uthus, magasinsbyggnader och sjöbodar delvis ute i vattnet. Som sydlig port till staden torde gestaltningen av Kanaludden och Mellanhomens sydliga spets ha varit viktig och år 1900 ses en samstämd parkanläggning på dessa uddar. Kanaluddens läge i staden är även idag exponerat och den utgör med sitt parkstråk och simhallen en viktig fixpunkt i staden.

2.2 Syfte

En kulturmiljöanalys (KMA) fungerar som ett viktigt kunskapsunderlag i den fysiska planeringen. Avsikten är att den ska bidra till att hänsyn tas till ett områdes kulturhistoriskt värdefulla delar.

Kulturmiljöanalysen beskriver utifrån ett brett anslag ett områdes historia, nuläge och kulturhistoriska värdebärare. Värdebärare kan till exempel vara landskapsrum, bebyggelse eller viktiga siktlinjer. Kulturmiljöanalysen beskriver vad dagens miljö berättar om ett områdes utveckling, vilka karaktärsdrag i landskapet som har ett särskilt värde, hur känsliga de är, om de kan utvecklas, och vilka ändringar de tål.

2.3 Avgränsningar

I analys- och värderingsavsnitten har utredningsområdet för kulturmiljöanalysen begränsats till kanalens park- och vattenrum fram till Storgatan, Mellanholmens södra udde,

parkrummet fram till Hofsgatans förlängning i öster samt vattenrummet fram till Gådeåparkens utkiksplatser i sydost. Se karta över utredningsområdet på denna sida.

I denna kulturmiljöanalys görs ingen inventering eller beskrivning av simhallen interiört. Exteriört beskrivs byggnaden endast översiktligt. Skälet till avgränsningen är att Kanaludden som helhet och i sitt sammanhang är främsta föremål för utredningen. Simhallen studeras därför främst som arkitektonisk volym och funktion i kontexten av Kanaludden och dess historia.

2.4 Metod

Kulturmiljöanalysen har utförts genom inventering av Kanaludden och dess närområden. Ingående arkivstudier har gjorts avseende främst historiskt kart- och bildmaterial. Aktuella och historiska plan- och bygglovshandlingar har inhämtats hos Härnösands kommun. Möte med kulturmiljökompetens på länsstyrelsen i Västernorrland har ägt rum och kontakt har hållits med representanter från kommunen.

Kanaluddden har i analysen betraktats ur tre perspektiv, ett förhållningssätt som inte är uttalat i alla delar men som har använts för att täcka in alla relevanta aspekter av platsens värden. Den första är udden i sig, den andra udden i sitt närområde omgiven av Södra fjärden, kanalen och Östanbäcken, och den tredje är udden i perspektivet staden Härnösand. I den kulturhistoriska värderingen har en liknande strukturering gjorts. Där beskrivs värdet för närmiljön, för staden och ur ett nationellt perspektiv.

En stor del av redovisningarna i rapporten görs via illustrationer som kartor och bilder.

I kulturmiljöanalysen ingår även en analys av utredningsrådets känslighet och tålighet för förändring. Känslighets/tålighetsanalysen är ett översiktligt redskap som kan vara till hjälp vid framtida utveckling av platsen.

En vedertagen metod för att identifiera en bebyggelsemiljös funktion som källa till kunskap och upplevelser är den arbetsmodell som presenteras i boken Kulturhistoriska värdering av bebyggelse av Axel Unnerbäck (Riksantikvarieämbetet 2002). Modellen är ett verktyg för kulturhistorisk värdering och utgår utifrån två huvudvärden – dokumentvärden, som utgör källor till kunskap och upplevelsevärden som omfattar exempelvis arkitektoniska och visuella kvaliteter.

Metoden ovan används här som huvudsaklig metod men den har modifierats något i enlighet med Riksantikvarieämbetets rapport Plattform Kulturhistorisk värdering och urval 2015-01-19. Plattformen tydliggör processen för värdering och urval och innebär jämfört med Unnerbäck att upplevelsevärden delvis lyfts ut ur begreppet kulturhistoriskt värde. I denna utredning arbetar vi därför efter en modell där vi förutom det kulturhistoriska värdet beskriver visuella värden. Dessa är ofta

nära kopplade till det historiska värdet hos en plats men inte nödvändigtvis. I fråga om Kanaludden finns exempelvis visuella värden av kulturhistoriskt intresse, som vyn över staden från Södra sundet. Här finns också visuella värden som främst är en samtida estetisk upplevelse.

Utifrån de slutsatser som lyfts fram i analysen värderas platsen utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv. I kulturmiljöanalysen för Kanaludden identifieras värden som ur olika perspektiv förmedlar viktig historisk kunskap. Även platsens betydelse ur ett visuellt perspektiv lyfts fram, liksom det kulturhistoriska värdet hos dess komponenter, som simhallen, parkmiljön och förhållandet till vattenrummen.

En referens är Nyréns Arkitektkontors fördjupade kulturmiljöanalys för Kv. Rabatten 9 (Lilla Ersta) med omgivande gaturum i Stockholm, utförd 2013 på uppdrag av Ersta Diakoni. Rapporten har utgjort ett underlag i efterföljande planprocess för utveckling av delar av Ersta sjukhusområde

som stöd för beslut, prioriteringar och utformning av ny bebyggelse. Referensen är vald därför att analysen behandlar ett område inom riksintresset Stockholms innerstad med Norra Djurgården, som omfattas av miljöbalkens skydd mot påtaglig skada på kulturmiljön.

Ytterligare en i delar tillämpar referens är Nyrens Arkitektkontors och Nivå Landskapsarkitekturs Nuläges- och värdebeskrivning av Blasieholmsudden och dess omgivande vattenrum, 2013. Utgångspunkten i beskrivningen, på Stockholms stads begäran, var Blasieholmsuddens uttryck för riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Utredningen utgör därför en god referens för analysen av Kanaludden.

Kanaludden och södra Mellanholmen samt del av strandpromenaden runt Södra sundet, samt Östra kanalen fram till Slottsbron ingår i utredningsområdet.

3. KULTURHISTORISKA LAGRUM OCH FÖRUTSÄTTNINGAR

3.1 Miljöbalken

Staden Härnösand [Y 21] är av riksintresse för kulturmiljö-vården. Riksintressen för kulturmiljövården är miljöer av stor betydelse ur ett nationellt perspektiv på grund av sina kulturhistoriska värden och regleras inom Miljöbalkens (MB) 3 kap. Riksintresset ska skyddas mot påtaglig skada, vilket innebär att området ska bevaras och skyddas från åtgärder som medför påtaglig skada på dess kulturhistoriska värden.

I Sverige finns 1700 utpekade riksintressen varav 55 i Västernorrlands län (2013). I den nationella beskrivningen av riksintressen i länen pekas Västernorrland ut som betydelsefull i speglingen av landets industrihistoria. Härnösands kommuns tre riksintressen utgjorde 2013 föremål för en pilotstudie för översyn av riksintressen i Västernorrland, rapport nr 2013:15. Projektet genomfördes av länsstyrelsen i samverkan med Härnösands kommun. Pilotstudien har i denna utredning fungerat som en av de huvudsakliga källorna i fråga om riksintresset Härnösand.

Miljöbalken 3 kap. 6 §:

Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas.

Områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljö-vården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

Riksantikvarieämbetet ansvarar för att peka ut områden av riksintresse för kulturmiljövården. Ansvaret för riksintresseområdena samt att deras värden tillgodoses och inte skadas eller försvinner vilar på kommunerna. Länsstyrelsens roll är samverkan och dialog med kommunerna samt att bistå med underlag för kommunernas fysiska planering. Det nuvarande urvalet av riksintressen för kulturmiljövården är framtaget i samverkan mellan Riksantikvarieämbetet, länsstyrelser, läns museer samt andra museer och kommuner.

Miljöbalkens bestämmelser om riksintressen ska ge vägledning vid konkurrensfrågor om mark- och vattenanvändning och riksintressena ska ges särskild tyngd om avvägning måste göras mellan olika intressen. Det juridiska skyddet enligt MB 3 kap behöver ofta kompletteras med detaljplaner eller områdesbestämmelser enligt Plan- och bygglagen (PBL). Av kommunernas översiktsplan ska det enligt PBL framgå hur riksintressenas värden ska tillgodoses i samhällsplaneringen.

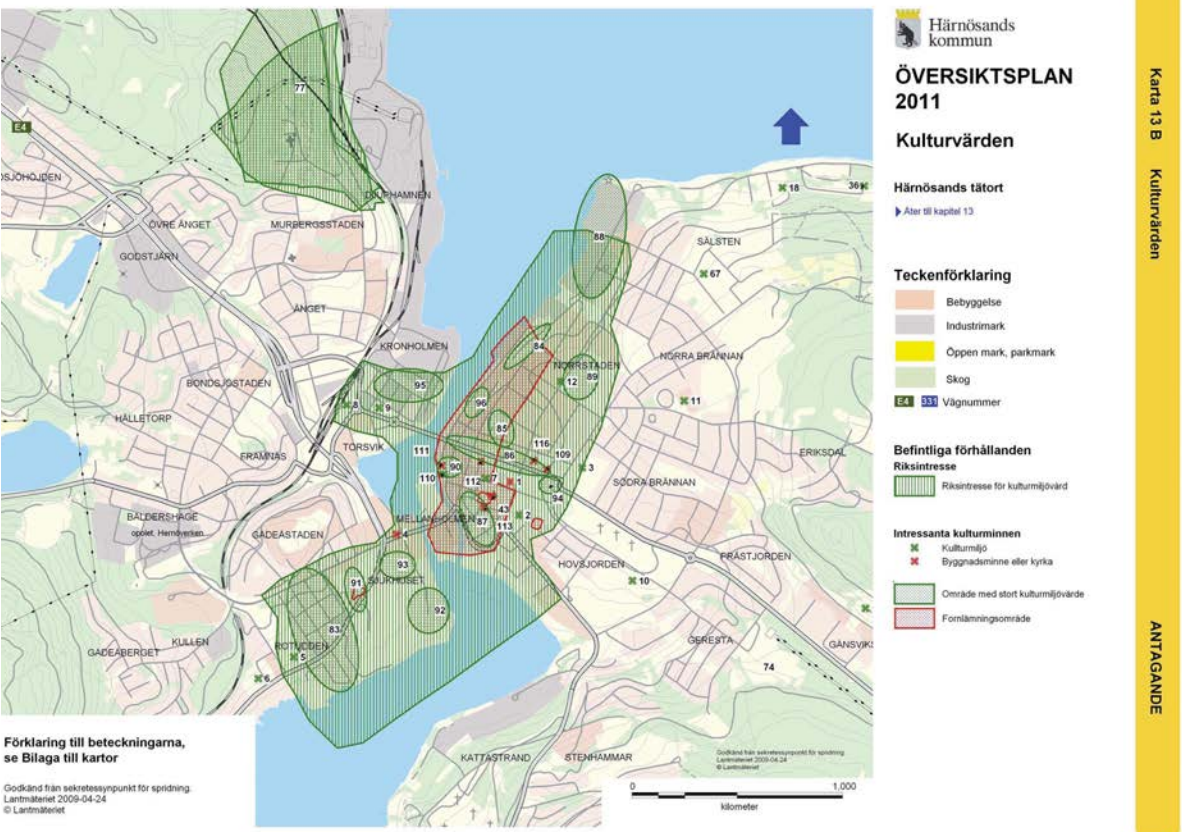
Riksintresset Härnösand täcker större delen av staden inklusive delar av stadens södra inlopp där Kanaludden ligger. Ett riksintresse är utpekad eftersom det bedömts ha nationella värden. I Härnösand består dessa värden i huvudsak av:

- Stadens centrala roll i Norrlands historia.
- Hamnmiljöer som berättar om sjöfartsstaden Härnösand.
- Den varierade planstrukturen i stadens centrala delar, från den från 1500-talet oreglerade och strandbundna strukturen till rutnätsplanen på 1700-talet och med drag som uttrycker stadsbyggnadsideal som rådde under slutet av 1800-talet.
- Stadsdelen Östanbäckens bevarade bebyggelsestruktur från tiden före rutnätsstaden med en sammanhållen äldre bebyggelse.
- Rotudden och Kronholmen illustrerar stadens mest expansiva period och utgör områden med renodlade rutnätsplaner.
- Karaktärsbyggnader som speglar Härnösands mångsidiga förvaltningsfunktioner.

Ovanstående punkter är hämtade ur länsstyrelsens pilotstudie (2013:15). Här skrivs också att "Övergripande visar riksintresset Härnösand en stadsmiljö med lång kontinuitet och en stad som sedan grundandet haft en betydande roll för Norrlands historia. Stadsmiljön präglas starkt av des strategiska placering i mötet mellan Bottenhavet och Ångermanälvens mynning." Och även att "Planstrukturen [...] visar på ett möte mellan 1500-talsstaden, det gamla fiskelägre, och den moderna staden som hade sin mest expansiva period under 1800-talets andra hälft och tidigt 1900-tal. Spår från Härnösands äldsta historia finns framförallt i stadsdelen Östanbäcken." I avsnittet om hur riksintressets värden uttrycks i den fysiska miljön skriver man att "Karaktäristiskt för riksintresset Härnösand är stadens placering vid sundet som innebär en koncentrerad och tydligt avgränsad stad. Den starka kopplingen till vattnet är också mycket karaktäristisk för riksintressets värden och återspeglar den mångfaceterade berättelsen om Härnösands utveckling i planstruktur och bebyggelse." Om topografin skrivs följande: "I stort följer bebyggelsen i centrala Härnösand den branta topografin och den klättrar upp på sluttningarna. Gatunätet som är påverkat av olika tiders förutsättningar och ideal gör att man nästan överallt i de centrala delarna av riksintresset har utblick mot vattnet. Tydligast är detta i Östanbäcken, på Kronholmen och i de norra delarna av riksintresset, Norrstaden."

3.1.1 Motivering riksintressebeskrivning Y21

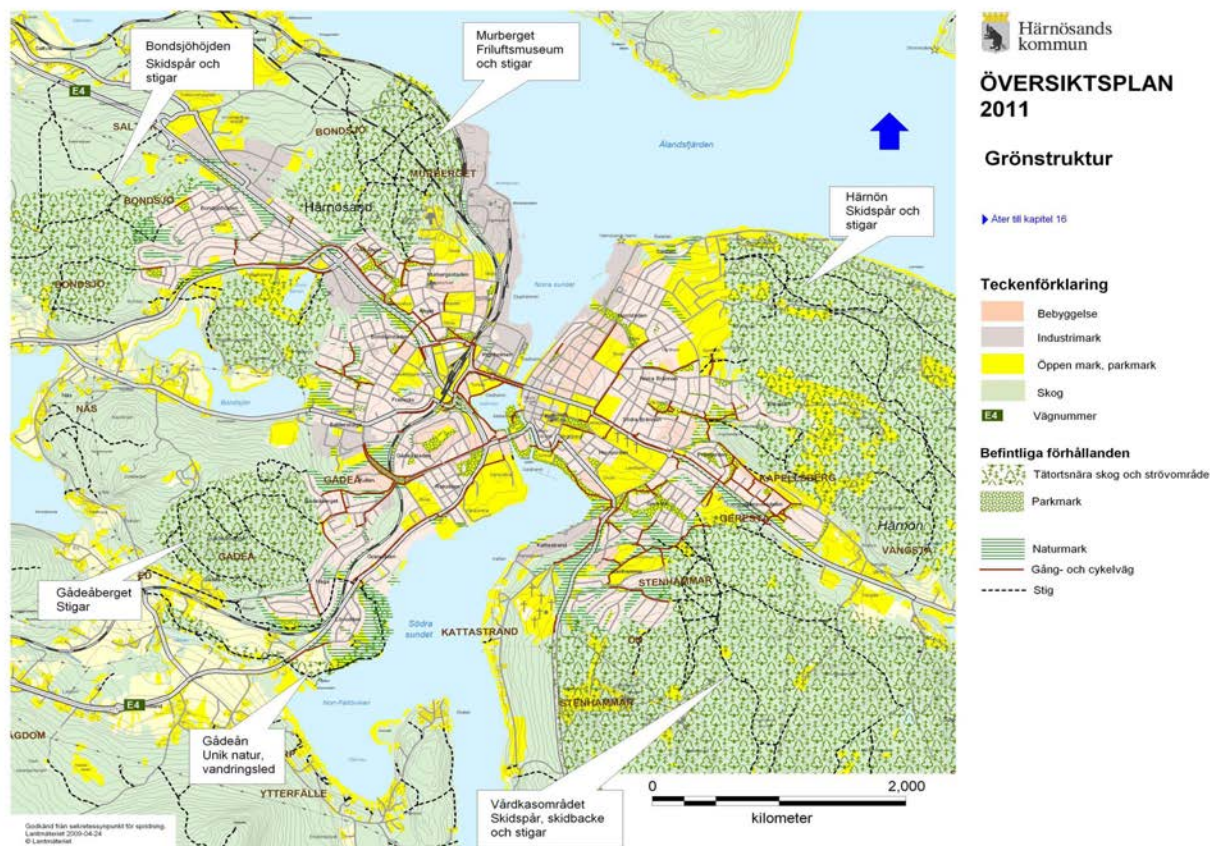
Härnösand [Y 21]
Stifts- och residensstad med mångsidiga förvaltningsfunktioner, framträdande nyklassicistiska karaktärsbyggnader och en bebyggelse som visar den äldsta strandbundna planstrukturen och gradvis utveckling mot allt större regelbundenhet. Som "Norrlands Aten" och Lubbe Nordströms "Öbacka" förknippas Härnösand med en speciell roll i Norrlands historiska utveckling och kulturliv.

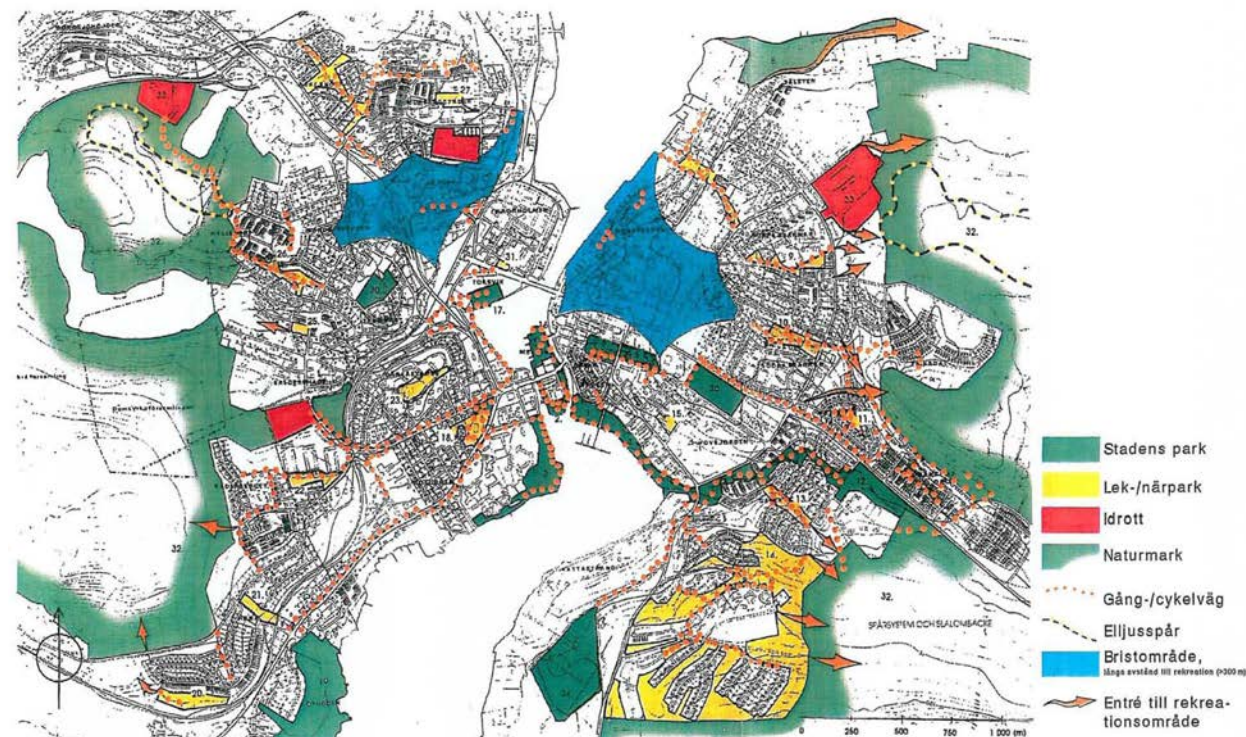
Översiktsplan 2011 - Kulturvärden. Gådeå sjukhus och Östanbäcken är markerade områden med stort kulturmiljövärde. Grönstreckat området anger riksintressets utbredning.

Karta över utredningsområdet i förhållande till riksintressområdet och fornlämningsområden. Riksintresset är markerat med gröna ränder. Röda markeringar anger fornlämningsområden. Blå lager anger äldre stadslager.

Översiktsplan 2011 - Grönstruktur. Kanaludden och Mellanholmen utgör parkmark och öppen mark.

SOCIALA KARTAN: befintliga förhållanden och analys. Kanaludden ingår i en parkstruktur kring Södra sundet som del i stadens parkstruktur mellan Gädeåparken, staden och Gerestabäcken. Ur Grönplan för Härnösand.

3.1.2 Uttryck för riksintresset Y 21

Härnösand [Y 21]
Domkyrkan från 1856, den märkliga gymnasiebyggnaden ritad av Tempelman och residenset båda från sent 1700-tal, samt andra stifts-, residens-, skol- och regementsstadens karaktärsbyggnader. Området Östanbäcken med bevarad oregelbunden planstruktur från 1500-talet och träbebyggelse från tidigt 1800-tal. Den inte helt regelbundna rutnätsplanen i stadskärnan, utvidgningarna på Kronholmen och arbetarförstaden Rotudden som tillsammans representerar stadsbyggnadsutvecklingen under 1700-talets slut och 1800-talet. Hamnmiljöer.

Riksintresseområdet Y21 inkluderar vattenrummets möte med staden från norr och söder.

3.2 Kulturmiljölagen

Inom utredningsområdet finns inga objekt som är upptagna som byggnadsminnen enligt Kulturmiljölagens (1988:950) 3 kap.

3.2.1 Fornlämningar

Området ligger delvis inom fornlämning RAÅ 26:1, som omfattar Härnösands äldre stadslager och utgör fast fornlämning. Se karta föregående sida för fornlämningens skyddsområde.

3.3 Plan- och bygglagen (PBL)

All bebyggelse i Sverige omfattas av paragraferna 14 och 17 i Plan- och bygglagens (2010:900) 8 kap:

PBL 8 kap 14 §: Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

PBL 8 kap 17 §: Ändring av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Bebyggelse som bedömts vara särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt omfattas därutöver av PBL 8 kap13 §:

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Generellt gäller även PBL 2 kap. 6 §:

Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan,

[...]

I fråga om obebyggda tomter anges i PBL 8 kap 9 §:

En obebyggd tomt som ska bebyggas ska ordnas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Tomten ska ordnas så att

1. naturförutsättningarna så långt möjligt tas till vara [...]

3.4 Kommunala ställningstaganden

3.4.1 Detaljplan

För Kanaludden med simhallen gäller detaljplan 460, antagen 30 maj 2010. Planen anger användningen park för merparten av Kanaluddens yta. Planen upprättades bland annat för att möjliggöra anläggande av en utomhusbassäng i sydlig anslutning till simhallen mot vattnet. För att skapa tillräckligt utrymme och samtidigt behålla gångstråket längs stranden intakt medger planen en utfyllnad mot stranden. Planens huvudsyfte var också att ordna upp områdets användning i sin helhet, skapa byggrätt för gästhamn och parkering samt ordna lokalgata, angöring från två håll och plats för återvinning. Utomhusbassängen har inte realiserats men huvudgata och återvinningsstation har anlagts norr om simhallen. I planen följer parkeringsytan lokalgatan och frilägger ytan närmast stranden. Idag följer parkeringen delvis planen men parkering finns även ner mot vattnet öster om simhallen.

3.4.2 Översiktsplan

I kommunens Översiktsplan 2011-2025, En balans mellan att utveckla och bevara (ÖP), från 2011, anges följande:

Centrala Härnösand har en gammal bebyggelse och en gatunätsstruktur som härstammar från 1600-1700-talet. Riksintresset täcker en stor del av Härnösands tätort, där stadsdelarna Kronholmen, Skeppsbron, Norrstaden, Centrum, Mellanholmen, delar av Hovsjorden, Tullportsparken och Rotudden ingår. Gatustrukturen och bebyggelsekaraktären inom dessa områden ska bibehållas vid ny markanvändning eller vid ny-, om- och tillbyggnader i befintliga miljöer. [...]

I ÖP anges också att i stadens centrala delar ska god arkitektur eftersträvas och olika tidsepoker vara tydligt skönjbara. Förtätning, ombyggnad och fasadförändringar ska i befintlig stadsmiljö som visar på en tydlig karaktär passa väl ihop med den kringliggande bebyggelsen. Det står också att hänsyn ska tas till stads- och landskapsbild samt historiska avtryck vid placering och utformning av bebyggelse.

I ÖP påtalas också att Härnösand är en stad som de flesta uppfattar som "grön". Bebyggelse och grönska är av stor betydelse för stadskaraktären. Nästan var man befinner sig så finns grönska i form av långsträckta vyer mot gröna höjdryggar eller i blickfång i trädgårdar, bostadsmiljöer eller i institution i park. Härnösand har ett fåtal kulturhistoriska parker med lång kontinuitet. De gröna värdena finns framförallt redovisade i kommunens grönplan (se särskilt kapitel nedan), vilket har utgjort ett underlag till gällande översiktsplan.

3.4.3 Kulturmiljöprogram och andra kulturmiljöunderlag

Översiktsplanen anger att ett kulturmiljöprogram ska tas fram för hela kommunen samt ett gestaltungsprogram för centrala Härnösand. Ett syfte är att visa kulturmiljöns betydelse som utvecklingsfaktor och skapa en större förståelse för samspelet mellan tradition och nyskapande.

Murberget, Läns museet Västernorrland, har karterat kulturmiljöer av kommunalt intresse i rapporten *Underlag om kulturmiljöer. Rapport 2009:6*. Dessa återfinns som kommunala intressen för kulturmiljövården på karta 13 b i ÖP. Utöver fornhistoriska gravhögar och stadens äldre stadslager, vilka utgör fornlämningsområden, markeras här bebyggelseområden, karaktärsområden och enskilda byggnader.

Vare sig kanalen, Kanaluddan eller strandparken öster om simhallen är markerade objekt. Däremot utpekade bland annat hyreshusområdet från 1900-talets mitt ut söder om Hovsgatan. Gådeåparken och Östanbäcken är också utpekade som områden med höga kulturvärden. Ett urval av kulturhistoriskt intressanta byggnader har gjorts, i vilka simhallen, f.d. central-hospitalet och f.d. Gådeå sjukhus, samt sen 1800-talsbebyggelse utmed Hofsgatan berör föreliggande kulturmiljöanalys.

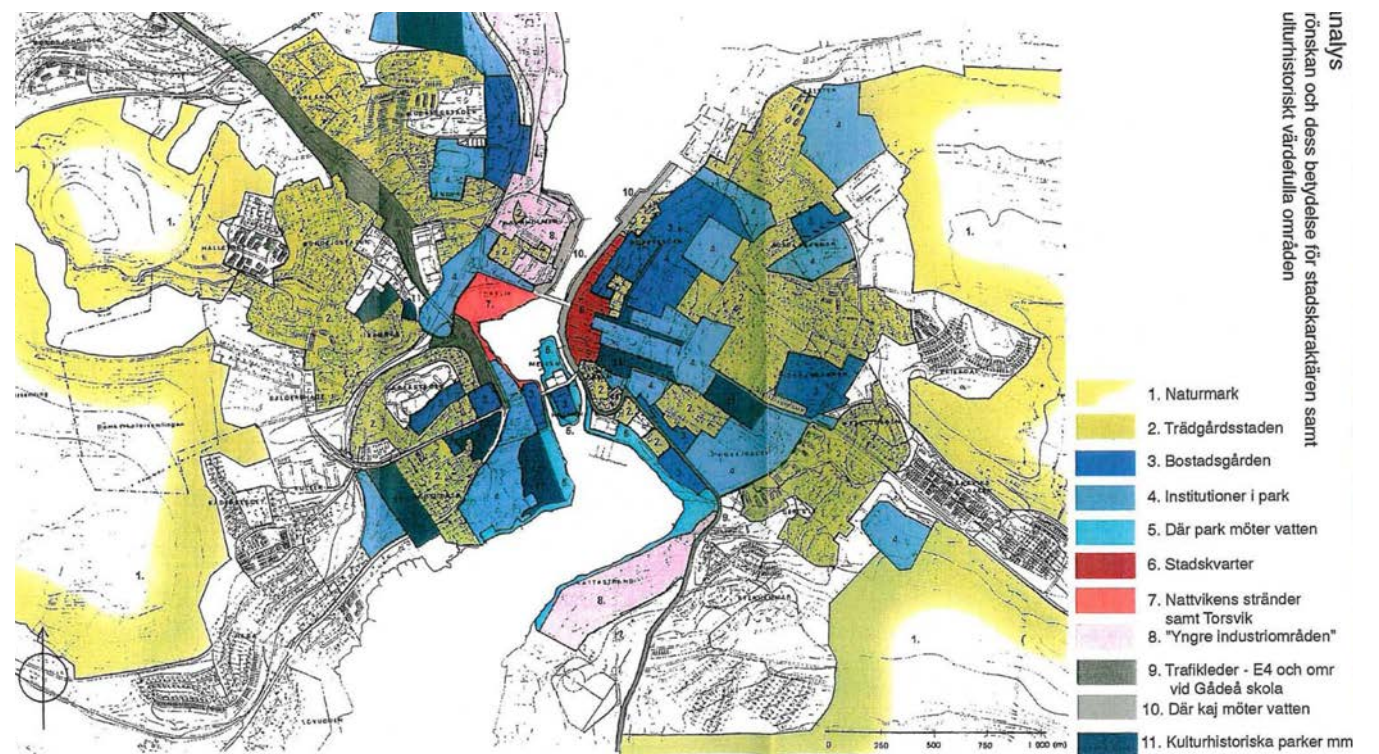
3.4.4 Grönplan

Härnösands kommun antog genom kommunfullmäktige år 1999 en grönplan för Härnösand, och beslut att underlagsutredningen *STADENS GRÖNA STRUKTUR – inventering, analys och förslag* (1998) av Bengt Schibbye m.fl., tillsammans med efterföljande samrådsredogörelse skulle utgöra underlag inför revideringen av ÖP (2011). Grönplanen är ett styrdokument för Härnösands gröna värden och finns publicerat på stadens hemsida under fliken relaterade dokument till ÖP.

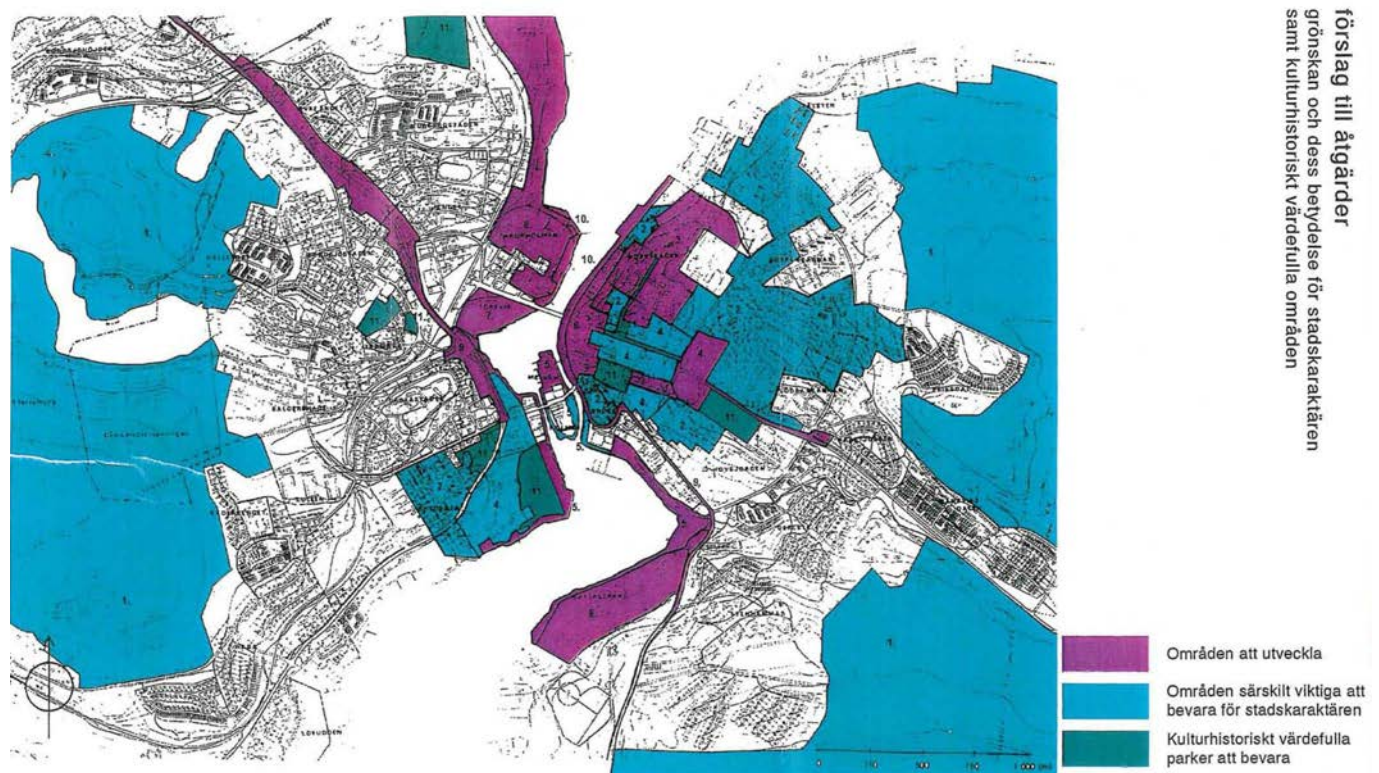
I utredningen *Stadens gröna struktur* ges grönstrukturen tre aspekter - sociala, kulturella och ekologiska - där den kulturella aspekten utgör den del som är en del av vårt kulturarv. Grönskans roll som byggsten för riksintressets kulturvärden i olika karaktärsområden och dess möte med vattenrummen förklaras i huvudsak genom grönplanens analys och värderingskartor på en översiktlig nivå.

Länsstyrelsen skriver i sitt yttrande till grönplanens samrådsredogörelse att samspelet mellan topografin, bebyggelsen, gatunätet och grönskan är så intimt förknippade i Härnösand att de inte bör skiljas åt. Analyserna jämte länsstyrelsen värdering har bedömts vara så relevanta för föreliggande kulturmiljöanalys, att de ingår i värderingsunderlaget. Se vidare kapitel 5.

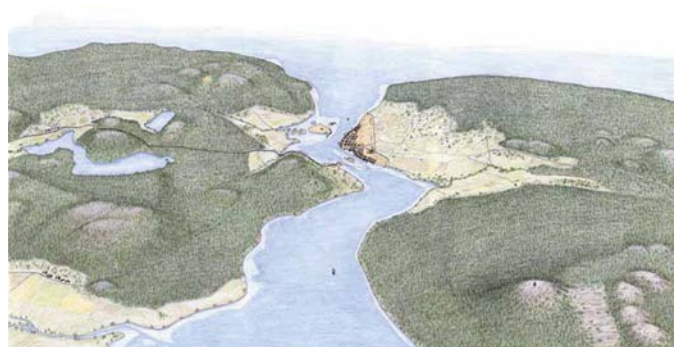
I grönplanen påtalas också att Härnösand är en stad som de flesta uppfattar som "grön". Bebyggelse och grönska är av stor betydelse för stadskaraktären. Nästan var man befinner sig så finns grönska i form av långsträckta vyer mot gröna höjdryggar eller i blickfång i trädgårdar, bostadsmiljöer eller i institution i park. Härnösand har ett fåtal kulturhistoriska parker med lång kontinuitet.

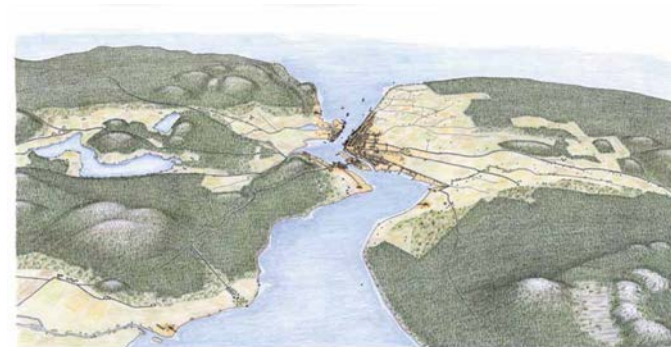
KULTURKARTAN: analys av grönskan och dess betydelse för stadskaraktären samt kulturhistoriskt värdefulla områden. Ur Grönplan för Härnösand.

KULTURKARTAN: förslag till åtgärder för grönskan och dess betydelse för stadskaraktären samt kulturhistoriskt värdefulla områden. Ur Grönplan för Härnösand.

1500-tal

1850-tal

1920-tal

2000-tal

Illustrationer från Bryggan Arkitekter visar pedagogiskt en tolkning av stadens utveckling sedan 1500-talet. Härnösands läge är betingat det breda och djupa sundet (Härnösundet) mellan fastlandet och Härnön och dess strategiska närhet/relation till Bottenhavets kustlandskap och Ångermanälvens mynning. Ur Idéprogram -Stadens stränder, 2002.

Fig 38. Oförändrade gårdstomter 1699-1783.

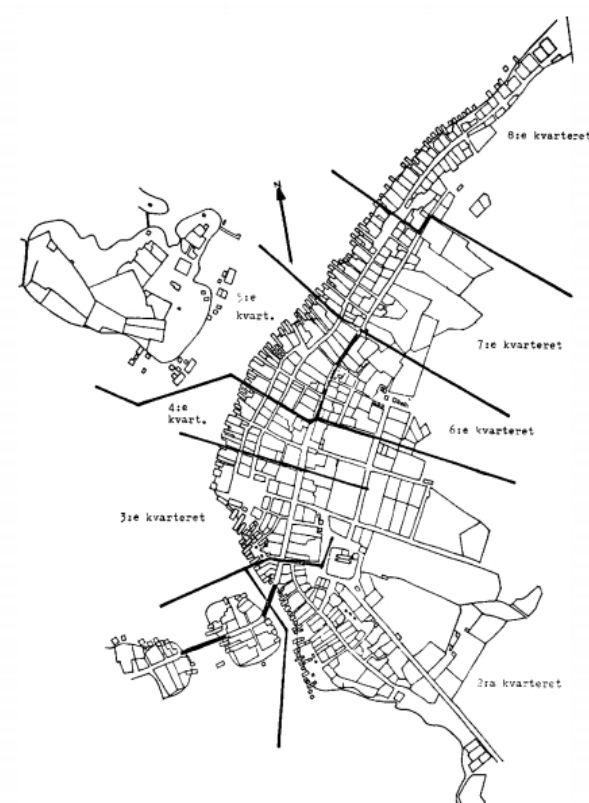

Fig 39. Kvartersgränser 1783.

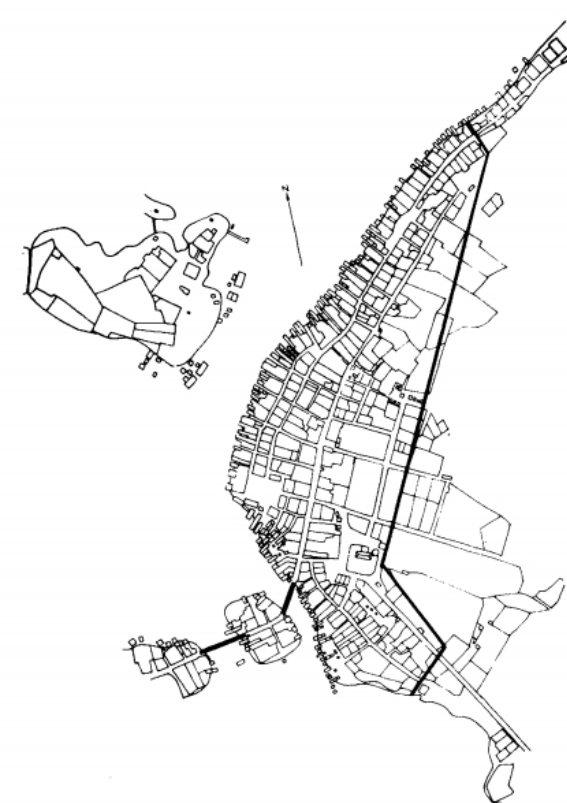

Fig 36. Tullstaketet enligt 1699 års karta inlagt på 1783 års karta.

Fig 37. Gårdstomter 1783. (källa: 1783 års tomtkarta)

De fyra illustrationerna ovan visar från vänster Härnösands gatu- och tomtstruktur 1699-1783, kvartersgränser 1783, hur tullstaketet av 1699 var placerat och i vilken grad staden år 1783 hade vuxit öster om den forna stadsgränsen, samt längst till höger ses gårdstomter 1783. Ur Studier i Härnösands bebyggelseutveckling. Näslund 1980.

4. HISTORIK

4.1. Härnösands historia

4.1.1. Stadens grundande och tidiga utveckling

Staden Härnösand grundlades 1585 i syfte att från sta- tens sida kontrollera och beskatta handeln i nedre Ådalen. Härnösand är därmed en av Norrlands äldsta städer, belägen på platsen för en äldre sjöfartsled från Ångermanälven och söderut genom sundet mellan Härnön och fastlandets kust- landskap. Denna vattenväg mellan Härnön och fastlandet har varit central i stadens tillblivelse och utveckling. Dessutom är landhöjningen här en av världens kraftigaste, något som haft stor påverkan på stadens struktur och kommunikationer.

Härnön är den ö där centrala Härnösand ligger, finns i den breda havsvik som utgör Ångermanälvens nedersta lopp. Vårdkasberget är öns högsta punkt och på fastlandet finns en motsvarande höjd i form av Gådeåberget. Landskapet präglas av en sönderskuren kustlinje med starka kontraster mellan fjordar, halvöar och öar. De äldsta spåren i detta område lämnades redan för 6000 år sedan och handel, fiske och småskaligt jordbruk har präglat det kustnära kulturlandskapet sedan dess. Jordbruk har framförallt bedrivits i dalgångar och utmed åar och älvar, där de finkorniga och bördiga sediment- terrasserna utgjort förutsättning för handel och bosättning. Fornlämningar som ett större gravfält i Tullportsparken tyder på att Härnösand var en bosättnings- och kultplats redan på brons- och järnåldern. På Hovsjorden, norr om nuvarande Hovsgatan, finns spår av vad som kan ha varit en större hed- nisk kultplats. Flera stora gravhögar vittar om platsens tidigare religiösa betydelse. På denna Hovsjorden låg långt senare od- lingsvretar som fördelades bland stadens borgerskap och även användes som avlöningsförmåner för stadens tjänstemän. Som marknadsplats omnämndes *Hernösundh* redan på 1300-talet av biskop Birger Gregorsson, och kan ha legat i ett läge nära Gerestabäckens utlopp, sydost om Kanaludden. Härnöbornas överfart till fastlandet låg troligen där staden senare anlades.

Stadens tidiga befolkning var bönder och landsköpmän som ofta hade kvar gårdar i byarna utanför, samtidigt som de uppförde gårdar i staden. Bebyggelsen började med några sjöbodar och staden fick förmodligen tidigt planform som delvis finns kvar än idag i Östanbäcken. Med gavlarna mot vattnet låg troligen förutom sjöbodar även ladugårdar och uthusbyggnader. Parallellt med stranden drogs sedan gator med bebyggelsekvarter på ovansidan där landsköpmännens tomter delades in. Detta bebyggelsemönster ses även i andra norrländska fiskelägen och icke planlagda stadsbildningar som t ex Sundsvall och Hudiksvall. Färskvatten hämtades ur den bäck som senare gett namn till stadsdelen Östanbäcken. Östanbäcksgatan är bevarad från denna tid.

Vid freden i Brömsebro 1645 införlivades Jämtland och Härjedalen med Sverige och Härnösand blev en kort tid resi- densstad i ett nybildat Härnösands län. 1654 förlorades rollen till Gävle och det skulle dröja ett sekel innan Västernorrlands

län bildades, först med Sundsvall som residensstad, och sedan Härnösand från år 1778. Härnösands status som resi- densstad ledde nu till uppföradet av flera monumentala bygg- nadsverk under 1700-talets slut. Här kan särskilt omnämnas Residenset vid torget från 1784 och f.d. gymnasiet uppfört 1785, båda ritade av Olof Tempelman, en av tidens främsta arkitekter.

4.1.2 Handel, sjöfart och fiske

Sjöfart, handel och fiske var under flera sekler Härnösands grundstenar och vid 1600-talets mitt var staden Norrlands främsta handelsstad efter Gävle. Många hade fiske som hu- vudnäring och de flesta av stadens borgare hade fiske som binäring, därav var stadens strandlinje helt fylld av sjöbodar och bryggor då många hade båtar. Antalet yrkesverksamma fiskare i staden växte fram till 1700-talets senare del, men då började fisket få konkurrens av andra näringar. Ett storskaligt skeppsbyggeri fanns i Härnösand sedan 1600-talets början, i första hand lokaliserat till Kronholmen. Ett uppsving för sjöfarten på 1700-talet innebar att Härnösand blev länets främsta rederi- och handelsstad, med sågade bräder från vattensågarna i Ådalen som viktigaste exportvara. Ekonomiskt upplevde stadens handel, sjöfart och begynnande industri en blomstringstid under det sena 1700-talet.

På tidiga kartor över Härnösand ses tullstaket både på land och i vatten. På en karta från 1630-talet ses tullstaket i nordsydlig riktning som avgränsar staden från övriga Härnön. Staketet går sedan över vattnet till fastlandet, där det fanns några mindre byggnader, sannolikt för att betjäna tullen. Tullstaketet på landsidan fanns kvar även vid 1700-talets mitt medan staketet i vattnet är borta ur kartmaterialet. 1767 ses staketet med fyra portar. Tullstaketet utgjorde länge en gräns för stadens utvidgning österut men på 1800 års karta ses hur staketet är borta och stadens östra gräns inte är lika tydlig längre. Dock tycks stadens utvidgning österut ha skett relativt långsamt och först vid seklets slut ses att staden på allvar börjat växa östom den tidigare stadsgränsen.

De förändrade premisserna för sjöfarten har i hög grad präg- lat Härnösands utveckling. Landtransporter via järnväg och vägar har alltsedan 1800-talets slut minskat betydelsen av sjötransporterna och idag är de flesta båtar som trafikerar Härnösands farleder fritidsbåtar. Då handel, sjöfart, fiske och jordbruk var de viktigaste näringarna under 1600- och 1700-talet, har staden från 1700-talets slut framförallt präglats av sin roll som stifts- och residensstad där regionens förvaltning samlats. Dessa funktioner har lett till att den förhållandevis lilla staden är synnerligen rik på institutions- byggnader främst från 1700- och 1800-talet. Även ett väl utvecklat utbildnings- och sjukvårdsväsende har bidragit till staden med monumentala byggnader.

4.1.3 Stadens framväxt

Stadens främsta förutsättning har genom historien varit det goda hamnläget och en geografiskt gynnsam placeringen som gjorde den till en centralpunkt för handel och sjöfart i Norrland. Härnösand är en av få städer i Sverige som är grun- dad på en ö. Placeringen skiljer den från andra norrländska städer i bergkullterräng, som vanligen ligger i inre delar av havsvikar eller vid större älvar. Sundet utgjorde ett skyddat läge i nord-sydlig riktning, vilket möjliggjorde angoring från havs både från norr och söder.

I en första epok saknades fasta landförbindelser och havet utgjorde den enda väg människor och varor kom till och från Härnösand. Staden har expanderat från vattnet upp mot slutt- ningarna och också tagit öarna Kronholmen, Bockholmen och Mellanholmen i sundet i besittning. Den kraftiga landhöjning- en med ca 1 meters höjning/100 år har utgjort en betydande förutsättning för Härnösands bebyggelsestruktur, då sundet gradvis har smalnat av, öarna har blivit mer framträdande och ständer har fyllts ut i takt med att landet har rest sig. Kronholmen och Bockholmen växte samman med fastlandet under 1800-talet.

4.1.4 Stadsplanering

Vid 1600-talets mitt hade staden ca 300 invånare och dess centrum var torget som låg på samma plats som idag. Stadsområdet illustreras genom flertalet kartor från 1600- och 1700-talet med en bebyggelse som följer Härnöns västra strand. Öster om stadsområdet gick stadens tullstaket, en tydlig gräns mot den glesare jordbruksmarken.

I Härnösand finns delar av en oregelbunden planstruktur från 1500-talet kvar vid sidan av en rutnätsplan som påbörjats men inte fullföljts helt. Den unga staden hade en brokig bebyggelse med smala gränder, slingrande gator som följde topografi och strandlinje, och en krans av sjöbodar och bryg- gor längs hela kusten. 1648, under stadens första korta tid som residensstad, utarbetades en rutnätsplan för Härnösand, sannolikt av arkitekten Nikodemus Tessin d.ä. Av planen, som tog ringa hänsyn till den befintliga bebyggelsen och endast införlivade torget och kyrkan i den nya symmetriskt ordnade staden, kom endast dragningen av nuvarande Storgatan fram till gymnasiet att genomföras. 1500- och 1600-talets gatunät som följer topografin och den tidigare strandlinjen finns därför delvis bevarat idag, framförallt i området Östanbäcken.

Åren 1710, 1714 och 1721 utsattes staden för förödande bränder. Den stad som därefter byggdes upp utgick från den tidigare, naturligt framvuxna staden, men med delvis uträtade huvudgator och något bredare gator mot stränderna än de tidi- gare gränderna. Tomtägarnas behov var mer styrande än över- gripande stadsplaneideal och 1768 var staden åter fullbyggd. 1791 fick Härnösand en egen byggnadsordning, grundad i en kritik mot stadens rådande bebyggelsemönster som ansågs

vara ohygieniskt, oskönt och brandfarligt.

Den drastiska stadsutvecklingen under 1700-talet avlöstes av en stillsammare utveckling under 1800-talets första hälft, som illustreras av kartor från år 1800 och 1857. (Se karta 1857) Under 1860-talet tog stadsbyggandet fart igen, mycket beroende av en starkt ökande befolkning. 1870-72 upprätta- des en ny stadsplan som innebar en regelbunden rutnätsstad. Det stadsplaneideal, som föreslagits redan vid 1600-talets mitt, kom först nu delvis att genomföras, främst i stadens norra delar och Kronholmen. Ett resultat av stadsplanen var också omvandlingen av stadens norra kajer, där sjöbodar längs strandlinjen fick ge vika för en kraftigt utfylld, rak kaj med strandgata längs kajen. Längs stadens södra strand förbi Östanbäcken fanns redan en mindre gata sedan ordnandet av kanalen på 1850-talet, och stadens södra strandlinje undgick den mer dramatiska omvandling som de norra stränderna genomgick. Staden utvidgades också, bland annat inkorpo- rerades Gådeåstaden på fastlandet. Brunnsgatan fick nu sin nordliga sträckning och redan på 1870- och 80-talen diskute- rades en sträckning av Brunnshusgatan över Stadsträdgården, något som realiserades genom detaljplanen 1970 för simhal- len och Brunnshusgatan/leden.

Vid 1890-talets början förlängdes Nybrogatan över Nybron, en ny bro som förband fastlandet och Härnön och skapade en direkt kommunikation vid sidan om Mellanholmens broar. Som fondbyggnad i väster uppfördes Härnösands järnvägsta- tion 1893-94.

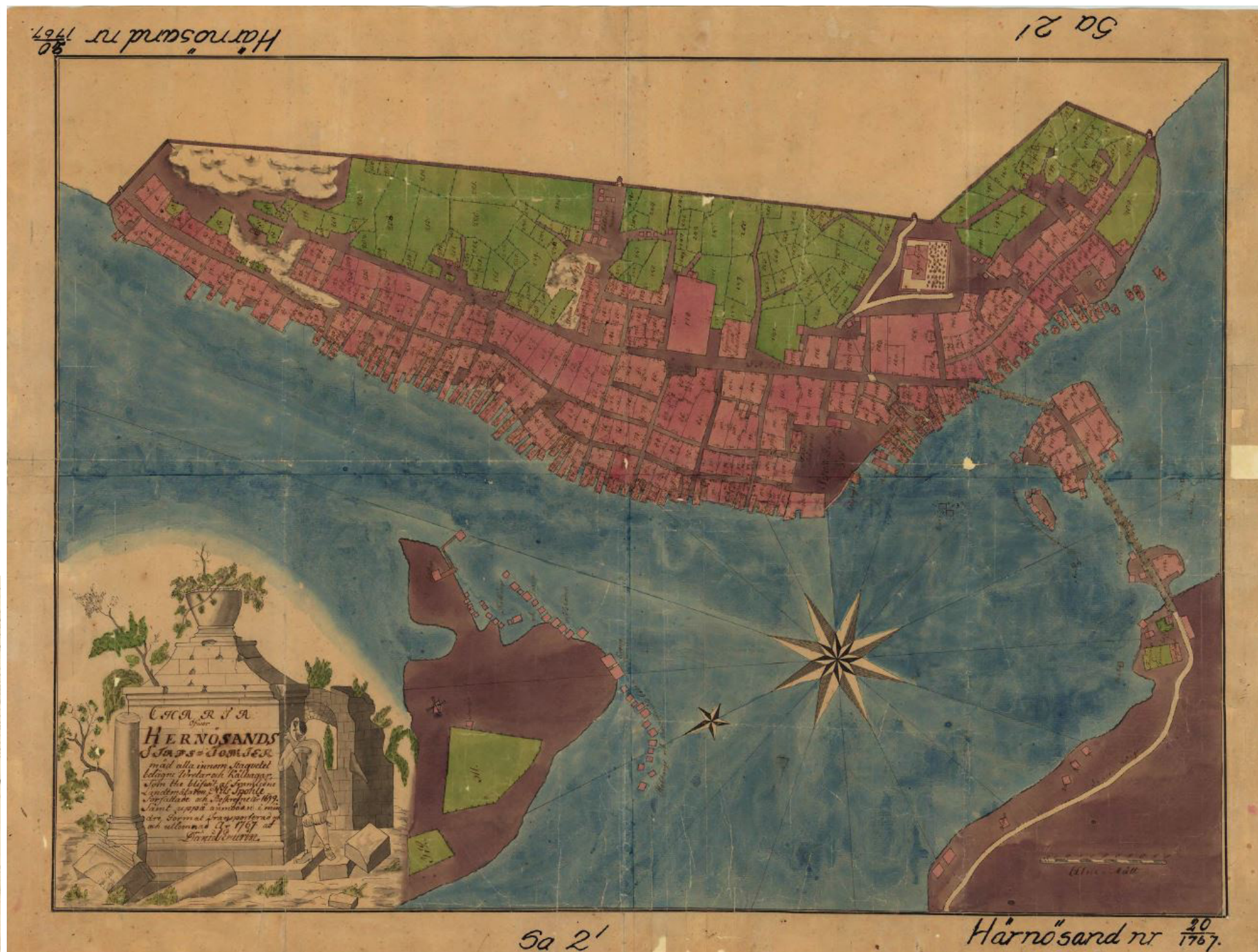
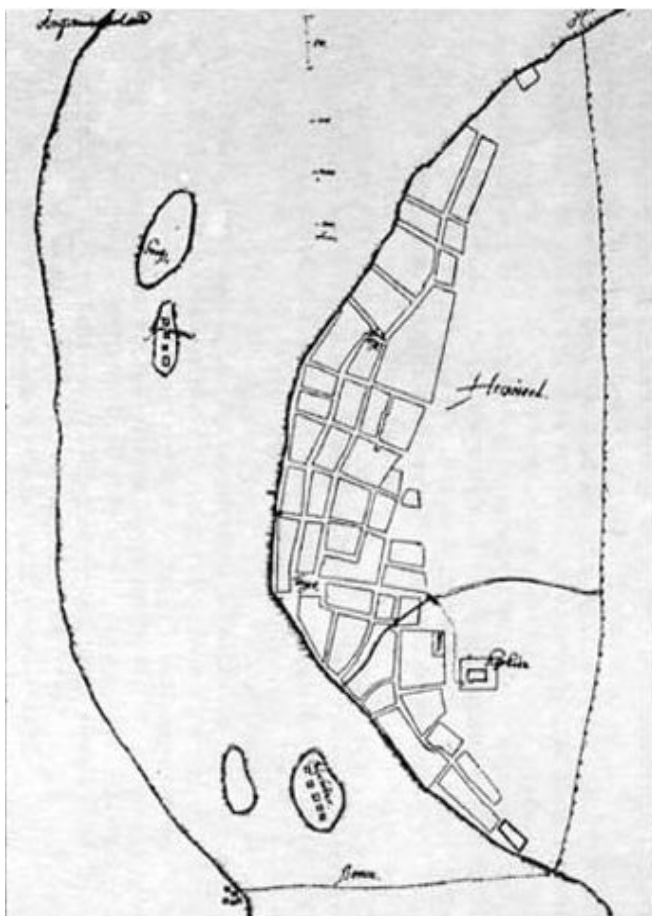
Ordnandet av staden fortsatte in på 1900-talet med en delvis hårdhänt omvandling av smala gränder med låg trähusbebyg- gelse till bredare gator med propa byggnader. Då staden vid denna tid främst utvecklades norrut, där bland annat cigarett- fabriken, Tobaksmonopolet, uppförts 1906-09 efter ritningar av Torben Grut, förskonades delvis stadens södra delar som Östanbäcken och Hovsgatan.

Domkyrkan

Stadens första kyrka uppfördes 1593 i ett centralt höjdläge, och sannolikt utgjorde den stadens främsta landmärke coh centralpunkt. Det stora Uppsala stift delades 1647 och Härnösand inrättades som en informell stiftsstad för Norrland. 1772 fick kyrkan formell status som domkyrka. Den ansågs då sakna en domkyrkas dignitet och 1797 fattades beslut om att uppföra en ny kyrka. Planerna fick dock inte fart förrän på 1830-talet och ungefär på den tidigare kyrkans plats stod den nuvarande nyklassicistiska domkyrkan färdig 1846, efter rit- ningar av Johan Adolf Hawerman. Alltsedan dess har kyrkan, Sveriges minsta domkyrka, utgjort stadens främsta landmärke.

Farleder, broar och kanaler

En kort period gick kommunikationer mellan staden på ön och fastlandet via färjetrafik men redan 1658 tycks en första bro ha stått färdig. Detta var en vindbro av trä med stenfyllda kistor som i 1700-talets början tros ha försetts med ledstång- er. Bron gick från fastlandet till Härnön via Mellanholmen,

Kartor denna sida:

Ovan vänster ses en av de tidigaste kartorna över Härmön. Trolig datering är 1630-tal. På kartan ses tullstaket öster om den vid sundet utlagda staden och även mellan Härmön och fastlandet. På Mellanholmen ses mindre bodar.

Nedan vänster ses en geometrisk avritning över Härmön från 1699. Här ses hur broarna via Mellanholmen tillkommit, och hur sjöbodar och bryggor följer strandlinjen. I bildens nedre del ses Östanbäcksgatan.

Ovan ses en stadskarta från 1767. Till höger på kartan ses Mellanholmen och Östanbäcksgatans sträckning söderut. Strandlinjen går betydligt högre än idag, endast huslängder söder om Östanbäcksgatan, och täcks av sjöbodar och bryggor.

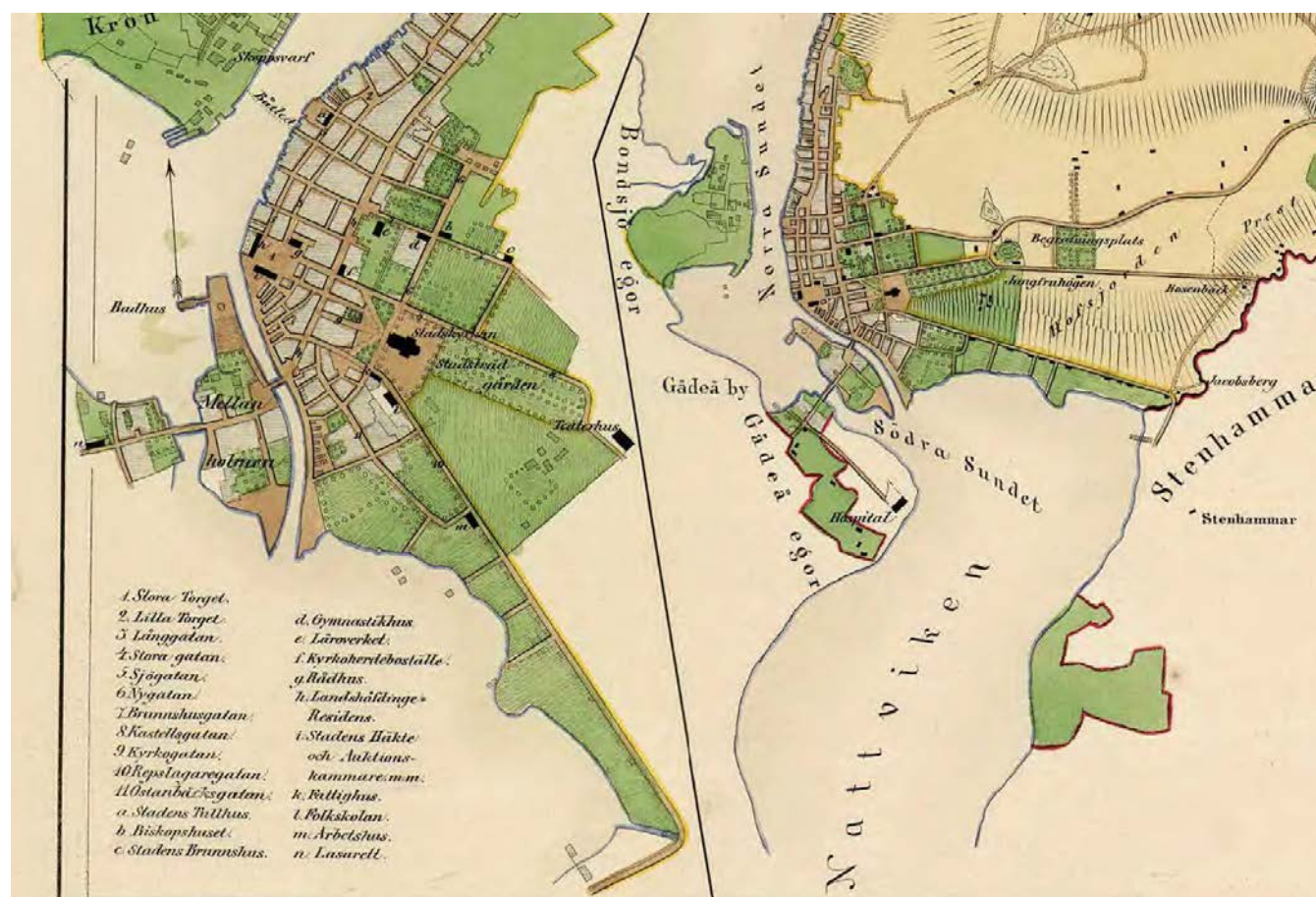
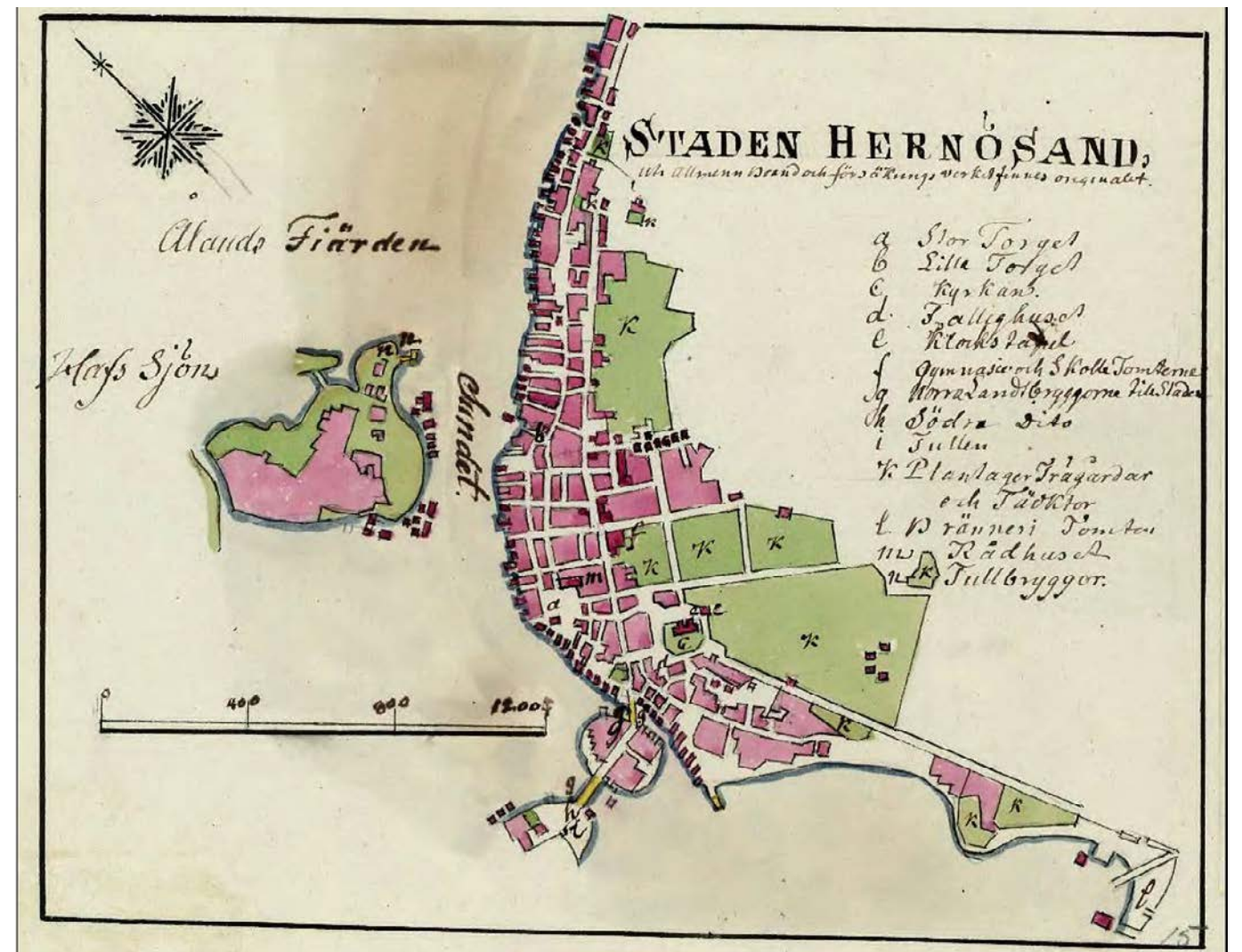
Samtliga kartor Lantmäteristyrelsens arkiv.

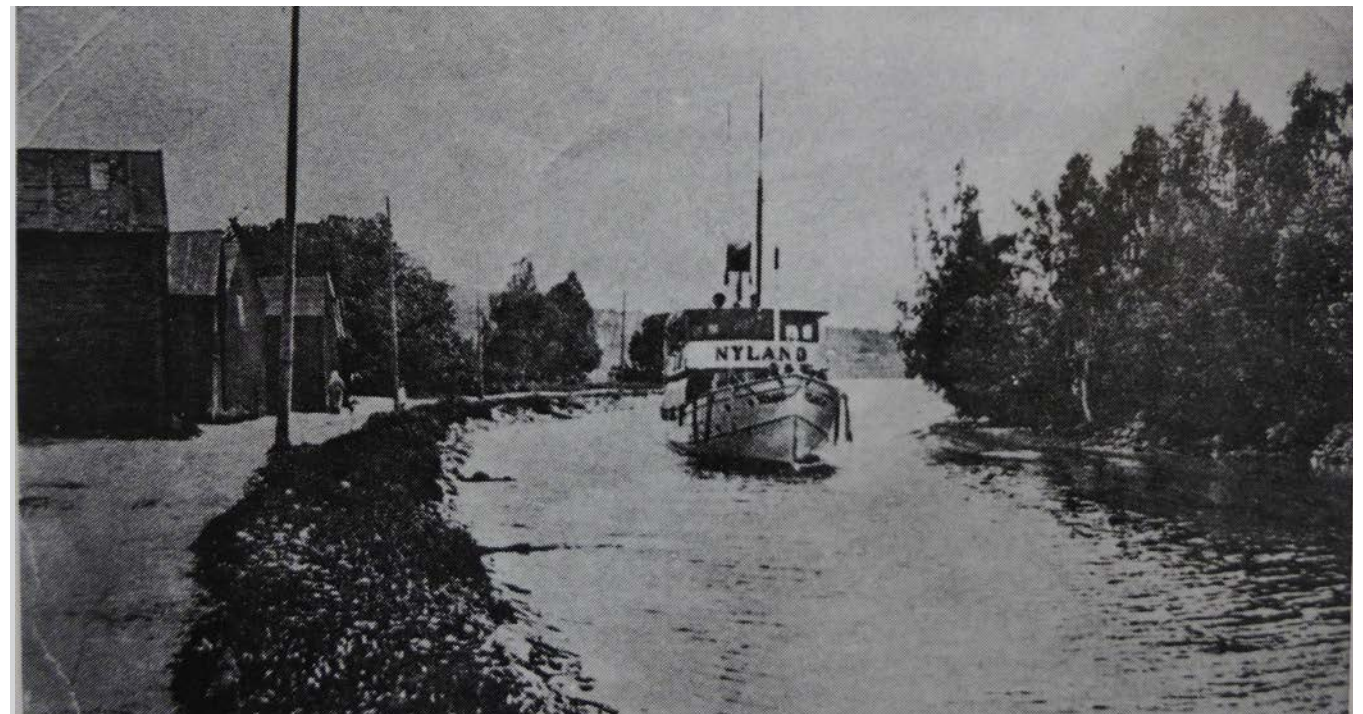
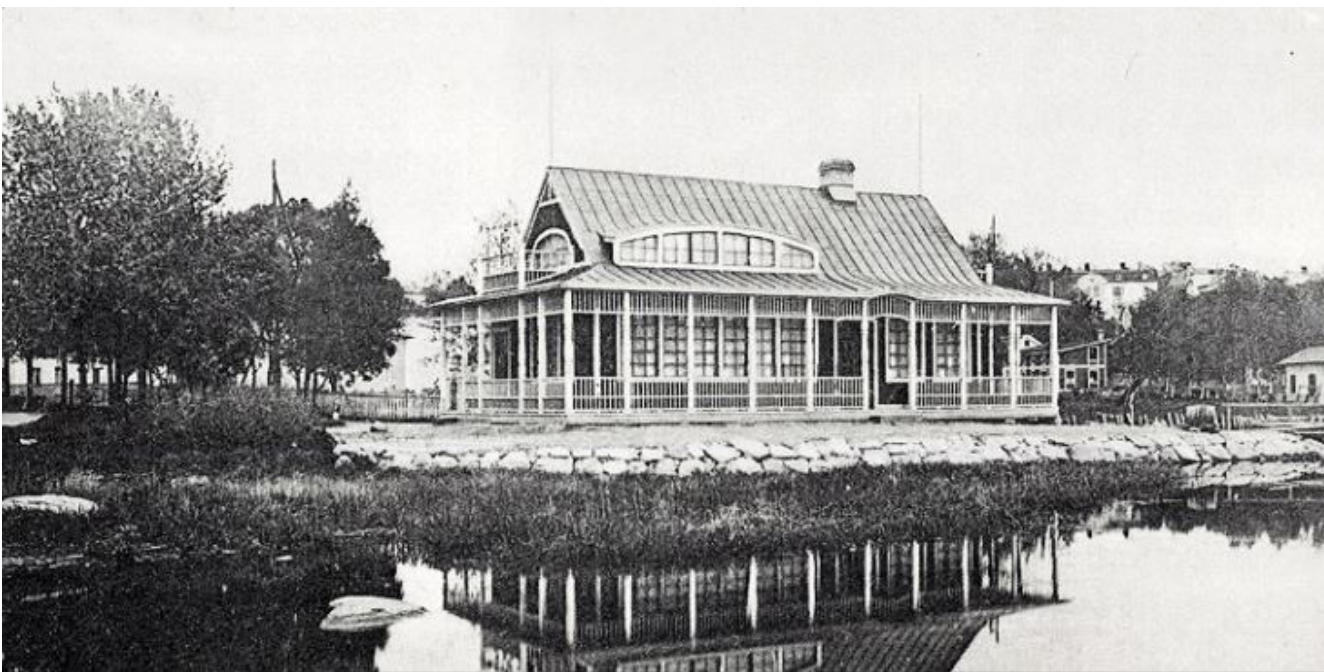
Kartor nästa sida:

Ovan vänster stadskarta öber 2:a kvarteret år 1783. Härmöns kommunarkiv.

Ovan höger stadskarta från år 1800. Lantmäteristyrelsens arkiv. Nedan vänster stadskarta från 1857. Här ses hur Kanaludden börjat ta form om udde, och hur Mellanholmens sydspets på samma sätt tillkommit genom landhöjningen. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Nedan höger stadskarta från år 1900. Här ses pakstruktur på både Kanaludden och Mellanholmens södra udde. Härmöns kommunarkiv.

Ovan vänster: Flygfoto över Härnösand mot nordost innan klubbhuset uppfördes på Kanaludden. Datering innan 1908, möjligen sent 1800-tal. Ur Orientera dig om Geresta med omnejd. Portalen Kulturarv Västernorrland.

Mitten vänster: Vy över domkyrkan från Mellanholmen med Östanbäcken och kanalen i förgrunden. Domkyrkan utgör landmärke i staden. <http://musikobild.dinstudio.se/files/J-V-07-R.jpg>

Nedan vänster: Vy över Segelsällskapets klubbhus innan utfyllnad av udden. Foto från tiden 1908 -1920. <http://musikobild.dinstudio.se/files/J-V-04-R.jpg>

Ovan: Flygfoto över Härnösand mot norr. Landskap och stadsbebyggelse tecknar en karaktäristisk silhuett för Härnösand på detta tidiga vykort. Lägga märke till den stora mängden timmer i djuphamnen i bildens mitt. I bildens nedre vänstra hörn ses klubbhuset på Kanaludden, vilket daterar vykortet till tiden 1908 - 1920. Läns museet Västernorrlands bildarkiv.

Nedan: Kanalen med ångbåtstrafik och magasinsbyggnader utmed stranden och vegetation ut mot udden. Här ses hur högt vattenståndet i kanalen var i jämförelse med idag. Ångbåten Nyland togs i bruk år 1881. Okänt årtal. Ur Härnösands stadsbild genom tiderna 1981.

Vy från Mellanholmen över kanalen mot magasinsbyggnaderna på Härnön. Märk planteringarna på Mellanholmen. Foto mot söder. Okänt årtal. Länsmuseum Västernorrlands bildarkiv; Fo-C2.

likt idag. Vid 1700-talets mitt repareades både bron mot fastlandet och bron mot Härnön, och den senare försågs nu med en vindbro likt den förra. Längre gick huvudleden för sjöfart, här bland stora lastfartyg, väster om Mellanholmen. På stadskartor från 1700-talets senare del ses hur även en mindre farled öster om Mellanholmen, på platsen för nuvarande kanal, etablerats. I farledens södra del ses en öppen platsbildning med spetsig form på vardera sidan. Marken öster om platsbildningen på Härnön utgjordes av trädgårdar/odlingslotter. En stor del av den lokala handeln skedde troligtvis direkt via handelsmännens härbrän och sjöbodar som radade upp sig längs stränderna på både stadssidan, Mellanholmen och fastlandet.

Den kraftiga landhöjningen innebar en uppgrundning som gjorde att huvudleden väster om Mellanholmen redan vid 1700-talets mitt inte var tjänlig för större skepp. Nu blev stadens norra inlopp viktigare än tidigare för handeln medan det södra inloppet dock var fortsatt viktigt för turtrafik och andra mindre båtar. Uppgrundningen tvingade också fram ett skifte till den östra kanalen vid 1800-talets mitt, efter att landshövdingen tagit fram en projektbeskrivning år 1838.

1855 var den nya östra kanalen muddrad, stenskodd och försedd med bro. Kanaludden och Mellanholmens södra udde var

nu stadens port söderifrån. Från mitten av 1850-talet gick genom kanalen bland annat turtrafik mellan Härnösand och Sundsvall (delvis även till Kramfors), som från 1870-talet gick med dagliga turer. I slutet av seklet utökades trafiken norrut till Örnsköldsvik. Turtrafiken upphörde 1929 på grund av konkurrensen med Ostkustbanan som invigdes med sträckan Gävle-Härnösand år 1927.

1855 års bro ersattes i 1890-talets mitt av en svängbro i samband med att Storgatan rätades ut till nuvarande sträckning. Långbron (Stenbron) från fastlandet till Mellanholmen rustades upp vid samma tid, och revs sedan i samband med att en ny kanal med klaffbro byggdes 1956. Vintern 2015/2016 har denna bro ersatts av en ny klaffbro. En cykel- och gångbro uppfördes mellan Kanaludden och Södra Mellanholmen i samband med stadens 400-årsjubileum 1985.

Idag nyttjas framförallt den östra kanalen av motorbåtar, då den är grundare än tre meter vid normalvattenstånd. Segelbåtar kan fortfarande nyttja den västra kanalen. Östra kanalen är i vattenbrynet stenskodd, men skoningen vilar på stockar som riskerar att förstöras om de kommer i kontakt med luft.

På kartan Tomten samt Vreten uti Härnösands Stads 2:a kvarter upprättad år 1855/61 av N. Backlund syns Kanaluddens spets som del i stadens mark. Härnösands kommunarkiv.

Vattenrummen - kajer och stränder

Vid 1920-talet fick Nattviken sin nuvarande form, och hamnen flyttades härifrån ut till Skeppsbrons kaj. Torget vid den gamla hamnplatsen har p.g.a. landhöjningen tappat sin kontakt med vattnet. Platsen har lång kontinuitet som handelsplats och första möte med staden från havet, men dess historiska hamnnära läge är inte längre synligt i stadsbilden.

Senare under 1900-talet har hamnanläggningarna återigen fått flyttas norrut till djupare lägen för att möjliggöra tyngre sjöfart, nu till djuphamnen och oljehamnen, vilka har en industrikajskaraktär. Södra Sundets och Nattvikens stränder och kajer har övertagits av fritidsbåtar.

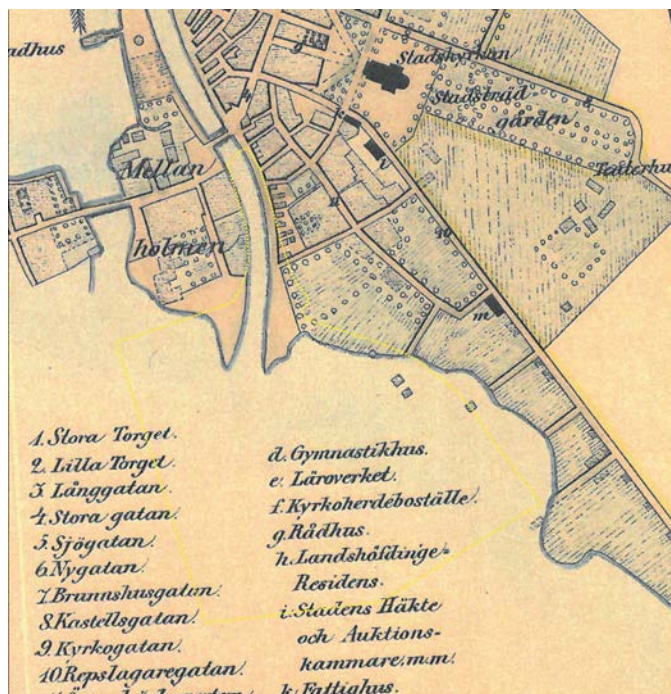
Stränderna runt Södra sundets inre vattenrum har utvecklats till en sammanhängande parkstruktur för rekreation, men där mindre industrier och bostadsområden tillkommit. Sjukhusparken (Gådeåparken) anlagd på 1850-talet på fastlandssidan utgör en tydlig struktur med offentlig prägel. Längre söderut vidtar Rotuddens bostadsbebyggelse.

4.2 Kanaludden

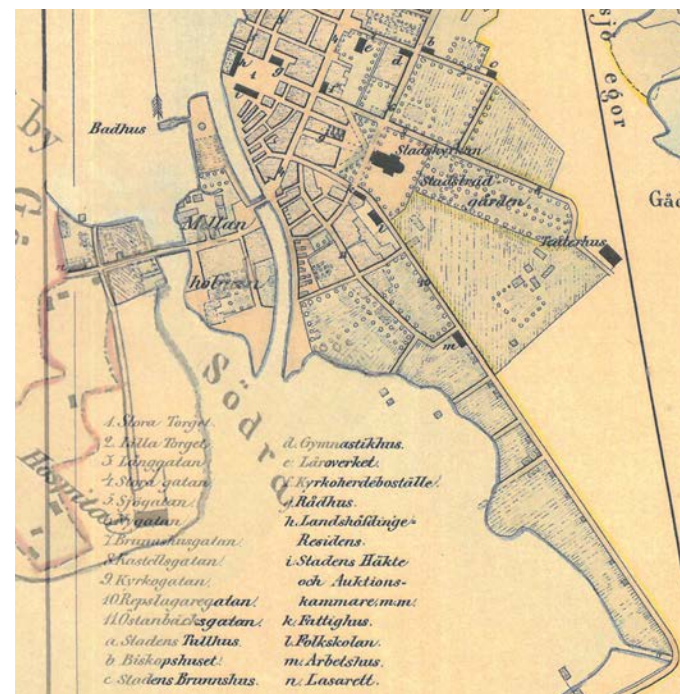
4.2.1 Topografi och strandlinje över tid

Kanaludden är en flack udde, dels tillskapad av landhöjning, dels av successiva utfyllnader fr.o.m. början av 1900-talet. På 1600- och 1700-talets kartor låg Kanaludden ännu under vatten. Dåvarande strandlinje löpte endast huslängder söder om Östanbäcksgatan, motsvarande en utbredning om ca 5-meterskurvan enligt dagens kartor.

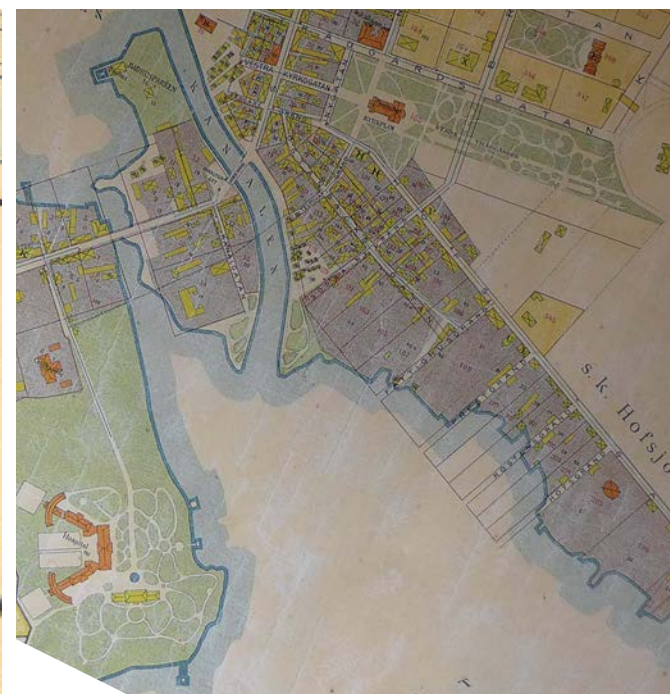
1500-talets tidiga stadsbebyggelse vid Östanbäcken, och utmed Långgatan i stadens norra del, hade därmed en stark relation till den dåvarande vattenlinjen, med sjöbodar och magasin med gaveln placerade närmast vattnet och boningshus placerade utmed den med strandlinjen parallella huvudgatan. Mellan gårdarna gick smala tvärgränder. Denna tidiga relation mellan vattenlinje och 1500-talets bebyggelse har också fått sin senare spegling i Östra kanalens mjuka S-form.

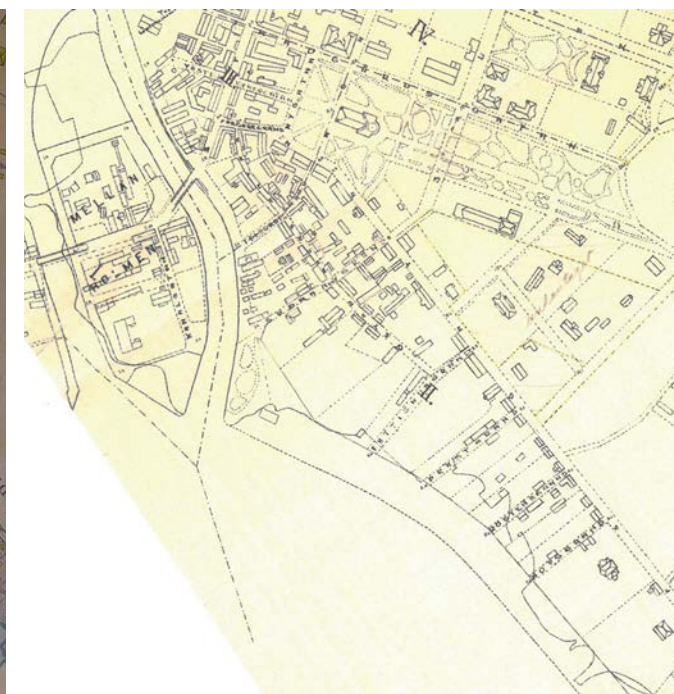
Karta från år 1857 visar kanalen och de spetsiga uddarna ut vid mynningen mot Södra Sundet. Lantmäteristyrelsens arkiv.

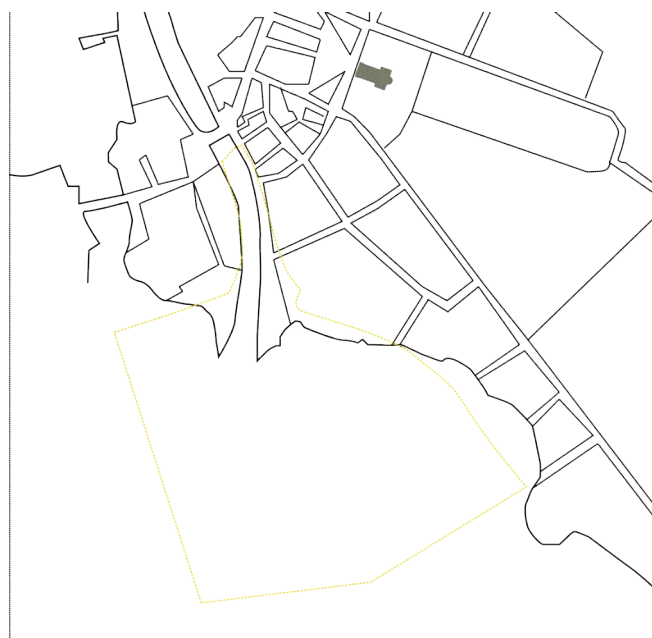
1857 års karta med sjukhusområdet vid Gådeå inklippt från samma karta. Lantmäteristyrelsens arkiv.

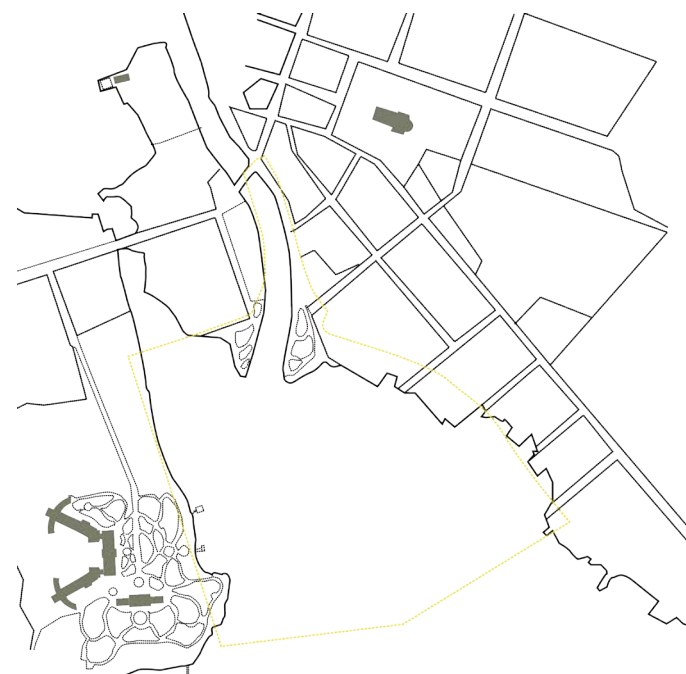
År 1900 syns stadens parkanläggningar vid Kanaludden och Gådeå sjukhus tydligt. Härnösands stadsarkiv.

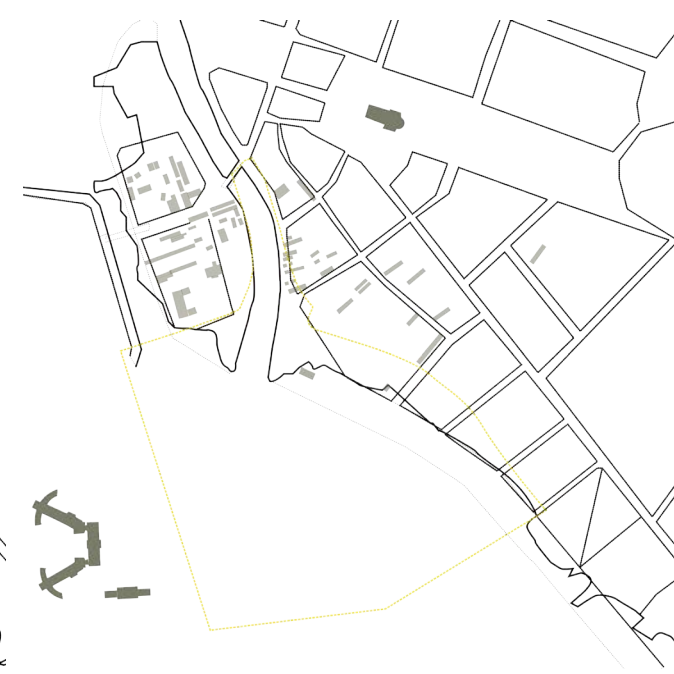
År 1919 syns Segelsällskapets klubbhus och en tänkt framtida strandlinje. Parterranläggningen skymtar fortfarande i planen. Mellanholmens form är på väg att förändras både i norr och söder. Härnösands kommun, Samhällsförvaltningen.

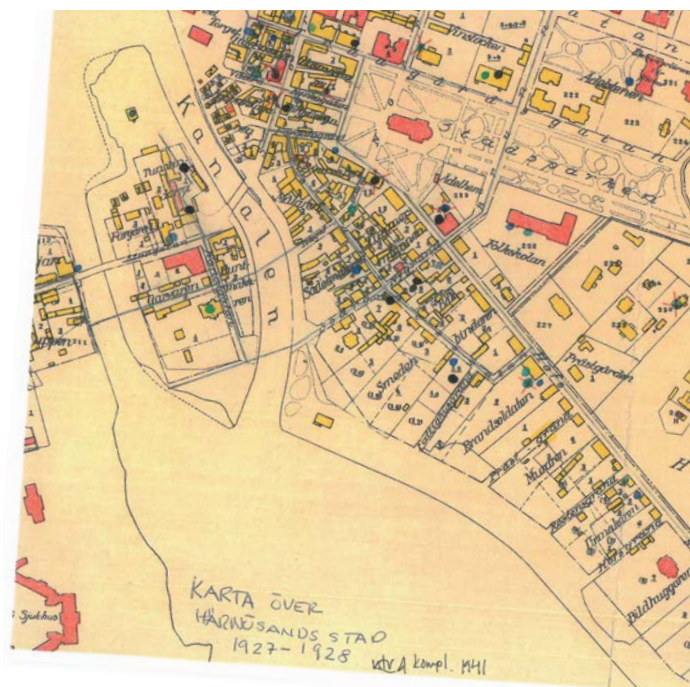
Tolkning kontur strandlinje år 1857 samt gatustruktur mellan vretar i öster och kvarter med bodbebyggelse utmed kanalen.

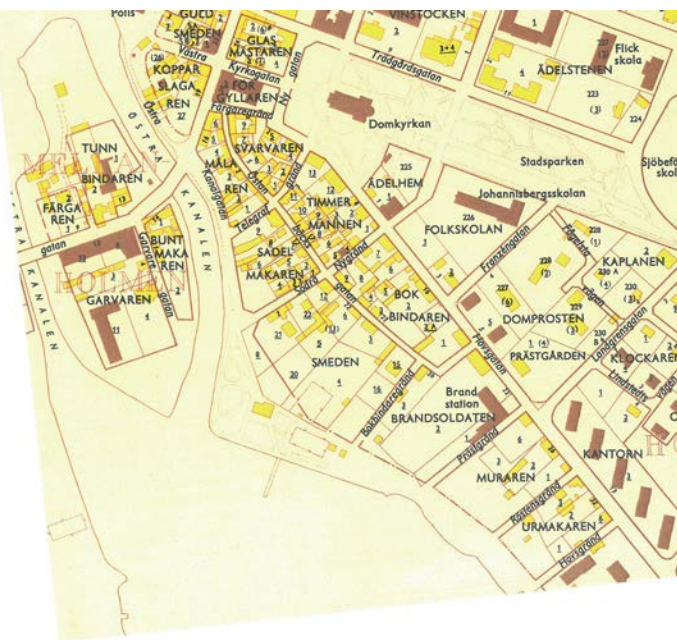
Tolkning kontur strandlinje år 1900 vid Kanaludden och dess relation till den gamla sjukhusparken vid f.d. Gådeå sjukhus i en period före Klubbhusets tillkomst. På Norra Mellanholmen låg den tidigare Badhusparken med kallbadhus mot Nattviken. Strandlinjen är varierad med många bryggor ut mot Södra sundet. De bruna prickarna indikerar sträckor där magasin ligger ut mot kanalen. Gula streck motsvarar utredningsområdet.

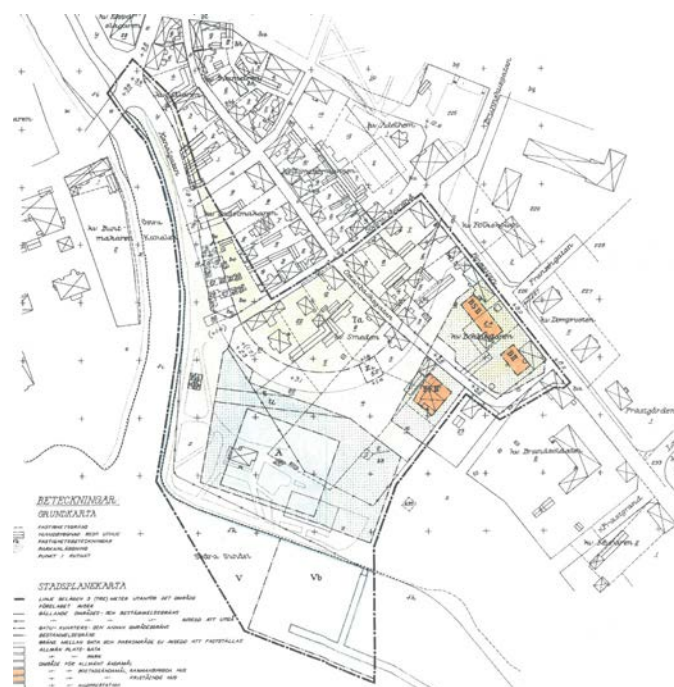
Tolkning kontur strandlinje år 1919 vid Kanaludden. Troligen var utfyllnaden inte genomförd ännu i sin helhet, men en lokal utfyllnad hade skett runt Klubbhuset, vilket en jämförelse med historiska fotografier stärker.

År 1928 har bebyggelsen på Mellanholmen ökat i skala. Planen är i övrigt relativt lik den från 1919. Segelsällskapets klubbhus och parken mot Kanaludden syns i planen. Härmösands kommun, Samhällsförvaltningen.

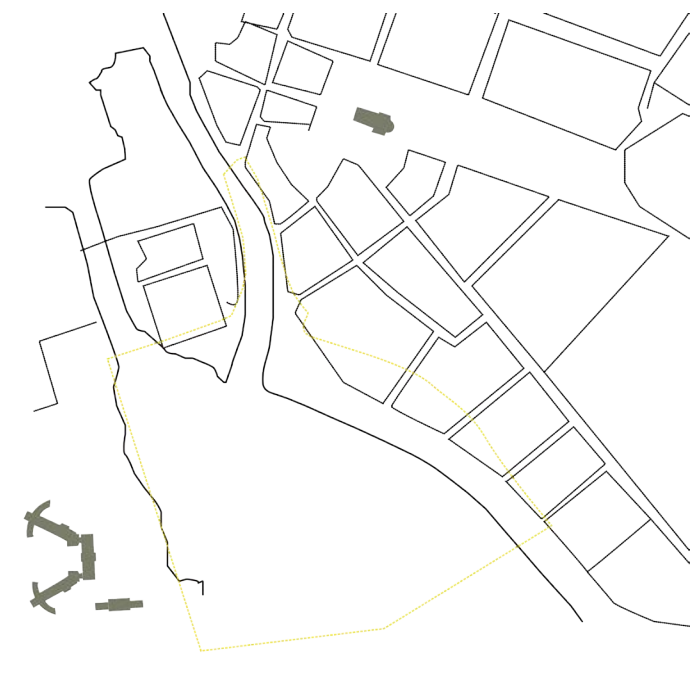
År 1955 syns rester av utställningsområdets parkanläggning öster om segelsällskapets klubbhus. Mellanholmens har fått nya bostadsbebyggelse. Ny 40- och 50-talsbebyggelse har tillkommit öster om Hovsgatan och söder om Prästgränd. Härmösands kommun, Samhällsförvaltningen.

Detaljplan från år 1970 visar Brunnshusleden, den nya simhallens placering, men också Klubbhusets läge innan rivning och ungefär hur parkgångarna öster om klubbhuset var dragna. Härmösands kommun, Samhällsförvaltningen.

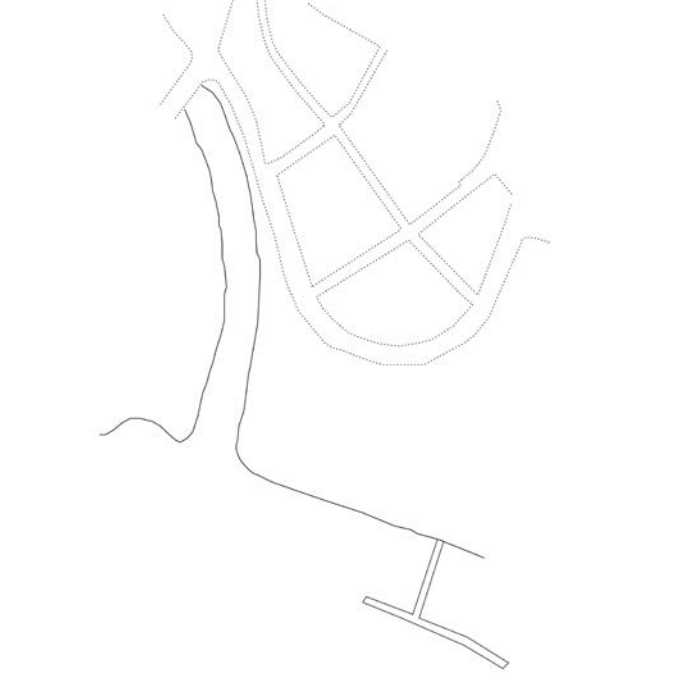
Ortofoto med dagens situation överlagrat med byggnader. Mellanholmen bostadsbebyggelse har tätat mot Östra kanalen. Parkstrukturen utefter vattnet söder om Kanaludden har inkorporerats i parkstrukturen i sen tid, efter simhallens tillkomst. Trädplanteringar gjordes först i mitten av 1980-talet. Innan dess utgjordes strandzonen söder om det före detta utställningsområdet av strandäng med högt gräs.

Tolkning kontur strandlinje år 1928 vid Kanaludden. Det är inte säkert att utfyllnaden var fullt genomförd, men det är tydligt att ytterligare utfyllnader gjordes till jubileumsutställningen - jmf med karta från år 1955.

Tolkning kontur strandlinje år 1955 och översiktlig kvartersindelning. Märk strandlinjens utträtade linje vid utställningsområdet, som finns kvar efter jubileumsutställningen. Jämför med karta från år 1928.

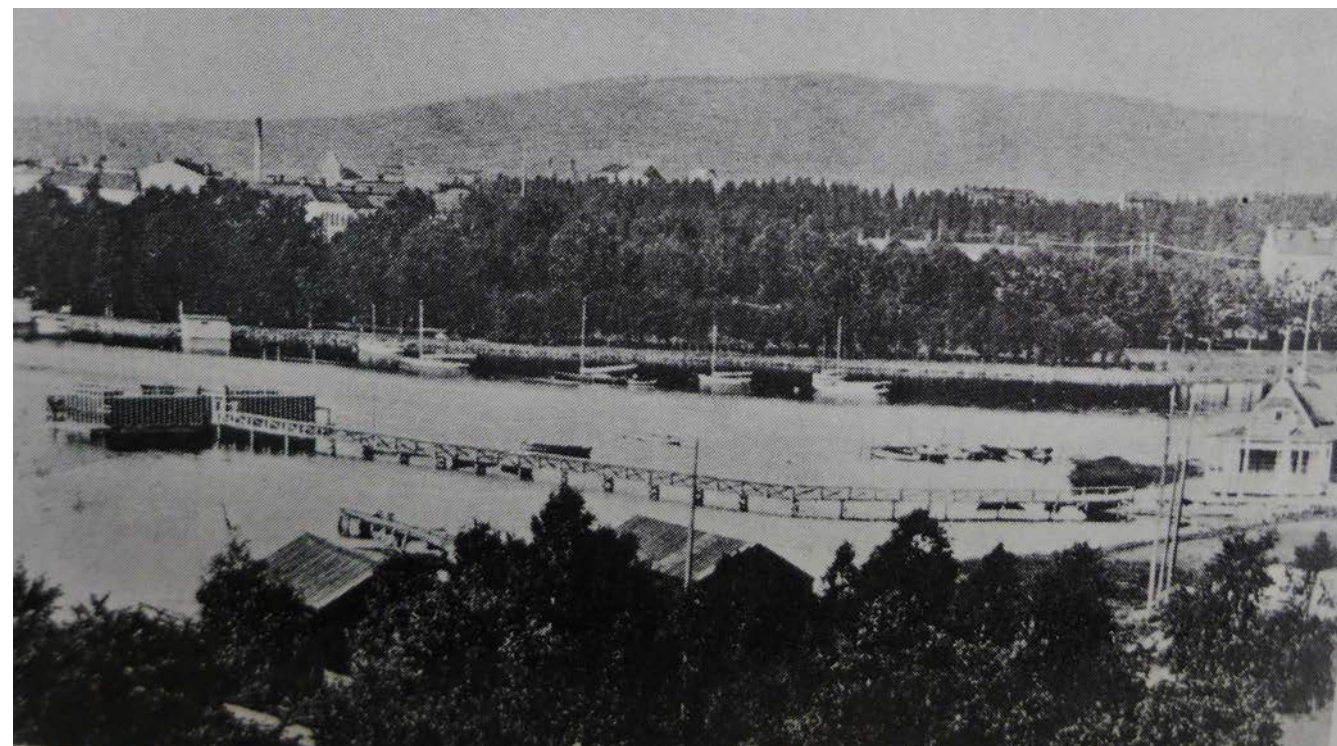
Tolkning kontur strandlinje år 1970 och nytt läge för småbåtshamn. Udden vid Mellanholmen framträder ånyo. Brunnshusleden skär genom Östanbäckens kvarter och fjärrar stadsdelen från dess tidigare samband med udden.

Tolkning kontur strandlinje överlagrat med grundkarta visar dagens situation. Bebyggelsen på Mellanholmen har tillkommit mot Östra kanalen. Likaså har parkeringsytor och påbyggnader på simhallen adderats till området. En ny gångbro förbinder Mellanholmen och Kanaludden.

Flygfotot visar en vy över Kanaludden med segelsällskapets klubbhus till vänster i bild och mot Sjukhusparken och Mellanholmen. 1920-tal. Ur Härnösands stadsbild genom tiderna 1981.

Brygganläggning med kallbadhuset och med klubbhuset i förgrunden vid Kanaludden. Vy mot Sjukhusparken. Fritidsbåtarna har gjort entré i vattenrummet. Omkring 1910. Ur Härnösands stadsbild genom tiderna 1981.

Vy från Kanaluddens parkanläggning österut. Framför klubbhuset ses en uteservering på en grusad yta. Foto taget efter utfyllnaden av udden, möjligen sent 1920-tal. <http://famgus.se/Pictures/SPB28110.jpg>.

Vy från Kanaluddens park mot Mellanholmen ca 1920. Läns museet Västernorrlands bildarkiv; Fo-CG348.

Vykort från Kanaludden mot Sjukhusparken. Märk de nyplanterade träden utmed parkstråket. Okänd datering. Pressbyråns arkiv.

Fotot visar parkstruktur med promenadstråk utmed Mellanholmens västra strand. Bilden är en illustration av hur parkstråket kring Södra sudet och kanalerna som helhet kan ha varit gestaltat vid 1900-talets mitt. Se trädkantade gångstråk och den stenskodda strandkanten. Parken är en del i folkhelmstanken att tillgängliggöra stränderna för alla. Läns museet Västernorrlands bildarkiv.

På en karta från år 1800 ses en mindre landremsa på Kanaluddens plats, avslutad med en brygga eller pir. Vid 1800-talets mitt har Kanaludden i kartmaterialet fått en tydlig spetsliknande form som spegelvänt går igen i Mellanholmens sydspets. Dessa landremsor tycks ha höjts ur havet parallellt och är tydligt del av en gemensam formation.

Medan Kanaludden sedan tidigt 1900-tal har fyllts ut och en rak strandremsa mot Södra sundet har ersatt en tidigare oregelbunden strandlinje, har Mellanholmen delvis kvar en spetsig udde. Då de två uddarna tidigare sköt ut lika långt kan Mellanholmen ge en fingervisning om hur Kanaludden hade sett ut utan 1900-talets utfyllnad. Under 1900-talets första del fylldes förvisso även Mellanholmens södra del ut till en symmetrisk spjutformad spets men landhöjningen och erosion har gjort att strandlinjen åter är asymmetrisk.

I planer och fotografier från 1900-talets första del ses att utfyllnaden av Kanaludden och strandlinjen längs Södra sundet har skett i etapper. 1908 när Härnösands Segelsällskap uppförde sitt klubbhus på Kanaludden var udden inte utfylld. I stadsplaner från 1910-talet är utfyllnaden inritad längs hela strandlinjen, tillsammans med den då befintliga oregelbundna strandlinjen. Ett fotografi över stadens jubileumsutställning på Kanaludden 1935 visar att udden och stranden fram till Hovsgränd var utfylld och rak med strandpromenad. Vid Hovsgränd gick det dock in en mindre vik och stranden söder om denna var inte ännu tillrättalagd. Idag är hela stranden utfylld men vid Hovsgränd gör strandpromenaden en sväng bort från stranden, likt ett minne av den tidigare viken.

4.2.2 Bebyggelse och verksamheter inom Kanaludden

Härnösands segelsällskap bildades 1858 och är ett av Sveriges äldsta segelsällskap. Endast KSSS är äldre. 1908 uppförde segelsällskapet ett klubbhus i en lustfylld och rikt dekorerad villastil på Kanaludden. Klubbhuset hade en öppen arkitektur med veranda och uteservering för restaurangverksamhet.

Det kallbadhus som legat vid Mellanholmens nordöstra strand sedan 1850-talet var vid 1900-talets början förfallet och 1909 ersattes det av ett kallbadhus på Kanaludden. Kallbadhuset nåddes via en lång brygga med fäste i närheten av klubbhuset. När kallbadhuset revs är okänt men det ses inte på fotografier från 1930-talet.

Mellanholmens kallbad var anslutet till ett varmbadhus från samma tid. När detta brann ner 1912/13 hade redan ett nytt badhus uppförts i hörnet av Nybrogatan/Storgatan år 1900. Här fanns förutom vanliga bad bland annat gytje-massagebad, salta bad och tallbarrbad. Om det fanns något badhus mellan detta och Kanaluddens simhall från 1973 är okänt.

21 juni till 21 juli 1935 hölls en jubileumsutställning till firande av Härnösands 350-årsjubileum. Denna hölls på

Kanaludden, med café i klubbhuset och på de stora grönyrtorna byggde man upp restaurang, dansbana, nöjesfält, utställningar och paviljonger. Se flygfoto över utställningen, som också tydligt visar den raka strandlinje som tillskapats genom utfyllnad. Längs stranden ses ett promenadstråk.

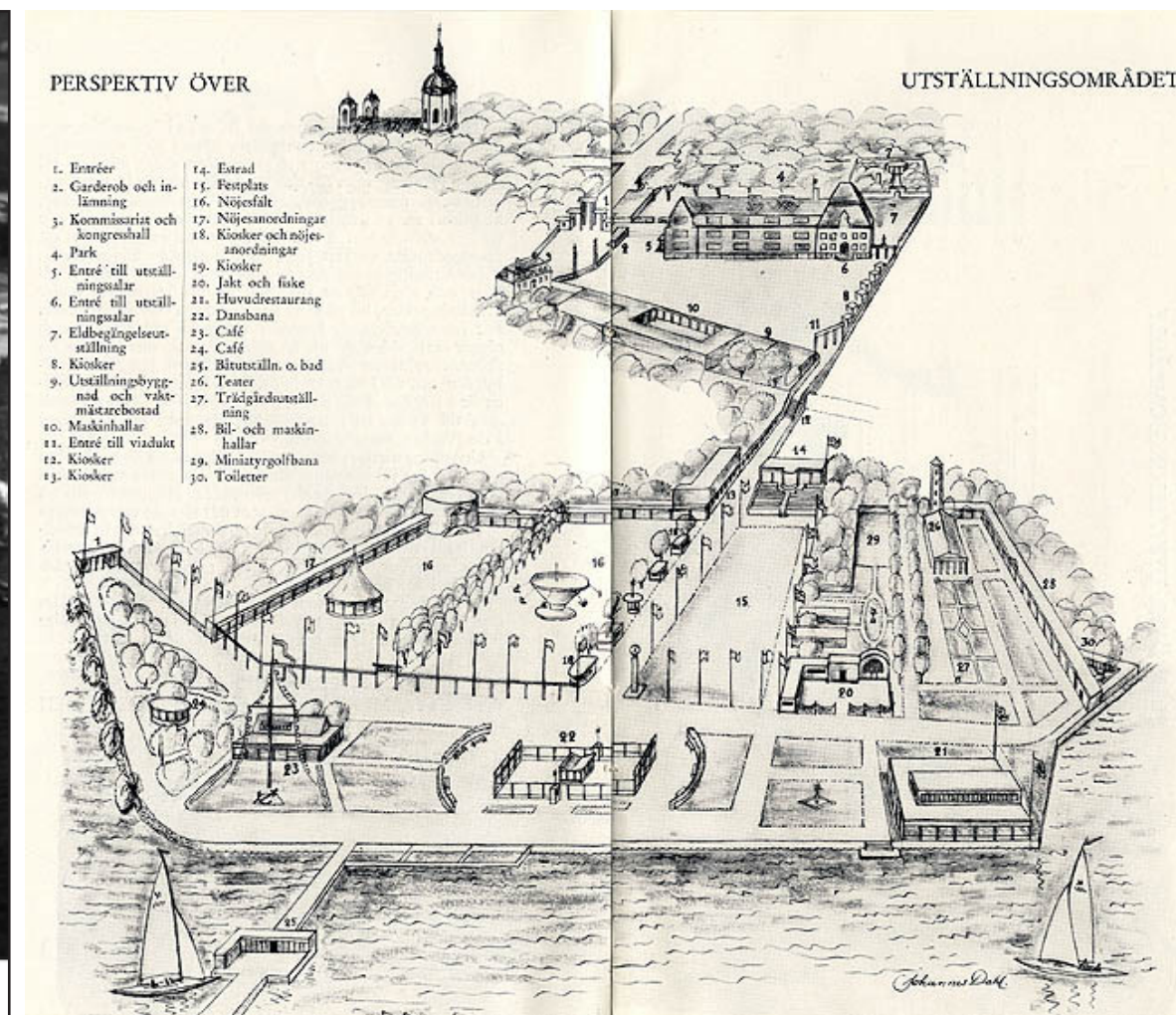
Segelsällskapets klubbhus revs i början av 1970-talet i samband med att simhallen uppfördes på samma plats. Föreningen finns idag inte kvar på Kanaludden men är aktiv inom bland annat träning, kappsegling och hamnverksamhet. Nuvarande klubbhus finns på Lustholmen där man också äger och driver en gästhamn.

4.2.3 Parkanläggning/vegetation inklusive strandzon

Markområdet norr och öster om Kanaludden har utgjort del av den s.k. Hovsjorden, d.v.s odlingsmark (wretar) som disponerats av stadens borgare och finare tjänstemän och som därmed ingått i stadens försörjning. Wretarna ingick i stadens 2:a kvarter och var en slags löneförmån, där marken inte kunde ärvas. T.ex disponerade häradshövdingen Pehr Staaf den större wret som benämns 49 på en karta från 1861. Redan 1855 har Kanaludden inkorporerats som stadens mark med tydlig avgränsning mot sjöbods- och gårdstomter i väster och wretarna i nordost. Den nåddes via Nygränd från Östanbäcksgatan. På karta från 1856 benämns även den spetsiga udden på Mellanholmens sydspets Kanaludden, men denna del ingick i stadens 1:a kvarter och gränsade mot en stadstomt med tillhörande trädgårdsanläggning. Den nåddes från Kanalgatan.

Parkanläggningen inom Kanaludden har genomgått flera epoker och dess innehåll och stil har följt tidens parkideal. Från 1800-talets mitt kan en parkmiljö i tysk stil ha ordnats på de spetsiga uddarna på ömse sidor av Östra kanalens mynning, som manifesterat farleden och stadens möte mot söder. Att anläggningen benämndes Kanaludden (Mellanholmens spets) redan år 1861 förstärker sambandet mellan uddarna och kanalen. Källmaterialet i fråga om gestaltningen av den nya kanalens utlopp och de två uddarna är emellertid tunt angående tiden 1850-1900. Därför kan för den perioden endast göras antagandet att den parkanläggning som ses i kartmaterialet från och med sekelskiftet 1900 kan ha utformas i samband med den nya kanalens anläggande vid 1800-talets mitt. Det är rimligt att anta att uddarna iordningställdes på ett värdigt vis då de utgjorde stadens södra port, men inga sådana uppgifter har kunnat verifieras.

Parkmiljön vid sekelskiftet 1900 bestod av slingrande grusvägar mellan gräsparterrer i mjuka former, med trädplanteringar och prydnadsplanteringar, s.k. blomsterbroderier och tapetgrupper. Under 1800-talets senare decennier anlades många s.k. kanalparker, varav flera just i Norrland. Detta kan tala för att Kanaluddens park i huvudsak anlades på 1880-talet, snarare än 1850- eller 60-tal. Dessa kanalparker var samtida med de tidigaste järnvägsparkerna. Parkerna på ömse sidor

Ovan vänster ses ett flygfoto över stadens jubileumsutställning 1935. Olika funktioner är beskrivna, här bland miniaturgolf, dansbana, nöjesfält, café och båtutställning. Arkivcentrum Nord.

Ovan höger en illustration över utställningsområdet och Kanaluddsparken i väster och kopplingen mot Domkyrkan. Se huvudrestaurangen till höger i bild. Arkivcentrum Nord.

Nedan vänster flygfoto över Kanaludden på vykort, postgången 1939. Från Svenska Pressbyråns arkiv. Bilden tycks vara tagen efter utställningen. Grönskan på Kanaludden och Mellanholmen är påtaglig i landskapsbilden. En ny strandpromenad ut till Gådeåparken har tillkommit.

Nedan höger ses Segelsällskapets klubbhus som ingick i utställningsområdet. Här ses parkanläggningen vid år 1935. Läns museet Västernorrlands bildarkiv.

På nästa sida ses utställningsaffischen från jubileumsutställningen år 1935. Arkivcentrum Nord.

av Kanalen har tydligt haft en relation till farleden som upp-levelsemiljö vid resande med ångbåtstrafik. Parkanläggningen ska samläsas som del i miljön kring Nya kanalens tillblivelse. Resenärerna skulle ges ett gott intryck av staden dit de anlät.

Inom Kanaludden finns mindre rester i trädbeståndet av den tidigare representativa grönskan i uddens västra del, träd som planterades före dess att Segelsällskapets klubbhus kom till platsen, varav gruppen med skogslönn och björkplanteringen utmed strandzonen troligen utgör del.

Den andra parkepoken kan sägas ha sin början i kopplingen till kallbadhusets etablering vid östra Kanaludden, d.v.s. Härnösand som del i den samtida badorts- och strandpark-kulturen, där parkanläggningen expanderade längs med Södra Sundet. En jämförelse med andra badhusetableringar, t.ex. i Trosa och Södertälje, visar att stildrag som stenskodda stränder, planteringar och strandpromenader ordnades för att ge badgäster idylliska promenader. Det var i första hand mark som staden av olika skäl inte kunde utnyttja för bebyggelse som fick bli park.

Att badkulturen hade genomslagskraft under denna tid, kan förklaras med att man försökte stärka känslan för den egna naturen och kulturen och med ett hälsoperspektiv på motion och fritid. Urbaniseringen och industrialiseringen medförde ett nytt naturideal; friluftslivets utveckling tog nu form. Parkrummet ersatte bodarna utmed kanalen.

Segelsällskapets klubbhus och tillhörande tidiga bryggan-läggningar för fritidsbåtar ingår också i denna tid. Namnet Badhusparken gällde från början Mellanholmens första bad-husanläggning, men Badhusparken blev sedan parknamnet på Kanaluddens parkanläggning. Också badhusparkernas tidiga representanter anlades i tysk stil, men utökades med ytor för motion och samvaro, där finare restauranger och caféer med tillhörande uteserveringar var del av helhetsupplevelsen. Ofta var parkerna omgärdade av staket och anlagda för bemed-lade borgare. Trädplanteringar anordnades i gräsrundlarnas ytterkanter.

Historiska bilder vittnar om en mer ordnad miljö i nära anslut-ning till klubbhusets uteservering, med paradrabatter utmed strandzonen. Klubbhuset låg i ett första skede i omedelbar kontakt med vattenlinjen med en stenskodd kant, men strand-linjen flyttades ut till nuvarande läge så långt österut som till Hovsgatans förlängning redan innan 1930-talet. Klubbhuset låg då i ett läge som var tillbakadraget i förhållande till dagens placering av simhallen, vilket medförde att parkanläggningen utgjorde en starkare grön front mot vattnet än idag.

En tredje epok är parkanläggningens utveckling fr.o.m. 1930-talets mitt, då Kanaluddsparken blir centrum för turistutveckling och stadens ansikte i möte med vattenrum-met. 1935 rustades Kanaludden inför Härnösands stads jubileumsutställning i samband med stadens 350-årsjubileum och kompletterande utfyllnader i strandzonen gjordes mot

Södra sundet. Parterranläggningen vidgades också österut, då ytterligare representativa byggnader och en rad anläggningar tillkom i parken. I östra delen av den utfyllda stranden place-rades utställningens huvudrestaurand. Norr om denna fanns bland annat miniatyrgolf, teater och trädgårdsutställning. Parterranläggningarna och gångstråkens geometri från utställ-ningen fanns kvar som bärande struktur på Kanaludden även på 1964 års karta.

Utställningen sågs av över 190 000 besökare inom en månads tid och var omtalad i rikspress. Under 1940- och 50-talet bands de flacka strandparkerna utmed Södra Sundet samman via promenadstråk utefter vattnet. Parkerna fick en demokra-tisk, funktionalistisk gestaltning, där parkerna genomgick en förenkling i form och innehåll. Strandzonen iordningställdes för Härnösandborna och är än idag del i en sammanhängande parkstruktur.

En fjärde utvecklingsfas rör Kanaludden som parkmiljö efter simhallens byggnation, d.v.s fr o m 1970-talets mitt, där parkmiljön på Kanaludden har genomgått en förenkling.

4.3 Betydelsefulla miljöer och gator i Kanaluddens närområde

4.3.1 Östanbäcken

1500-talets tidiga stadsbebyggelse vid Östanbäcksgatan och utmed Långgatan längs stadens norra strand hade en stark relation till dåvarande vattenlinje, med sjöbodar, magasin och uthus placerade närmast vattnet och boningshus placerade utmed den till strandlinjen parallella huvudgatan. Mellan går-darna gick smala tvärgränder. Landhöjningen har successivt förflyttat strandlinjen och idag är det tidigare breda sundet mellan fastlandet och Härnön, där Östanbäcken växte fram, i det närmaste igenvuxet.

Under de större stadsutbyggnadsetapperna under 1800-talets senare hälft och i 1900-talets början växte staden framförallt norr- och västerut. De södra delarna, häribland Östanbäcken, förskonades till skillnad från liknande stadsdelar i stadens norra delar från uträtade, breddade gator och en moderniserad bebyggelse.

När östra kanalen iordningställdes vid 1800-talets mitt är det troligt att strandlinjen mot Östanbäcken ordnades. I stadsplanen från 1861 och på tidiga fotografier ses att sjöbodarna då står på fastland med en smal strandremsa mot kanalen. På 1930-talet anlades Östra kanalgatan och nu förlorade sjö-bodarna i Östanbäcken mer slutligt sin kontakt med vattnet. Detta förhållande förstärktes ytterligare när Brunnshusgatan anlades runt år 1970.

4.3.2 Domkyrkan

Domkyrkan från 1856 är uppförd i nyklassicism och har en treskeppig planform. Den kröns av ett högt mittorn och har även och två lägre västtorn. Taken är kopparklädda. Kyrkan dominerar stadens silhuett och är dess främsta landmärke.

4.3.3 Mellanholmen

Mellanhomen är idag och genom stadens historia den huvud-sakliga länken mellan fastlandet och Härnön. Mellanholmen har liksom Kanaludden påverkats mycket av landhöjningen och var på 1500-talet endast en mindre kobbe. Redan på de tidigaste kartorna från 1630- och 40-tal ses att Mellanholmen var bebyggd med mindre bodar. Allt eftersom holmen reste sig ur vattnet och broar från fastlandet till Härnön lades via holmen, blev den allt mer ianspråktagen med bebyggelse. 1699 års karta och 1700-talets kartor visar på Mellanholmen en kvartersindelning lik övriga stadens. Holmens södra del är jämgammal med Kanaludden och ses inte på kartor för-rän vid 1800-talets mitt. I stadsplanen från 1861 benämns Mellanholmens södra udde Kanaludden. Det är här okänt hur länge den gick under det namnet, om båda uddarna gick under namnet samtidigt, eller om och när namnet övertogs av den östra udden.

Norra Mellanholmen var under 1800-talets andra del en park, Badhusparken, med både varmbadhus och kallbadhus. Också idag upptas dess norra del av i första hand parkmark. På Mellanholmen finns idag bebyggelse från 1800-talets slut närmast Storgatan. I uddens norra del ligger bland annat Technichus i stadsbibliotekets f.d. lokaler från 1960-talet. I uddens södra del finns flerbostadshus från 1900-talets första del och från 1990-talet. Bebyggelsen håller en generell trevåningsskala.

4.3.4 Hovsgatan

Hovsgatans raka sträckning är synlig på 1768 års stadsplan. På år 1800 års karta benämns platsen vid Hovsgatans slut vid Gerestabäckens utlopp för *Bränneritomten*, och det var här som Hernö bryggeri (1862-1982) etablerades under 1800-talets andra hälft. 1885 fanns fattighus och barn-hem vid Hovsgatan, mellan nuvarande Bokbindargränd (då Fattighusgränd) och Prästgränd. Hovsgatan har successivt bebyggt, med i första hand en gles flerbostadshusbebyggelse och enstaka villor under 1800-talets senare del och fram till 1960-talet.

4.3.5 Gådeåparken

Gådeåparken är ett av sex byggnadsminnen inom riksintres-seområdet Härnösand [Y21]. Gådeåparken utgjorde vårdmiljö för Norrlands centralsjukhus (f.d. Central-hospitalet) som uppfördes år 1845. Parkanläggningen tillskapades samti-digt. På 1930-talet har parken också försetts med en ny

strandpromenad norrut, se flygfoto föregående sida. Sjuhuset byggdes ut successivt fram till 1920-talet, men idag är delar av anläggningen riven. Andra delar rymmer SIDA:s verksam-het. År 2002 byggdes en labyrint i parken, som stärkt parkens identitet. Nyligen har ett strandbad etablerats med en liten badstrand. Sjukhuset och tillhörande parkanläggning har stark visuell koppling till vattenrummet mot Kanaludden.

4.4 Angränsande vattenrum och stränder

4.4.1 Kanalen

Östra kanalens vattenrum är S-format och vidgar sig vid Kanaludden. Innan kanalen anlades fanns här en mer naturlig strand med Östanbäckens sjöbodar som gick ut på pålar över vattnet. Längs Mellanholmens strand mot kanalen ses på kartor från 1767 och 1800 något som kan vara bryggor res-pektive tomter hela vägen till strandlinjen.

Kanalens anläggning var en direkt följd av Härnösands stads ekonomiska expansion under 1800-talets mitt. Under de första decennierna av 1800-talet hade sundets uppgrundning gjort det nödvändigt att bygga en större kanal för att möta de starkt ökade krav på hamnar och sjötrafikanläggningar. Planerna på att genom en kanal förbinda södra sundet med

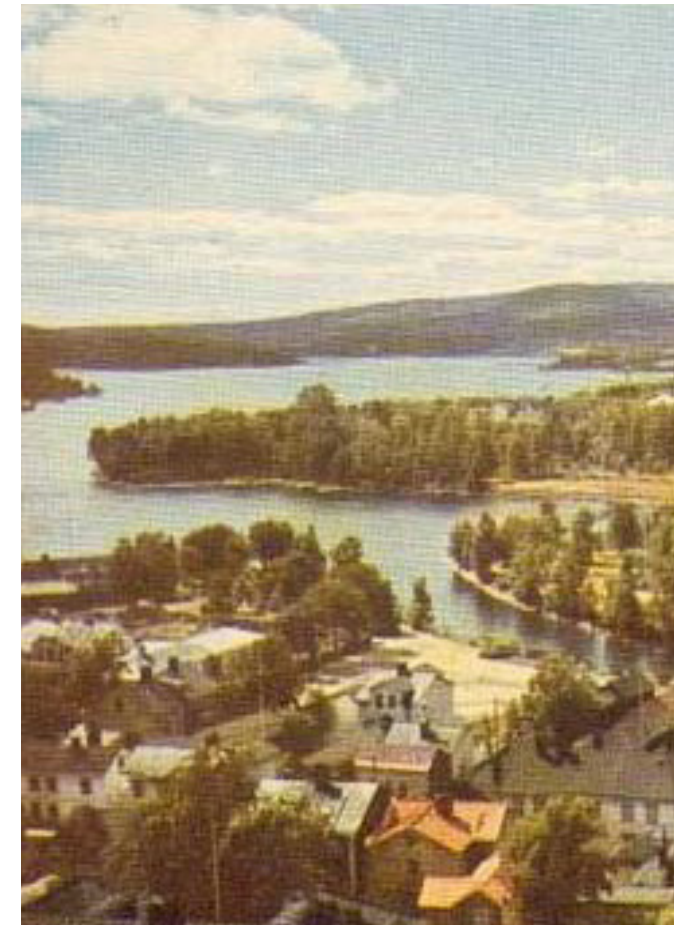

det norra, resulterade år 1838 i en av landshövdingen utförd projektbeskrivning. Det dröjde dock in på 1850-talet innan detta byggnadsföretag blev förverkligat under namnet Nya kanalen. Se vidare översiktlig historik.

4.4.2 Södra sundet

Södra sundet är Härnösands södra utlopp och port från sjösidan. Kanaludden och strandlinjen söderut mot sundet fylldes ut under 1900-talets första hälft och den tidigare oregelbundna strandlinjen ersattes av en helt rak strand med strandpromenad. Även Mellanholmens strand har fyllts ut, medan södra delen av Gådeåparkens strandlinje inte har ordnats i samma omfattning utan har kvar en mer organisk form.

Söderut, utanför utredningsområdet, och utanför eller i utkanterna av riksintresseområdets avgränsning, vidtar flera kulturhistoriskt intressanta miljöer i vattennära läge, såsom Rotudden väster om Gådeå sjukhusområde, som också berättar om Härnösands industri- och bebyggelsehistoria. Ny bostadsbebyggelse har förlagts i strandnära läge vid Nickebostrand och Kattastrand. Staden expanderar söderut och nya typologier adderas. Likaså ökar brygganläggningarna för fritidsbåtar i omfång och tar allt mer av vattenrummet i anspråk.

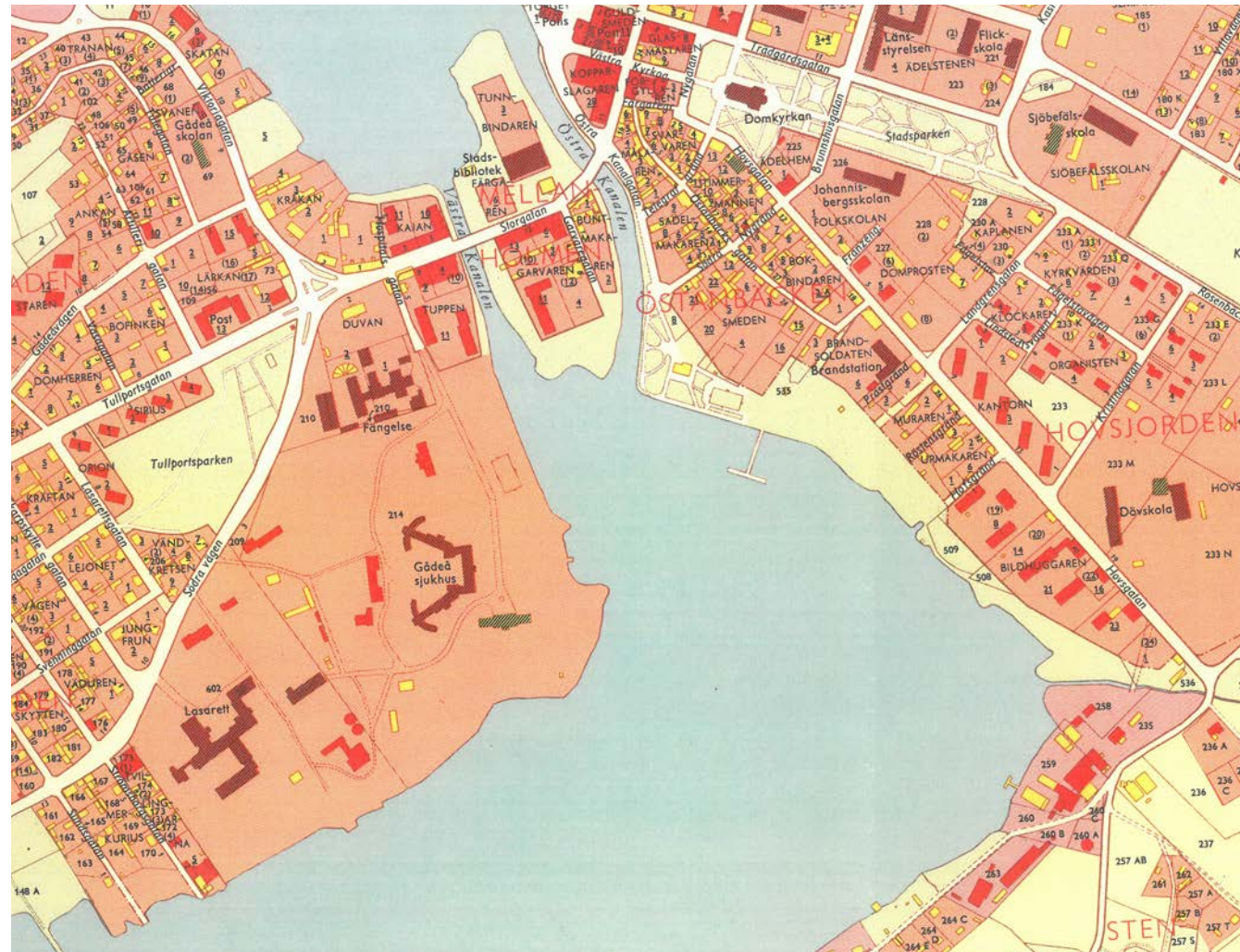

Flygfotografi ovan vänster från 1961. Vy som visar trädplanteringar utefter gångstråket utmed vattnet och runt tennisbanan samt i partererna på udden. Bilden är tagen ett decennium innan simhallen uppfördes. På udden ses fortsatt segelsällskapets klubbhus som hus i park. Östanbäckens bebyggelse möter udden och stranden med öppna grönytor mellan trädplanterade tomtgränser. Läns museet Västernorrlands bildarkiv; CA45HSIR.

Nedan vänster ses en stadsplan från 1964. Planen visar området runt Södra sundet och är samtida med flygbilden till vänster. Härnösands kommun.

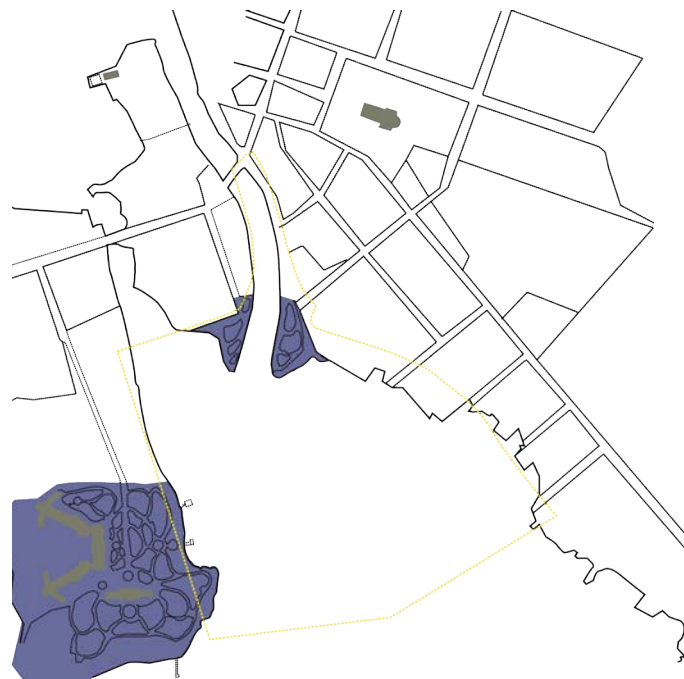
Ovan höger ett vykort med en vy från domkyrkans torn över Kanaludden och Södra sundet. Här ses hur den gröna karaktären möter Södra sundet och staden. Postgången 1948. Pressbyråns arkiv.

Nedan höger en vy över Kanaludden med bryggan för fritidsbåtar i förgrunden. I fönsten bakom uddens grönska ses domkyrkans torn. Pressbyråns arkiv.

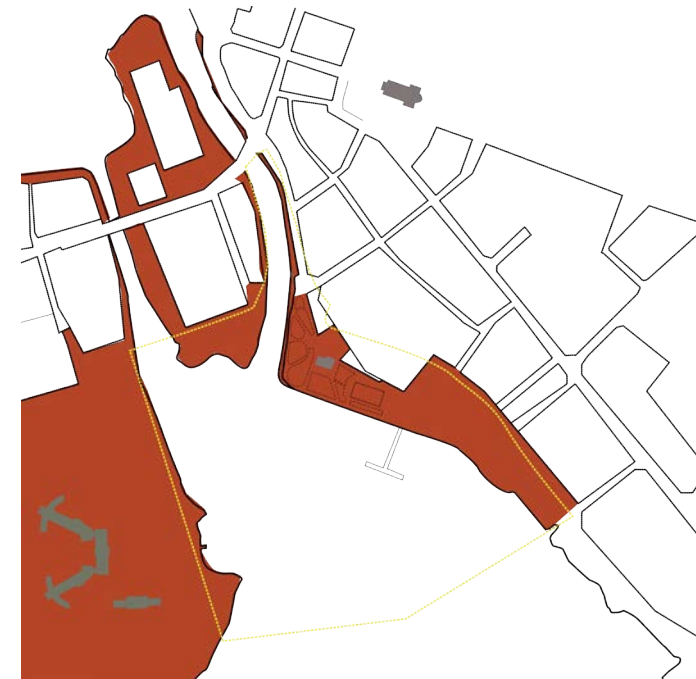

Grönstruktur enligt 1857 års karta. Här ses Mellanhplmens och Kanaluddens uddar som flankerar kanalen mot Södra sundet.

Parkstruktur enligt karta år 1900.

Parkstruktur enligt karta år 1964.

Parkstruktur enligt karta år 1919. Uddens grönområde har expanderat norr- och österut. Här ses Segelsällskapets klubbhus och den ännu inte utfyllda udden. Utfyllnaden ses som streckad linje.

Parkstruktur enligt karta år 1955. Här är udden utfylld och Mellanholmen ses med en symmetrisk spetsform som den inte har idag. Kanaluddens grönstråk har utvidgats söderut.

Parkstruktur enligt karta år 2016.

Sned flygbild över stadens södra inlopp med från vänster Gådeåparken, Mellanholmen och Kanaludden. Bilden visar detta inlopp som en grön front varefter den täta staden tar vid. Härnösands kommun.

5. NULÄGESBESKRIVNING OCH KARAKTÄRISERING

5.1 Härnösand idag - topografiska förutsättningar

Idag sträcker sig Härnösand ut sig runt Nattviken och på ömse sidor av sundet. Kontakten med de tre vattenrummen Norra sundet, Nattviken och Södra sundet är stark, men vattenkontakten är delvis otillgänglig, särskilt från kajmiljöerna. Vårdkasberget är det högsta berget på Härnön med sina 175 meter över havet. Mitt emot, på fastlandssidan, når Gådeåberget 140 m.ö.h. och det söder om Gådeåbäcken liggande Spjutåsberget, 204 m.ö.h. Landskapet kring älvmynningen präglas av en djupt sönderskuren kustlinje med starka kontraster mellan djupa fjordar och höga halvöar och öar. Grönskan ramar in staden framförallt på de omgivande höjdyggarna och bergen, där vyerna är långa. Också grönområdet kring Södra sundet utgör en grön front för staden.

Landskapsbilden runt stränder och kajer i Härnösand förändras kontinuerligt p.g.a hydrologiska och geologiska förutsättningar. Vattenrummen/vattenspeglarna i staden minskar i takt med att vattnen grundas upp. Uppgrundningen påskyndas av att vattenomsättningen minskar, vilket medför att möjligheten att färdas på vattnet försvåras ytterligare. Många av de kajer och strandkoningar som byggdes under industriepoken tar skada av detta. Landhöjningen som tidigare fört stadens delar närmare varandra är nu en problematik då den påverkar stadens viktiga karaktärsdrag som stad vid vatten negativt.

5.1.1 Kanaluddens topografi och siluett

Kanaludden utgörs av en flack utfylld mark ner mot en sten-skodd strandkant gentemot Södra sundet och Östra kanalen.

Marknivåerna ligger på ca + 1,0 meter till + 1.2 meter vid simhallens västra sida och lägre söder och öster om simhallen, ca +0.5 meter. Platsen är belägen i söderläge och har goda solförhållanden. Udden uppfattas söderifrån som en lågt liggande strandremsa i förgrunden till staden som flackt reser sig mot norr.

Den låglänta udden utgör tillsammans med Mellanholmens sydspets och Gådeåparken på fastlandet ett sammanhängande grönstråk runt Södra sundet och Härnösands södra inlopp. Både på Härnön och på fastlandet reser sig bebyggelse bakom parkstråken och följs därefter av mjuka trädbevuxna bergsryggar. Södra sundets vattenrum är en viktig komponent i kompositionen och denna södra del av staden, med rik grönska och mjuka stränder, kontrasterar starkt mot Nattvikens och Norra sundets miljöer med hårdgjorda stränder/kajer, vägsträckningar längs stränderna och en strandnära bebyggelsestruktur relativt fri från grönska.

Härnösand är en flackt bebyggd stad med låg bebyggelse intill de mjuka stränderna i stadens södra del. Längs Skeppsbron norrut är bebyggelsen högre, mer regelbunden och stadsmässig. Vid en studie av byggnadshöjder ses att inga byggnader runt Södra sundet överstiger tre våningar. Även de flerbostadshus som uppfördes på Mellanholmen under 1990-talet följer denna struktur. Den låga bebyggelsen gör att de höga träden längs stränderna rår över bebyggelsen och medger en upplevelse av ett sammanhängande grönstråk längs vattnet.

Simhallen, foto mot nordost.

Panorama mot Kanaluddens park, kanalens parkrum och Mellanholmen. Från gångbron mellan Kanaludden och Mellanholmen. Vyn utgör nr 7 i kapitel 7.2.

Bebyggelsen är indragen relativt långt från stränderna, både på Mellanholmen och längs förlängningen av stranden söderut från Kanaludden. Detta medger långa siktlinjer och en tydlig upplevelse av stadens naturliga topografi. Staden klättrar uppför höjder på både Härnön och fastlandet och är byggd på ett sätt att volymer följer på ett naturligt sätt utan att skymma varandra. Domkyrkan står som dominant landmärke på ett höjdläge norr om Östanbäcken. Vid sidan om Domkyrkan är Tobaksmonopolet vid Skeppsbron idag Härnösands främsta landmärke.

Simhallen skiljer ut sig i bebyggelsen längs Södra sundet. Den är uppförd som en sammanhållen solitär med ett signifikant svängt tak och stora glaspartier mot sundet.

5.2 Fastighetsgränser och markägförhållanden

Kanaludden tillhör den stora fastigheten Ön 2:52 som omfattar en stor del av stadens gator och kajer. Här finns också fastigheten Simhallen 1 som vid simhallens uppförande styckades ut ur Ön 2:52. Båda fastigheterna ägs av Härnösands kommun.

5.3 Kanaluddens läge i staden Härnösand

Kanaludden ligger i södra delen av västra Härnön och skiljs från Mellanholmen idag endast av en smal kanal. Udden uppfattas söderifrån som en lågt liggande strandremsa i förgrunden till staden som flackt reser sig mot norr. Udden är en tydlig målpunkt i staden både på grund av sitt grönområde som ansluter till det sammanhängande promenadstråket runt Södra fjärden, och för simhallen som är en viktig offentlig byggnad i staden.

Kanaludden utgör f.d. havsbotten och består till största delen av uppfylld mark till en tjocklek om ca två meter. Kanaludden inkorporerades i staden som en parkmiljö uppskattningsvis vid 1800-talets slut.

Kanaludden kan ses som golvet i vyn över staden från andra sidan Södra sundet, ovan vilket Östanbäckens småskaliga trähusbebyggelse höjer sig för att möta Kyrkan som högsta punkt.

Norr om Kanaludden ligger stadsdelen Östanbäcken med delvis bevarat gatunät från tiden före rutnätsstaden och en sammanhållen äldre trähusbebyggelse. Östanbäcksgatan visar hur stadens gator anlades längs strandlinjen och bebyggelsen visar hur topografin har styrt planmönstret.

5.4 Nuvarande användning

På Kanaludden finns simhallen som central volym och funktion. Här finns också en minigolfbana väster om simhallen och öster om simhallen finns en större parkeringsplats och boulevarder. Övriga udden upptas av grönytor med större träd och en del buskar samt promenadstråk. Uddens promenadväg längs vattnet är flitigt nyttjad och ingår i ett större parkstruktur med promenadvägar utmed Södra sundet.

5.4.1 Simhallen

Simhallen dominerar Kanaludden med en kvadratisk volym, krönt av ett stort svängt tak som lyfter mot vattensidan. Simhallen är en solitär i park. Fasader är av glas, liggande vitmålad träpanel och betongsten. Mot söder vilar det svängda taket direkt på fasadens stora glaspartier, vilket gör att det kan upplevas tredimensionellt. Samma takvolym utgör yttertak och simhallens innertak. Taket tar tydligt upp formen hos de bergsryggar som omger staden. Mot vattnet finns en stor långsgående terrass. Här står idag två glasade volymer med svarta stålprofiler. På en högre terrass mot väster finns en senare adderad mindre volym av trä, idag omålad. Dessa senare tillskott relaterar båda till restaurangens verksamhet och bedöms inte vara anpassade till simhallens enhetliga och smäckra uttryck. Både ”glastälten” och trävolymen bedöms dock vara tillfälliga tillskott av reversibel art.

Simhallen ritades av arkitekterna Nils Tesch och Rolf Leander och uppfördes åren 1971-73. Den har funktioner som simbas, säng, äventyrsland med mindre bassänger för barn, relaxavdelning, gym och restaurang. Sommartid finns här uteservering på terrassen mot sundet. En smal trappa förbinder utmed fasaden förbinder terrassen med parken nedanför, men då terrassen ligger en våning upp, upplevs den som frikopplad från parken.

Foto vänster: Östanbäcksgatan med sträckning sedan 1500-talet och bebyggelse från 1700- och 1800-talet.

Foto föregående sida: Övan ses Brunnshuset i förgrunden och Östanbäckens bebyggelse med domkyrkan i foden. Bilden visar Östanbäckens karaktäristiska, låga bebyggelse där nya förrådsbyggnader givits en gestaltning liknande de tidigare sjöbodarna. Domkyrkans dominanta roll i staden illustreras. Foto mot nordost.

Nedan vänster ses Simhallen fotograferad från sydost. Här ses småbåtshamnen och parkträden som omger simhallen. Foto Björn Westin.

Nedan höger ett foto över Kanaludden in mot staden. Här ses simhallens entré, minigolfbanan och Östanbäckens bebyggelse framför kyrkans torn. Foto Ingela Ohrstedt.

Simhallen har genomgått en större renovering som färdigställdes 2011. Då tillkom även relax- och barnavdelningarna. För simhallen finns en gällande detaljplan från år 2010 som medger en utomhusbassäng mellan simhallen och stranden mot söder.

5.4.2 Övrig bebyggelse

Nordväst om simhallen finns en teknisk anläggning i form av en avloppspumpstation, som är placerat i ett läge nära kanalen. Pumpstationen är en låg byggnad med flackt sadeltak. Den östra delen av byggnaden har tegelfasad och den västra har fasad av trä. Tegelvolymen är ursprunglig och trädelen byggdes till i mitten av 1990-talet.

5.4.3 Vegetation och parker

Utifrån en kulturhistorisk kontext så kan parkanläggningen beskrivas i två delar; dels en lummig del väster om simhallen, som utgör själva udden, kanalen med trädbevuxna sidor och möte med parkmiljön på Mellanholmen, dels en östlig del som utgörs av ett långsträckt och mer öppet landskapsrum i större skala utmed Södra sundet. I utredningsområdet ingår också del av strandzonen på motsatta sidan av stranden vid Gådeåparken, se vidare beskrivning 4.4.8. I det lokala sammanhanget utgör Kanaluddsparken som helhet ett parkområde vars identitet starkt präglas av att den är platsen där simhallen är lokaliserad.

Parkmiljön väster om simhallen (del 1) består idag av en sluttande gräsyta ner mot ett gångstråk i kanalens övre kant och förbi udden, med flera större parkträd växer av varierande ålder. Flera skogslönnar och en silverpil utgör de enskilt största exemplaren. Utmed kanalens sidor är de dominerande träden silverpil och björk. Större flerstammiga buskage (ev. ginnalalönn ger rumslighet åt ytan på udden. Utmed kanalens promenadstråk har björk planterats på rad, men kompletteringsplanteringar har också gjorts med nyare träd som rönn. En minigolfanläggning med ett tiotal banor ligger fritt placerat mellan träden och upptar stor del av parkrummet. Parkens gestaltning är idag mycket enkel och av det tidiga 1900-talets mer utstuderade parkanläggning finns få spår.

Dagens innehåll och funktioner i den långsträckta delen (del 2) är framförallt rekreativt med stora gräsytor för samvaro, lek, motion och aktiviteter och för möjligheten att uppleva stadens omedelbara kontakt med vattenrummet Södra Sundet. Parkens öppna gräsytor dominerar och parkrummets öppenhet exponerar simhallens östra fasad sett från håll.

Utmed strandpromenadens gångstråk växer dungar av stora och medelstora träd som lönn, björk och pelarpoppel. I kant mot parkeringen står en större prydnadsgran. Efter parkeringsytan som försörjer simhallens verksamheter, fritidsaktiviteter i parken samt båtaneläggningen sträcker sig grönytorna mellan Prästgränd och vattnet. I parkrummet öster om parkeringen

Flygbild från nordväst. Till höger ses Kanaluddens koncentrerade parkrum, lummigt med uppvuxna parkträd och en sluten karaktär. Till vänster ses det öppna och mer storskaliga landskapsrum som tar vid öster om simhallen och fortsätter längs stranden söderut. Dessa två parkrum representerar det sena 1800-talets ideal respektive ett senare, modernistiskt parkideal från . Hälsölands kommun.

finns en grusad anläggning om 10 banor för boule. Enstaka planterade friväxande buskage såsom vresrosor växer utmed strandpromenaden.

Efter boulebanorna kröker vägen och avståndet till vattnet breddas, för att åter följa strandlinjen. Skalan på parkrummet blir större och parkelementen färre. Dungar av björk delar in den långsträckta parken i sekvenser av rum. Parken breddas mot bostadshusen från 50-talet, vilka möter parken mot kortsidan med möblerande grönska. Gångstråket tar av diagonalt mot korsningen Hovsgatan/Brännavägen, där stråket möter Gererstaåns utlopp.

5.4.4 Hårdgjorda ytor och parkering

Gångstråket utmed Kanaluddsparkens strandkant är grusad fram till brygganläggningen. Stråkets läge, men också val av markbeläggning utgör en kulturhistorisk rest från tidigare parkanläggning fr o m 1930-talets mitt. Efter småbåtshamnens brygga österut i strandparken är stråket asfalterat och bredare till sin karaktär som GC-stråk.

Simhallens norra och östra fasader möter mer hårdgjorda funktions- och entrémiljöer mot norr och närmast mot öster. En större parkering ligger söder om den buktande lokalgatan, men också i ytor öster om simhallen och ner mot småbåtshamnen. Ytorna är asfalterade och uppgår till ca 140 platser. Se kartor.

Den detaljplan som antogs 2010 medger en utomhusbassäng mellan strandlinjen och badhuset. Det skulle innebära att stranden lokalt fylls ut och ett nytt hårdgjort gångstråk tillskapas utanför bassängen. Detaljplanen medger parkeringsytor i ett långsträckt stråk öster om simhallen, längs lokalgatan. Den medger dock inga p-tytor ner mot vattnet öster om simhallen, vilket det finns idag.

Då inventeringen för denna utredning är utförd under vintern, med hela området snötäckt, görs en reservation för eventuella felaktiga uppgifter då flygbilder och fotografier ar använts för tolkningen av markytorna.

5.4.5 Strandzon

Mot Södra sundet är strandkanten ordnad med sluttande plan med stensskodd kant utförd med sprängsten hela vägen förbi simhallen och fram till Bokbindargatans förlängning. Delar av strandkanten är utsatt för erosion. Landhöjningen har medfört att stenskoningens nedre del ligger ovan vattenlinjen. Bankar med sediment skymtar nedanför stenkanten.

Även kanalens sidor är strandskodda med sluttande kanter, men då de är av äldre datum, framträder stockar och andra lägre liggande konstruktioner vid lågvatten.

Foto mot nordost taget från södra Gådeåparken, med parkens sydliga strandlinje till vänster och dess udde närmare bildens mitt. I fonden ses flerbostadshusen längs Hovsgatan med gavlarna ställda mot stranden.

5.4.6 Småbåtshamn

I området finns en småbåtshamn på pontoner om ca 200 båtplatser, förvaltat av Härnösands segelsällskap.

5.4.7 Närmast angränsande gator och bebyggelse

Området angörs från Brunnshusgatan i norr, med en mjukt buktande angöringsgata parallellt med simhallen med anslutande parkeringsytor parallellt med angöringsgatan, som även är kopplad till Prästgränd i öster.

Den närmaste bebyggelsen är den sydliga delen av Östanbäcken och spridd småskalig bebyggelse intill Bokbindargränd nordost om simhallen. Östanbäckens bebyggelse är i skalan 1 till 2 ½ våningar och byggnaderna står tätt längs smala gator.

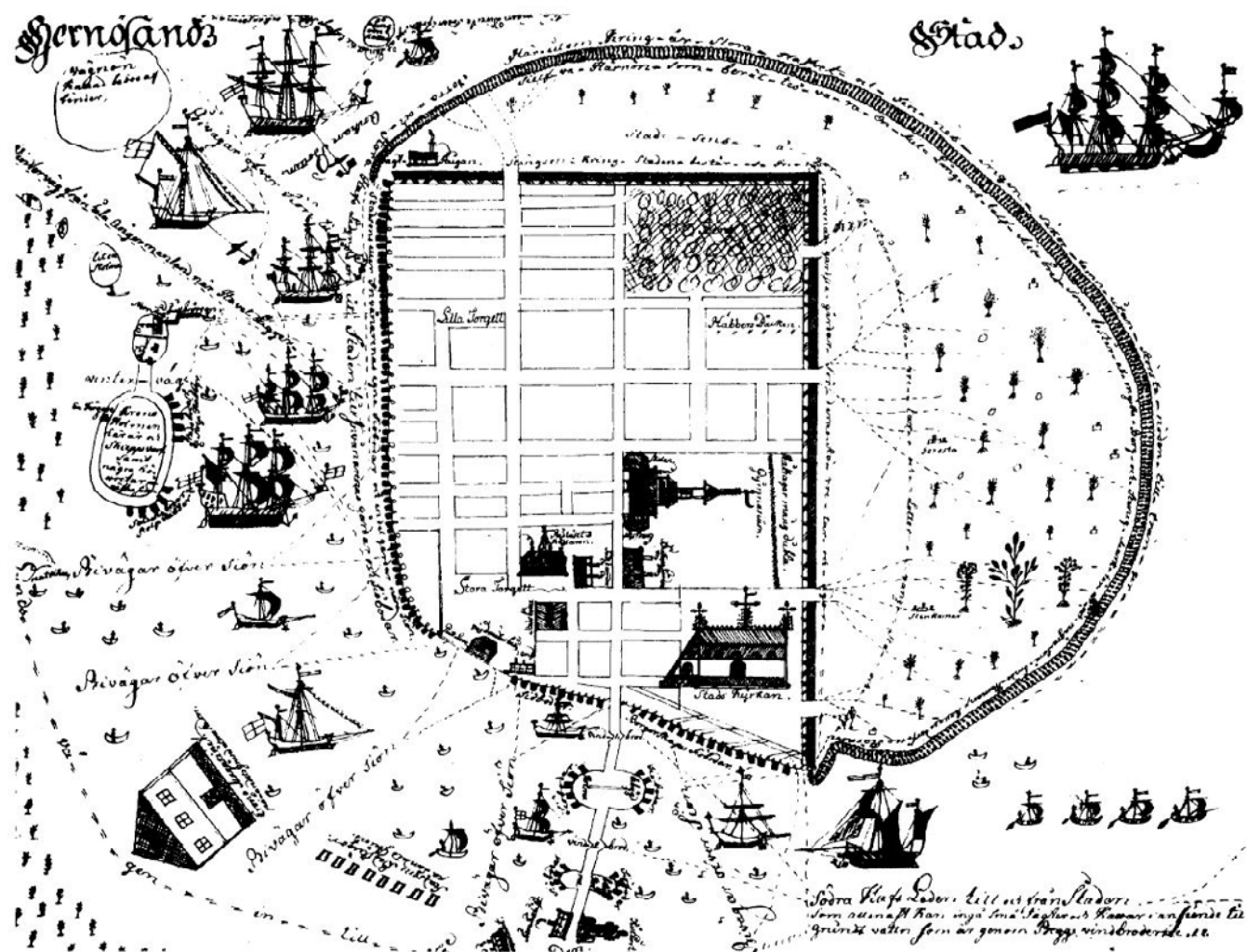
Längs Hovsgatan finns i huvudsak glest placerade flerbostadshus uppförda från 1800-talets slut fram till 1900-talets senare del. Bebyggelsen skildrar olika tiders arkitektoniska ideal och är i två till tre våningar. Husen står i huvudsak nära gatan och lämnar strandremsan fri. De hus som finns längs tvärgator mot stranden har gavlarna vända mot vattnet och återspeglar något av de sjöbodar som tidigare kantade Härnösands stränder. Vid Gerestaåns mynning har på senare år uppförts radhus som med ett gavelmotiv medvetet anknyter till samma tema.

5.4.8 Gådeåparken: del inom utredningsområdet

Idag upplevs den senare tillkomna parken i strandzonen höra samman med Gådeåparkens äldre del, som fortfarande bär spår av sin tidiga planläggning i gångstråk, utblickar och

platsbildningar. Vissa gångstråk har lagts igen och tidigare brygganläggningar finns inte längre kvar.

En ny strandpromenad utefter vattnet är ett tillägg till den tidigare sjukhusparkens disposition, när Hospitalsgatan utgjorde angöringsväg till parken som då var en egen enhet i staden med funktion att ingå i vårdmiljön. Parken är bitvis lummig med kvarvarande högre lövträd. Goda utblickar ges över Södra sundet mot Domkyrkan, simhallen och kanalernas inlopp.

Karta som visar Härmösand ca år 1750 ur perspektivet tull och sjöfart. HHär ses staden stiliserad omgärdad av ett tullstaket, och runt staden seglar en stor mängd fartyg. Mellanholmen och dess broar ses i bildens nedre del. er än något annat skildrar denna karta handelsstaden Härmösand och sjöfartens betydelse för staden. Kartan ingår i "General-Tull-arrende Societetens svenska Tullatlas 1730-50". Kungliga biblioteket. Ur Näslund 1980.

Simhallen utgör en brutal förändring av platsen i 1970-talets början, men uppfördes också i samspel med omgivande stads- och naturlandskap, och är idag en viktig komponent i Kanaluddens identitet.

Östra kanalens utlopp med Kanaludden till vänster och Mellanholmen till höger. I fonden ses Gådeåparken.

Flygbild som illustrerar det gröna parkrummet kring Södra sundet. Härmösands kommun.

6. KULTURHISTORISK VÄRDEBESKRIVNING

I riksintresset Härnösand ingår domkyrkan, Östanbäcken och stadens hamnmiljöer som viktiga uttryck. Att Kanaludden likt omgivande vattennära lägen har en låg bebyggelse där träd rår över husen gör att Östanbäcken och domkyrkan från många vyer söderifrån kan upplevas på ett sätt som kan berätta om förhållandena under 1800-talet och ännu tidigare. Domkyrkan och Östanbäcken kan endast läsas samman från vyer som går över Kanaludden och den är ur detta perspektiv en viktig komponent i riksintresset.

Kanaludden representerar ett stadsideal som tog form i 1800-talets slut, med offentliga parker, rekreation och nöjen. Kontinuiteten med anlagd park från sekelskiftet 1900, därefter segelsällskapets klubbhus med restaurang i parken och kallbadhus och idag simhall, minigolfbana och gröonstråk, representerar en obruten tradition av offentlig rekreation på platsen. Kanaludden har därför ett stort samhällshistoriskt värde där det kontinuerliga bruket av platsen tillsammans med en blomstringsperiod decennierna efter sekelskiftet 1900, berättar om stadens historia och ett behov av nöje och rekreation. 1935 års stora jubileumsutställning på Kanaludden illustrerar både uddens och stadens kulturhistoria och utgör en enskild händelse att lyfta i berättelsen. Av den tidiga parken eller utställningsområdet finns dock få synliga spår. Några av parkträden kan vara planterade vid 1900-talets början och strandskoningen är tillkommen från 1850-talet och framåt. I övrigt är platsen omgestaltad under 1900-talets andra del.

Ett av de värden som idag kan upplevas är den östra kanalen och dess utlopp mot Södra sundet, flankerat av Kanaludden och Mellanholmens sydspets. Kanalen i sig, samt uddarna som forna kanalparker, som representerar ångbåtstrafikens motsvarighet till de tidiga järnvägsparkerna i Sverige, har ett samhällshistoriskt värde.

Visuella värden

Centrala Härnösand är koncentrerat till den plats där sundet är som smalast, och bebyggelsen på båda sidor om sundet klättrar uppåt längs sluttningarna, främst Vårdkasberget och Gådeåberget. Kanaluddens strandremsa är en del av denna dels naturliga, dels genom historien medvetet gestaltade struktur, där ett visuellt värde ligger i sammanhanget mellan vatten, den gröna, flacka strandremsan och staden som tar vid där landet stiger. Det finns ett stort visuellt värde i att staden krönt av domkyrkan kan upplevas från Södra sundet och från Gådeåparkens strand.

6.1 Uddens relation till vattenrummet

Kanalen mellan Kanaludden och Mellanholmen har varit viktig i Härnösands stadsutveckling. När vattenlinjen låg högre fanns här sjöbodar och bryggor för den för staden så viktiga fiskereringen. Närheten till Östanbäcken ger udden ett samhällshistoriskt värde i en gestaltning av stadens förändring från den småskaliga fiskarstaden till det sena 1800-talets borgarstad.

Brunnshusgatans dragning skär olyckligt rakt genom detta samband men Östanbäcksgatan gör det indirekt möjligt att fortsatt förstå den forna strandlinjen.

Kanalen tillhör Härnösands sjöfartshistoria i egenskap av farled och insegling under århundraden och främst från 1850 och framåt. I och med den pågående fritidsbåtstrafiken finns här levande kulturhistoria. Kanalens S-formade sträckning, dess utlopp mellan uddarna och stenskoning är viktiga synligt bevarade värden idag.

Visuella värden

Kanaluddens relation till omgivande vattenrum är starkt. Visuellt utgör Kanaludden och gröonstråket söderut tillsammans med Mellanholmens och Gådeåparkens grönska en grön front kring Södra sundet. Denna södra infart till staden är visuellt värdefull för staden som helhet.

Stenskoningen runt udden och längs kanalen är ett viktigt karaktärsdrag för uddens möte med vattnet.

6.2 Simhallen

Simhallen har ett arkitekturhistoriskt värde genom en hög arkitektonisk kvalitet och en tidstypisk gestaltning. Den är tydligt anlagd som en solitär byggnad i park och samspekar med omgivande grönytor och Södra sundets vattenspegel. Med sin distinkta takform är den ett viktigt landmärke i Härnösand. Dess verkshöjd ger den också ett samhällshistoriskt värde som en del i Härnösands konsekventa tradition av monumentala förvaltnings- och institutionsbyggnader av hög kvalitet.

Av lokalhistoriskt värde är simhallen som del av den långa historiska kontinuiteten av stadsnära sommarnöjen som park, bad, restaurang och båtliv på Kanaludden.

Visuella värden

Simhallen är en tydlig solitär som samtidigt uppvisar en stor anpassning till landskapet, där takets svängning spelar mot stadens omgivande bergsryggar. Uppglasningen mot vattnet friställer och förstärker takformen, och lättar samtidigt upp byggnadsvolymen, som blir delvis genomskinlig.

I länsstyrelsens pilotstudie (2013:15) anges följande om Härnösands byggnader: *”Karaktäristiskt för riksintresset Härnösand är de många byggnader som man förknippar med Härnösands mångsidiga roll som förvaltningsstad. Det finns en tyngdpunkt på nyklassicistiska byggnader men mer typiskt är att alla förvaltnings- och institutionsbyggnader representerar sin tids ideal och är uppförda med höga arkitektoniska värden. Flertalet utgör solitärer i stadsbilden omgivna av grönska. Domkyrkans upphöjda läge i staden dominerar stadssilhuetten trots dessa byggnaders monumentalitet. Utformning och placering av byggnader i modern tid, som det före detta biblioteket och teatern på Mellanholmen, Landstingets byggnad vid Nattviken, simhallen och Sambiblioteket, följer samma stadsplanemönster.”*

6.3 Parkanläggning och strandzon

Medvetet gestaltade parkytor har präglat Kanaludden sedan före sekelskiftet 1900 och uddens parkhistorik utgörs av flera epoker av lager och stilideal. Parkanläggningen på ömse sidor om kanalens utlopp mot Södra sundet kan ha planerats och ordnats bara decennier efter att kanalen anlades, som del av en representativ miljö för persontransporten med ångbåt i mitten av 1800-talet, men tidiga källor är osäkra. År 1900 kan en parkanläggning med säkerhet ses flankera kanalen. Anläggningen var ett medvetet drag i dåtidens stadsplanering, och är av både samhällshistoriskt och stadsbyggnadshistoriskt värde. Spåren av parken är dock delvis otydliga idag och senare parkideal har överlagrat platsen.

Av värde är att uddens spetsiga form på Mellanholmen fortfarande är läsbar och att relationen Mellanholmen – Kanaludden upplevs som del av en sammanhängande parkmiljö.

Under 1900-talets första decennier präglades parkmiljön av dåtidens badkultur och parkanläggningen var del i en badhus- och rekreationspark i omedelbart strandläge. Denna representerades genom miljön kring segelsällskapets klubbhus med sin uteservering vid udden, dess anlagda park och trädplanteringar och kombinerade båtbygga- och kallbadhus. Att parkanläggningen också omorganiserats och expanderat för att husera jubileumsutställningen 1935 förstärker parkens representativa, men också samhällshistoriska och symboliska värde än mer, som idag endast ses i parkens utbredning och strandskoning förbi simhallen.

Idén att koppla ihop strandnära parker till sammanhängande gröonstråk som omväxlande naturparker med kulturella inslag slog igenom på 1950-talet genom bl.a Holger Blom och Erik Glemmes pedagogiska verk. Strandparken öster om simhallen med dess strandnära stråk förbi bostadshus, men också parkstråket utmed Mellanholmen och längs kanten vid Gådeåparken är representeranter för naturpark enligt funktionalismens ideal, där naturlandskapets kvaliteter skulle utgöra ett socialt landskap i staden till gagn för dess invånare oavsett klasstillhörighet och inkomst. Holger Bloms tankar om den nya parken sammanfattades i ett parkprogram som publicerades år 1956 i fyra rubriker:

- Parkerna luckrar staden

- Parkerna ger plats för friluftrekreation

- Parken är en samlingsplats

- Parken bevarar natur och kultur

(Andersson, 2000b, 47)

Visuella värden

Parkmiljöerna inom analysens utredningsområde utgör del i stadsbilden och stadens identitet. Visuellt utgör Kanaludden och gröonstråket söderut tillsammans med Mellanholmens och Gådeåparkens grönska en grön front kring Södra sundet.

Strandparken har framförallt ett socialt värde som mötesplats i funktionen stadsdelspark och representant för ett offentligt flexibelt parkrum anlagt med vattenkontakten med Södra Sundet som förutsättning, men där de vidsträckta vyerna mot det omgivande kuperade natur- och kulturlandskapet och de trädbeklädda bergen ger identitet och platstillhörighet, som i viss mån kompenserar den enkla parkarkitekturen. Värdebärande är strandparkens skala och dess kontakt med Kanaludden och Gådeåparken som del i sammanhängande parkstråk.

6.4 Närmast angränsande gator och bebyggelse

Östanbäcken norr om Kanaludden har ett mycket högt kulturhistoriskt värde som illustreras främst i dess ålderdomliga, av vattenlinjen betingade planstruktur från 1500-talet och dess sammanhållna, småskaliga trähusbebyggelse från 1700- och 1800-talet. Östanbäcken visar hur staden Härnösand växte fram längs Härnöns södra strand och dess då strandnära läge visar på fiskets roll som näring och som identitet för staden. Stadsdelen är anlagd med en dåvarande strandlinje som grund och dess kontakt med vattnet sker idag i huvudsak genom Kanaluddens park.

Hovsgatan anlades under 1700-talet och rymmer idag en flerbostadshusbebyggelse som skildrar bostadsideal från 1800-talets senare del och ett sekel framöver. Bebyggelsen håller gemensamt en låg skala och ligger antingen med fasadliv mot vägen eller vänder gavlarna mot Södra sundet, något som anknyter till traditionen av sjöbodsgavlar längs stadens stränder.

6.5 Topografi och landskapsbild

Kanaludden som del av det samtida skapade parkstråket runt Södra sundet har ett stort historiskt värde ur ett stadsplaneperspektiv. Det gröna strandstråket berättar om staden under det sena 1800-talet och hänger samman med nya ideal, förändrade levnads- och försörjningsmönster och uppkomsten av den moderna staden.

Vattenrummets möte med staden från norr och söder är ett starkt värde i riksintresset Härnösand. På Kanaludden är detta värde tydligt och omhändertaget. Uddens till stor del öppna ytor bidrar till den för riksintresset viktga kontakten mellan staden och det omgivande vattenrummet.

7.1 Grönskan och dess betydelse för stadskaraktären i och i anslutning till utredningsområdet

Karta motsatt sida:
Tolkning och förtydligande av grönplanens analys av grönskans kulturvärden (karta Analys av grönskans betydelse för stadskaraktren samt kulturhistoriskt värdefulla områden) i och i anslutning till utredningsområdet (se gul linje). Vitt område betyder att marken inte har karterats eller att den är övervägande hårdgjord. Analysen bygger vidare på grönplanens karta, utförd av landskapsarkitekt Bengt Schibbye år 1998. w

TECKENFÖRKLARING

	Trädgårdsstaden RUMSBILDANDE KARAKTÄR
	Bostadsgården MÖBLERANDE KARAKTÄR
	Institutioner i park STRUKTURERANDE KARAKTÄR
	Vattenområden - Där park möter vatten STRUKTURERANDE KARAKTÄR
	Stadskvarter GRÖNSKAN HAR LITE BETYDELSE FÖR STADSKARAKTÄREN
	Torsvik - där park möter vatten GRÖNSKAN HAR LITE BETYDELSE FÖR STADSKARAKTÄREN
	Vattenområden - där kaj möter vatten GRÖNSKAN HAR LITE BETYDELSE FÖR STADSKARAKTÄREN
	Kulturhistoriska parker m.m.

En översiktlig studie av stadens landskapsbild och stads-karaktär återfinns i stadens grönplan, *Härnösand - Stadens gröna struktur - Inventering, analys och förslag*. Planen är framtagen av Schibbye Landskap 1998 och här studeras grönskan ur ekologiska, kulturella och sociala aspekter. På föregående sida ses grönplanens kulturhistoriska analys av stadens grönska. Övriga kartor som beskrivs nedan åter-finns i kapitel 2 i denna rapport.

Kanaluddens parkanläggning närmast simhallen benämns i grönplanen Badhusparken och utgörs idag av en svagt sluttande gräsyta ner mot en stenskodd strand med en an-lagd strandpromenad utmed vattnet. Mot öster vidtar den östra kanalens smalare vattenrum och brantare strand-partier och stenskodda stränder. Fritt placerade lövträd som lönn och björk ger rumslighet och ett spel mellan ljus och skugga och binder ihop parkmiljön mellan simhal-lens västra sida och Mellanholmens södra del. Graden av öppenhet skiljer sig åt mellan Badhusparken med 10-40 procent trädäckning, och den angränsande grönytan öster om simhallen som i grönplanen benämns Strandparken, med mindre än 10 % trädäckning. Visuellt upplevs par-kernas möte med vattnet som överordnat de olika park-rummen, då de har samma topografiska förutsättningar.

Grönplanens kulturkarta

I planens Kulturkarta analyseras grönskans betydelse för stadskaraktären och kulturhistoriskt värdefulla områden utkristalliseras som 11 olika karaktärer/förutsättningar, där Kanaluddens front mot vattnet jämte möte med kanalen mot väster och hela Mellanholmens front och Sjukhusparken utmärks som ; "Vattenområden – där park möter vatten – Strukturerande karaktär." Det betyder att grönskan i rubricerat område utgör grundstomme för sta-dens väggar och sålunda har stor betydelse för stadskarak-tären som ett visuellt värde. Den strukturerande grönskan återfinns i huvudsak i de offentliga miljöerna och i tomt-gränser. Som karaktäriserande för dessa områden anges stora fritt placerade träd och strukturerande element som alléer och parkstråk.

Värdefull grönska återfinns också i områden utmärkta som Institutioner i park, i vilka grönskans roll också bedömts ha en strukturerande karaktär. Stora träd, alléer, klippta häckar och parkstråk utgör kulturbärande komponenter i dessa miljöer. Kulturkartan – förslag till åtgärder, kan ge vägledning i en enkel känslighets–tålighetsanalys. Kanalens strandzon, södra Mellanholmens strandzon och den västra delen av Kanaluddens och dess möte med Södra Sundet har märkts ut som områden särskilt viktiga att bevara för stadskaraktären, medan parkstrå-ket öster om simhallen inte uppmäter samma visuella känslighet, d.v.s den tål att utvecklas inom sin karaktär, "Vattenområden - där park möter vatten".

För vattenrummet vid Nattviken och Norra sundet minskar grönskans betydelse för stadskaraktären i mötet med stads-kvarter, kajer och yngre industriområden.

Grönplanens sociala karta

Badhusparken har på grönplanens sociala karta markerats ha sociala värden viktiga för staden som helhet. Komponenterna bra innehåll, rumslighet, skydd mot störning och visuell vat-tenkontakt med branta stränder pekas ut som värden. Likaså är Gådeåparken och Södra Mellanholmen utmärkta som viktiga för stadens helhet. Strandparken har inte motsvarande sociala värde för staden som helhet på grund av sitt ensartade innehåll, med stor skala och avsaknad av komponenter och kupering som utpekade egenskaper.

Grönskans historiska utveckling

I grönplanen ingår också en analys av grönskans utveckling i Härnösand, utförd av Arkilag AB. Här har grönområden med lång historisk kontinuitet och med högt kulturhistoriskt värde identifierats. De närmaste kulturhistoriska parkanläggningar inom riksintressområdet i förhållande till Kanaludden är Domkyrkoparken (1590 och 1842), Brunnsparken (1740), Stadsparken (1768) och Sjukhusparken/Gådeåparken (1850-tal).

7.2 Landmärken och vyer över vattenrummen mot Kanaludden

Kanaludden är väl synlig i de fria siktlinjerna från Södra Sundets parkstråk, både från Gådeåparken, från Södra sundets vattenrum och från Södra Mellanholmen. Vyerna mot Kanaludden från Gådeåparken bedöms som känsliga ur riksintressesynpunkt, då Domkyrkans särskilt tydligt siluett tecknar sig i stadsbilden ovanför den småskaliga bebyggelsen vid Östanbäcken. Bebyggelsen i fonden klättrar upp i slänten. Samma känslighet gäller vyer mot Kanaludden i ögonhöjd från vattenrummets farled sett från söder på ömse sidor om Mellanholmen. Kanalens vattenspegel och mjukt krökta vattenrum utgör fondmotiv och slänterna med träd- och buskvegetation dess väggar. Den östra kanalen bör läsas som en visuell enhet/typologi.

I vyer från parkens östra del, där gångstråken förgrenar sig nära Hovsgränd, utgör Simhallens volym fondmotiv som karakteristisk solitärbyggnad i det öppna parkrummet med sitt böjda tak, som överstiger uddens och holmens bakomliggande trädtoppar i höjd. Taket tecknar sig elegant mot himlen och samspelar med bergryggens sluttande gröna fond i fjärran.

Vyer mot Kanaludden och dess möte med badhuset ges också från brygganläggningen för dem som anländer med fritidsbåt. Vyn är intressant då Kanaluddens parkanläggning för drygt hundra år sedan planlades som kanalpark, att läsa/uppleva från vattnet. Detta förstärktes av senare kallbadhus på brygga och båtbygga. Småbåtshamnen är en naturlig fortsättning på denna markanvändning, även om nuvarande pontonbryggor har en större skala och en enklare utformning.

Uppifrån de inre delarna av staden och ut mot vattnet är sikten däremot relativt skymd. Från Brunns husledens västra del är sikten över kanalen och udden god, men från domkyrkan och Östanbäcken är Kanaludden dold bakom hustaken, både p.g.a de täta gatumåtten och p.g.a topografin. Från vattnet upplevs Östanbäckens samband med Domkyrkan starkt, men då till höger om simhallens taksiluett.

TECKENFÖRKLARING

- Landmärke
- Vy från nära håll.
Siffror visar siluett - se foto.
- Vy från längre håll - panorama
Siffror visar siluett - se foto.
- Vy från vattnet - inloppet

Vy nr 1 från Korsmässvägen på södra sidan av sundet, foto mot nordväst. Härifrån har man en god utblick över hela Södra sundet och på bilden ses från vänster Gådeåparken, Mellanholmen, Kanaludden och parkstråket söderut mot Geresta. Här ses hur Domkyrkan tronar över staden även från detta håll, men nu till höger om simhallen. Kanaluddens spets med de större parkträden smälter från denna vy samman med bergsryggen i fonden.

Vy nr 2 från Brunnshusleden vid korsningen med Storgatan, foto mot söder. Till höger i bild ses GC-bron mellan Kanaludden och Mellanholmen. Centralt i bilden ses simhallen, som här uppfattas som av samma höjd som Östanbäckens byggnader till vänster i bild. Kanalen till höger är ett centralt landskapselement i denna delen av staden.

Vy nr 3 från södra delen av Gådeåparkens udde mot nordost. Härifrån skymts Kanaludden av stora träd längs strandlinjen. Kyrkan och simhallen skymtar.

Vy nr 4 från norra delen av Gådeåparkens udde. Härifrån är Kanaludden central i vyn och domkyrkan tronar ovan uddens västra del. Även sammanhanget med Mellanholmens södra udde och kanalerna är tydligt härifrån. Foto mot nordost.

Vy nr 5 från Södra sundet mot nordost. Ur detta perspektiv rör uddens träd över bebyggelse och bergsrygg i fonden och kyrkan reser sig över staden till höger om simhallen.

Vy nr 6 från södra delen av Kanaluddens park mot nordväst. Simhallen utgör riktmärke på udden och skymmer härifrån den norra delen av udden och kanalen. Simhallens svängda takform dominerar silhuetten. Domkyrkan skymtar till höger i bild.

7.3 Silhuetter - exemplifiering utifrån fotografier

Exemplifierande vy över Kanaludden från Gårdeåparken, mot nordost. Domkyrkan är dominant i flera av de studerade vyerna där den tecknar sig som högsta punkt i silhuetten.

7.4 Strukturerande parker, gångstruktur och parkentréer

Utredningsområdets mest betydande rekreativa gångstråk utgörs av GC-stråket utmed strandzonen vid Södra Sundet. Gångstrukturen medger en sammanhängande promenad i Härnösands offentliga parkstruktur mellan Gådeåparken och vidare förbi Mellanholmens södra del, via GC-bro mot Kanaludden, förbi simhallen och Strandparken och vidare ut i grönstråket utmed Gerestabäcken i öst-västlig riktning, där de lummiga parkrummen vid södra Mellanholmen och Kanaludden utgör viktiga upplevelsemässiga komponenter. Uddarna och utblickarna över vattenrummet gör att parkerna stödjer varandra i upplevelsen att röra sig i en rofylld kontext – där också de enskilda parkerna upplevs större än vad de är. Det är en stor kvalitet. Via småbåtshamnens brygganläggning leder gångstråket ut i vattenrummet och ger ytterligare möjlighet att uppleva mötet mellan vatten och land som ett signum för Härnösand.

Som tidigare nämnts, utgör Gådeåparkens äldre del (benämnt Sjukhusparken), Domkyrkoparken, Stadsparken och Tullportsparken parkmiljöer, vilka är utpekade värdebärare för det kulturhistoriska arvet. Endast Sjukhusparken direkt koppling till utredningsområdet, men centrala Härnösand är inte större än att man med lätthet rör sig mellan parkmiljöerna i rekreativt syfte.

Ett viktigt stadsstråk ur kulturmiljösynpunkt går mellan Domkyrkoparken genom Östanbäcken, där tvärgatorna Telegrafgränd och Ludvig Nordströms gata kopplar via huvudgatan Östanbäcksgatan och vidare via en planskild förbindelse (GC-tunnel) under Brunnshusgatan. Dock måste man röra sig genom ett lapptäcke av parkeringsytor öster om simhallen innan möjlighet ges att koppla på huvudstråket utmed vattnet. Brunnshusgatan verkar som en upplevelsemässig barriär mellan Östanbäcken och parkstråket utmed Södra Sundet. Från Ludvig Nordströms gata, via övergångsställe vid Brunnshusgatan, eller längs med smal trottoarzon, förbinds parkstråket utmed Kanaludden med stadens centrala delar. På ömse sidor av GC-bron finns mindre platsbildningar, som markerar entrén till parkstråket. Simhallens huvudentré ligger frikopplat parkentrén, men vetter mot Kanaluddens parkrum.

I Hovsgränds förlängning utgår flera parkstråk i Strandparken, men som parkentré är den mindre markerad och har ingen kulturhistorisk anknytning.

TECKENFÖRKLARING

Stadens park

Parkentré inom utredningsområdet

Gångstråk och gångflöden

7.5 Bebyggelse och gatusträckningar i och i anslutning till utredningsområdet

Kartan till höger visar översiktligt åldersstrukturen på bebyggelse och gator på Kanaludden och i närområdet. Här ses Östanbäckens gatunät som det äldsta. Hovsgatan är från 1700-talet. Östra Kanalgatan, nu del av Brunnshusleden, är gulmarkerad eftersom här gick någon slags kommunikation redan efter 1850-talet. Som gata anlades den på 1930-talet.

GC-bron mellan Kanaludden och Mellanholmen anlades 1985 till stadens 400-årsjubileum.

Bebyggelsen i utredningsområdet och även kring Södra sundet som ett större område, håller sig generellt inom en trevåningsskala plus vind och i vissa fall ytterligare en suterrängvåning. Kartan visar att de äldre husen i huvudsak ligger längre upp från stranden medan de yngsta husen från 1950-talets mitt och framåt, finns närmare strandlinjen.

Sammantaget visar kartan att både bebyggelse- och gatustrukturen i området kring Södra sundet i sin grundstruktur har tillkommit innan 1917. Utbyggnad av området har skett successivt med anläggandet av simhallen och Brunnshusleden som den enskilt mest storskaliga omvandlingen.

8. VIKTNING AV KANALUDDENS KULTURHISTORISKA VÄRDEN I FÖRHÅLLANDE TILL NÄRMILJÖN, STADEN OCH RIKET

8.1 Kanaludden som del av närmiljön

Kanaludden och Mellanholmens sydspets utgör tillsammans ett intimt grönrum på ömse sidor om kanalen. Detta stråk är av stort värde för staden ur både visuellt och funktionellt perspektiv. Den sammanhållna karaktären synliggör stadens historiska inlopp.

Den glest bebyggda udden möjliggör en visuell kontakt mellan kanalen, Södra sundet och stadsdelen Östanbäcken, av stor vikt för att balansera den barriär som Brunnshusleden utgör.

Udden utgör ett grönt sjönära rum av betydelse för närområdet, en funktion som är kulturhistoriskt värdefull genom en lång kontinuitet.

8.2 Kanaludden som del av staden Härnösand

Simhallen är en viktig karakärsbyggnad i staden som genom en arkitektoniska verkshöjd och ett samspel med omgivande grönska och vattenytor samt bergsyggar bedöms den ha ett betydande arkitekturhistoriskt värde. Den är byggd med respekt för stadens front mot vattnet, samtidigt som den tar plats som solitär på Kanaludden.

Kanaludden utgör tillsammans med stranden söderut, Mellanholmen och Gådeåparken stadens gröna front mot Södra sundet. Denna front är viktig ur visuellt perspektiv men också som ett stadsnära rekreationsområde. Kulturhistoriskt tillhör grönskan det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets stadsplanering.

Grönomårdet och simhallen är del av en historisk kontinuitet som ett av stadens nöjes- och rekreationsområden.

Kanalen är ett viktigt stadsbyggnadselement i Härnösand. Den möjliggör vyer från stadens centrala delar söderut och den knyter samman Norra och Södra sundet. Muddrandet av kanalen på 1850-talet var ett stort stadsbyggnadsprojekt och visar på den betydelse kanalen sedan hade för framförallt en tilltagande turtrafik söderut. Den har varit i kontinuerligt bruk och idag kan mindre motorbåtar passera här.

8.3 Kanaludden som del av riksintresset i en nationell kontext

Kanaludden intill östra kanalen är en del av stadens historiska sjöfartsmiljöer. Läget vid sundet har präglat både stadens näringar och gestaltning genom historien, och kanalen är ett resultat av landhöjningens påverkan på stadens funktioner. Kanaludden och Mellanholmens södra udde flankerar kanalen och har i äldre stadsplaner en likartad gestaltning. De utgör tillsammans stadens södra port alltså iordningställandet av kanalen på 1850-talet. Helheten av kanalen mellan de två uddarna har ett högt kulturhistoriskt värde i kontexten av stadens front mot vattnet och dess sjöfartsmiljöer.

Den täta och av vattnet avgränsade staden är ett av riksintressets uttryck, liksom stadens starka koppling till vattnet. En tidigare av sjöbodar och bryggor tätt bebyggd strandlinje är idag längs stadens södra stränder ersatt av ett låglänt grönt-råk. De låga stränderna är resultat av landhöjningen och har fogats till staden efter dess mer intensiva expansionsepoker. De låglänta, gröna stränderna utgör därför en buffertzon mellan den historiska täta staden och vattnet, av stor vikt för att det samhälls- och bebyggelsehistoriskt värdefulla förhållandet mellan staden och vattnet ska vara läsbart.

Utfyllnaden av udden i 1900-talets början speglar tidens stadsplaneideal. Den anlagda park som ses på kartor från denna tid och framåt visar hur udden fick en medveten gestaltning för nöje, rekreation och stadens försköning. Tillsammans med stadens representativa bebyggelse tillhörde parkerna stadens representativa yttre och Kanaludden har ett parkhistoriskt värde.

Den lågt bebyggda Kanaludden möjliggör vyer över staden söderifrån, där Östanbäcken och domkyrkan är tydliga uttryck för riksintresset Härnösand. Man kan också idag uppleva stadens genom historien starka koppling till vattnet, i någon mån genom utblickar inifrån staden, och i högre grad i vyer och siktlinjer från omgivande områden.

Östanbäcken med sin ålderdomliga gatustruktur är av stort kulturhistoriskt värde, liksom 1700- och 1800-talets storskaliga, anlagda axlar som Hovsgatan och Hospitalsgatan. Planeringen av Kanaludden tillhör den senare, mer rationella epoken där parker planerades in i staden. Som stadspark har den ett park- och planeringshistoriskt värde.

9. KÄNSLIGHETS- OCH TÅLIGHETSANALYS AV KANALUDDEN

10. ATT TILLVARATA OCH UTVECKLA - REKOMMENDATIONER FÖR ATT BEVARA KANALUDDENS KULTURHISTORISKA VÄRDEN VID FÖRÄNDRING

Framtida förändringar av Kanaludden bör i struktur och gestaltning anpassas till platsens visuella och kulturhistoriska värden. Kontexten av stadens inlopp söderifrån, med kanalen mellan två uddar, siktlinjerna mot Östanbäcken och domkyrkan, samt förhållandet mellan staden och vattnet är av stor vikt för riksintresset Härnösand och bör vara utgångspunkt vid förändring av udden.

Kanaludden uppvisar idag en blandning av höga kvaliteter och mindre värdefulla delar. Dess identitet som allmän park med offentliga sport- och rekreationsfunktioner bör värnas i en framtida utveckling. Till de mest värdefulla delarna hör kanalens inlopp och stränder, parkytan väster om simhallen och simhallens solitär. Till de delar som saknar kulturhistoriska värden hör i första hand parkeringsytorna öster om simhallen.

Se känslighets- och tålighetsanalys i kap. 9 för riktlinjer för hur förändringståligena olika delar av utredningsområdet är.

10.1 Befintlig bebyggelse

Befintlig avloppspumpstation innebär en negativ upplevelse i området främst genom dålig lukt. En omplacering av pumpstationen till annat läge skulle vara till fördel för både gångstråket runt udden och parken som sådan.

Simhallen har försetts med sentida tillägg som inte är anpassade till dess ursprungliga volym. Dessa tillägg, i form av en mindre påbyggnad på den övre terrassen samt två serveringtält på den nedre, bör anpassas till byggnadens uttryck alternativt avlägsnas eller ersättas med bättre anpassade tillägg.

Simhallens entré är idag inte så välkomnande. Åtgärder kan med fördel göras för att förstärka entrén och göra den mer tilltalande. Åtgärder bör utföras med byggnadens karaktär som utgångspunkt.

Som helhet bör simhallen bevaras och vid åtgärder bör dess karaktär vara vägvisande. Dimensioner och profilering av byggnadens detaljer bör inte ändras och material lika de ursprungliga bör i huvudsak användas vid lagningar och kompletteringar. Tillägg bör anpassas till byggnadens formspråk.

10.2 Tillkommande bebyggelse

Eventuell ny bebyggelse inom utredningsområdet bör förhålla sig till höjdnivån hos befintliga byggnader i närområdet. Vyerna från vattenrummet in mot staden med Östanbäcken och domkyrkan bör värnas.

Eventuell ny bebyggelse bör hålla ett tillräckligt respektavstånd till strandkanten för att parkkaraktären på udden ska bevaras. Byggnader bör inte skapa nya baksidor mot gångstråk och kanal.

Om ny bebyggelse ska tillkomma inom Kanaluddens och Strandparkens område bedöms att områdets östra del, öster om simhallen, kunna ha en mindre negativ påverkan på riksintresset Härnösand än en exploatering på västra sidan om simhallen. Bedömningen grundar sig främst på kriterierna främst i fråga om uttrycken hamnmiljöer, stadens relation till vattnet, Östanbäcken och Domkyrkan. Oavsett läge för eventuell exploatering bör volymer, uttryck och läge noggrant bedömas mot platsens kulturhistoriska värden. Den västra sidan är också känsligare för exploatering på grund av det stora kulturhistoriska värdet hos kanalen och stadens södra inlopp, flankerat av de två gröna uddarna knaludden och Mellanholmens sydspets.

Simhallen håller en stor verkshöjd. Ny bebyggelse i närheten av simhallen bör förhålla sig till dess gestaltning och arkitektoniska kvalitet. Stor verkshöjd bör vara ett uttryckt mål vid all exploatering på udden.

Med hänsyn till värdefulla siktlinjer genom området och till riksintresset Härnösand bör byggnadshöjder över nuvarande simhallens höjd generellt undvikas. Om eventuell nybyggnad i området överskrider denna höjd bedöms att en hög arkitektonisk och materialmässig kvalitet måste hållas för att undvika skada på riksintresset. Byggnadsvolymer av större snitt kan vara möjliga i områdets västra del, där en stor markyta gör att placering av volymer och val av byggnadshöjder bör kunna ske på ett medvetet sätt och med hänsyn till närområdet och till förhållandet mellan staden och vattenrummet.

I länsstyrelsens pilotstudie (2015:13) skrivs om riksintresset Härnösand att:

”I stort följer bebyggelsen i centrala Härnösand den branta topografin och den klättrar upp på sluttningarna. Gatunätet som är påverkat av olika tiders förutsättningar och ideal gör att man nästan överallt i de centrala delarna av riksintresset har utblick mot vattnet. Tydligast är detta i Östanbäcken, på Kronholmen och i de norra delarna av riksintresset, Norrstaden.”

10.3 Orienterbarhet

Domkyrkan som främsta landmärke och orienteringspunkt i staden bör värnas vid utveckling av Kanaludden, östra kanalen och parkstråket söderut från udden. Siktstråk från staden mot vattnet, likaså från vattnet och omgivande strandlinjer mot staden bör värnas och utvecklas. Ett tydligare gatu- och stadsrum mot staden bör utvecklas vid infarten till udden och simhallen för att stärka sambandet med staden.

Kopplingarna mellan Kanaludden och stadens inre delar kan med fördel förstärkas. Brunnshusgatan separerar idag Östanbäcken och udden på ett olyckligt sätt. Åtgärder för att minska denna barriärverkan skulle stärka det kulturhistoriska

värdet hos både Kanaludden och Östanbäcken. Åtgärder som förstärker Östanbäckens idag förlorade relation till vattenrummen - östra kanalen och Södra sundet – bör även vara positiva för riksintresset.

10.4 Grönskan och dess betydelse för stadskaraktären

Udden som del av parkstråket med strandpromenad som löper kring Södra sundet är av stort rekreationsvärde för staden och bör så långt möjligt bevaras. Dess kvaliteter ligger i grönskan och tillgängligheten och det utgör en kontrast mot Norra sundets hårda kajmiljöer.

Uddens gröna karaktär bör således så långt möjligt bevaras men kan med fördel utvecklas. Av den tidigare mer gestaltade och stilmässiga parkkaraktären finns tyvärr inte mycket kvar idag. Därför kan med fördel rumsbildande planteringar skapas och växtligheten mot vattnet kan utvecklas. Här kan historiska kartor och planer utgöra inspiration.

Parkträden rår idag över bebyggelsen på Kanaludden och Mellanholmen och trots den enkla parkstrukturen uppnås en mycket stark grön front mot vattnet. Detta uttryck bör bevaras i en framtida utveckling av uddarna och stranden söderut.

Eventuell ny bebyggelse i området bör gestaltas som solitärer i park och till uttryck och volym samspela med uddens parkmiljö.

Ytterligare mark bör ej tas i anspråk för parkeringsyta. Grönytorna bör premieras och den yta som i gällande detaljplan är parkmark men idag används som parkeringsyta bör övergå i parkmark. Parkeringar bör likt detaljplanen visa följa parkens övre del och friställa grönytorna mot vattnet.

10.5 Vattenrum och strandlinje

Den mjuka men tillrättalagda karaktären på stränderna längs kanalen och runt Södra sundet bör generellt bevaras. Stenskoningar bör bevaras och underhållas då de har ett kulturhistoriskt värde och visar på kanalens iordningsställande för båttrafik i 1800-talets mitt. Uddens övriga strandskoning är ett historiskt spår från det tidiga 1900-talets ordnande av udden och jubileumsutställningen 1935, och även den kulturhistoriskt värdefull. Strandskoningarna har en för parkmiljön som helhet en värdefull stadsmässig karaktär och bör inte ersättas av naturstränder. Landhöjning medför förutsättningen att strandlinjen kommer att förändras över tid, men om andra grepp för strandlinjens utformning utformning väljs, bör ett hänsynsfullt förhållningssätt gentemot inloppet mot Kanalen, en generös strandzon och ett respektavstånd för parkstråkets passage runt udden vara vägledande.

Landhöjningen har delvis gjort att stenskoningarna hamnat på land. Även i dessa lägen bör de bevaras och underhållas då de utgör visuellt avläsbara värden.

Småbåtshamnen anknyter till platsens historia som stadens södra inlopp. Hamnen bör bevaras och kan med fördel utvecklas. Av stor vikt är att bryggor är tillgängliga för allmänheten och att trafik till och från bryggan anpassas till parkmiljön och korsande gångstråk. Det är positivt att kanalen fortsatt är en led för båttrafik och den funktionen bör bevaras och underhållas.

11. KÄLLOR

Tryckta källor

Flinck, Maria. *Tusen år i trädgården. Från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Fälths tryckeri, Värnamo. 1994.

Johansson, Klara. *Kulturhistorisk bedömning av parker och grönområden - en metodutveckling*. Stockholms stadsmuseum, Kulturmiljöenheten. Byggnadshistorisk rapport 2011:4.

Näslund, R. *Studier i Härnösands bebyggelsehistoria. 1585-1800 talets mitt. Del I*. Umeå universitet, Institutionen för konstvetenskap. Forskningsrapport nr 2. 1980.

Unnerbäck, Axel. *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, 1. [uppl.], Riksantikvarieämbetets förl., Stockholm, 2002

Wik, H. *Härnösands historia. Del III. 1810-1920 samt ett kort sammandrag av tiden före 1810*. Härnösands kommun 1981.

Otryckta källor

Härnösand. Från spännande historia till levande kulturarv. Länsstyrelsen Västernorrland/Murberget, Länsmuseet Västernorrland. 2010.

Härnösands stadsbild genom tiderna. Härnösands läroverks kamratförening och Föreningen Vårda Härnösand 1981.

Idéprogram - Stadens stränder. Vad betyder havet för livet i Härnösand? Ett program om vad vattnet kan betyda i stadsbildningen och idéer om hur vi bättre kan ta vara på strandområdena. Härnösands kommun och Bryggan arkitekter kb 2002.

Lindström, A. & Andersson, I. *Östan om bäcken*. 1983.

Mellberg, K. *Från bondtorget till bäcken. Några drag i utvecklingen av centrala Härnösands gatubild*. 1980.

Naturvårdsverkets författningssamling, NFS 2005:17.

Orientera dig om Geresta med omnejd. Portalen Kulturarv Västernorrland. 2008.

Orientera dig om Gådeå och Hagaområdet. Portalen Kulturarv Västernorrland. 2008.

Plattform kulturhistorisk värdering och urval. Riksantikvarieämbetet 2015.

PM: Att tillgodose kulturvärden och utveckla stadsmiljön i områden av riksintresse. , Dnr 2014-0590. Stadsbyggnadskontoret, Stockholms stad. Redigerad i november 2014 som underlag för samråd. Mars 2014

Riksintressen för kulturmiljövården – Västernorrlands län (Y). Riksantikvarieämbetet. Y län beslut RAÅ 1996-08-27. Dokument uppdaterat 2013-09-11.

Schibbye, B. m.fl. *Härnösand. Stadens gröna struktur. Inventering, analys och förslag*. (Grönplan) Schibbye landskap 1998.

Översiktsplan för Härnösands kommun 2011-2025 - en balans mellan att utveckla och bevara. Antagen 2011.

Översiktsplan för Härnösands kommun. Underlag om kulturmiljöer. Rapport 2009:6. Murberget, Länsmuseet Västernorrland.

Översyn av riksintressen i Västernorrland - en pilotstudie i Härnösand. Länsstyrelsen i Västernorrland. Rapport nr 2013:15.

Arkiv

Lantmäteriverket (LMV) - Historiska kartor

Härnösands kommunarkiv

Sambiblioteket Härnösand

Stadsbyggnadskontorets arkiv, Härnösand

Planavdelningens arkiv, Härnösand

Portalen Kulturarv Västernorrland, Landsarkivet Härnösand

Pressbyråns arkiv

Arkivcentrum Nord.